

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bildiğin
Gibi Değil

Osmanlı

MUSTAFA ALP DAĞISTANLI

2. BASKI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MUSTAFA ALP DAĞISTANLI
BİLDİĞİN GİBİ DEĞİL
OSMANLI

© 2016, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2016

2. basım: Kasım 2016, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 3 000 adet yapılmıştır.

Editör: Emre Taylan

Danışman: Necdet Sakaoğlu

Düzelti: Ebru Aydın, Mert Tokur

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit

Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San. Sit. No: 81/25-26

Topkapı-İstanbul

Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-3351-2

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 30730 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MUSTAFA ALP DAĞISTANLI
BİLDİĞİN GİBİ DEĞİL
OSMANLI

İçindekiler

Önsöz	11
Padişah her cariyeden istediği kadar çocuk yapabilir miydi?	15
Kimler sakal bırakamazdı?	18
Orhan Bey'in annesi Şeyh Edebalı'nın kızı mıydı?	21
Osmanlı Hanedanı için en lanetli isim hangisiydi?	23
Nüfusun çoğunluğu Müslüman mıydı?	27
Dört kadın almak ne kadar yaygındı?	30
"Fast food" var mıydı?	32
Osmanlı askeri "Allah Allah" diye mi düşmana saldırıyordu?	35
Çocuklu bir kadınla nikâhlanan tek padişah hangisidir?	39
Avrupalıların imrendiği "Osmanlı" hayvanı hangisiydi?	41
İçki içtiği için fırça yiyen padişah hangisiydi?	44
Beş yüzyıl sonra bile toplatılıp yakılan kitap hangisiydi?	47
Akrabalarının yanına gömülmek istemeyen padişah hangisiydi?	51
Devşirilen bir çocuğun babası ne düşünürdü?	54
Padişahlar başka hükümdarların kızlarıyla evlendi mi?	58
Padişaha adıyla kim hitap edebilirdi?	61
Fatih Sultan Mehmed torunu Şehzade Ahmed'i neden hiç affetmedi? ...	65
Erkekleri suya götürüp susuz getiren kadın kimdi?	67
İmam, nikâhı nasıl kıyardı?	71
Hadım olmayı gönüllüce kabul eden var mıydı?	74

Ordu sefere ne zaman çıkardı?	77
Tecavüz yaygın mıydı?	81
Kardeş katline kurban giden en küçük şehzade kaç yaşındaydı?.....	84
İki gönül bir olunca ne olurdu?	86
Hakkında en çok suikast planı yapılan padişah kimdi?.....	90
İlk matbaa ne zaman kuruldu?	93
Evlenme rekoru hangi sultan kızındaydı?.....	96
Fatih Hristiyan olmaya gerçekten niyetlendi mi?.....	99
Molla Kâbız'ın boynu neden vuruldu?.....	103
Drakula'nın kardeşi Fatih'e niye kılıç çekti?	106
Enderun ve haremde hâkim dil hangisiydi?.....	108
Avrupa için hiç bitmeyen Osmanlı tehdidi neydi?	111
Kız kardeşi Kanunî'ye niye küsmüştü?.....	116
Suçluyu yakalamak kimin göreviydi?.....	118
Kanunî döneminde İstanbul'da kaç meyhane vardı?	121
Kadınlar haklarını arayabiliyor muydu?	125
Her isteyen cami yaptırabilir miydi?	130
Padişahların ölümü niye herkesten saklanıyordu?	132
Karısının tabutuna kapanıp hüngür hüngür ağlayan vezir kimdi?.....	135
Mollaların hepsi Müslüman mıydı?.....	137
Bir kerede en çok kaç kardeş öldürüldü?.....	139
Hangi boşanma küçük çaplı bir isyan çıkardı?.....	141
Cinayet işlenince devlet ne yapardı?	143
"Adalet dediğin gelir kaybına yol açar" sözü kimindi?	146
I. Mustafa'nın cenazesi gömülmek için neden 17 saat bekledi?	149
Annesine en düşkün padişah hangisiydi?	151
Ordu seferde nasıl besleniyordu?	153
Gönlünü genç bir diplomata kaptıran valide sultan kimdi?	157
Bütün Müslümanlar oruç tutar mıydı?	159
IV. Murad hekimbaşını nasıl öldürdü?	162

Eleştirilmesi yasaklanan kitap hangisiydi?	165
Boşananlar var mıydı?	169
IV. Murad nasıl dolandırıldı?	172
Ceket ve pantolonu Osmanlı Avrupa'dan mı aldı?	175
Ulemadan kimse siyaseten öldürüldü mü?	178
Çocuk gelinler var mıydı?.....	182
"Hanedanın babası" kimdi?	184
Hangi ilim zararlıydı?	188
Bir şehzadeyle aşk yaşayan valide sultan kimdi?.....	191
Peygamber soyundan gelen 2.000 kişi hangi kasabada yaşıyordu?	193
Recm (taşlayarak öldürme) cezası uygulandı mı?.....	196
Dünyanın en güzel kadını kimdi?.....	200
Bir üçgenin iç açılarının toplamı kaçtı?	203
Katolik tarikatı kuran Osmanlı kimdi?	205
En uzun barış dönemi kaç yıl sürdü?	207
Klasik Batı müziği orkestrasındaki Osmanlı hangisidir?	209
Hangi padişah hacca gitti?	212
Yeniçeri ordusunu kaldırmanın faturasını kimler ödedi?	214
Bellini'nin <i>Fatih Portresi</i> Londra'ya nasıl gitti?.....	216
Osmanlı padişahları gerçekten halife miydi?	218
Yavroube kimdi?.....	222
Nota kullanılmaya ne zaman başlandı?	224
Halk padişahı görünce neden hasır yakardı?	227
Masada yemek yenmeye ne zaman başlandı?	230
Osmanlı şeriatla mı yönetiliyordu?.....	232
Doğum kontrolü var mıydı?	235
Aşk cinayetine kurban giden şehzade hangisiydi?.....	239
Hangi Osmanlı eşyası feministlerin simgesi idi?.....	244
Osmanlılar geniş aileler halinde mi yaşırdı?	246
Cesetlere neden ekim yapıldı?.....	248

Son sözleri neydi?.....	251
Minnet borçlarım.....	255
Kaynakça.....	259

Önsöz

“Tarih yok olanla değil, bir zamanlar var olanla ilgilidir,” diyor tarihçimiz Cemal Kafadar. Ve o “bir zamanlar var olanlar” da bugün yaşayan insanların sandıkları gibi bir şey değil.

Osmanlı İmparatorluğu, gündelik konuşmalarda hepimizin dediği gibi, 600 yıl yaşamış bir medeniyet. Ama bu 600 yılı sanki yekpare bir an gibi düşünürüz genellikle. Halbuki kuruluş aşamalarının küçük Osmanlı Beyliği ile Kanunî Sultan Süleyman’ın muhteşem dönemi ne kadar da farklıdır. Ya da kanaatkâr Osman Gazi ile gösterişçi Lale Devri’nin padişahı III. Ahmed. Peki, Fatih Sultan Mehmed dönemi Osmanlı dünyası ile Tanzimat reformlarının dönüştürdüğü Osmanlı dünyası aynı olabilir mi? Osmanlı’yı dünya tarihinin en önemli ve uzun ömürlü imparatorluklarından biri yapan şey, değişen şartlara uyum sağlama, değişme ve dönüşme yeteneğiydi. Bu yetenek, muazzam bir zenginlik ve çeşitlilik yarattı.

Aynı şekilde, üç kıtaya yayılmış bu imparatorluk, değişik iklim ve coğrafyaları, değişik dinleri, etnik grupları, kültürleri barındırıyordu ve bunları birarada tutma becerisini gösteriyordu. Yani hükmettiği toprakların ve halkların “dayattığı” büyük bir zenginliğe de sahipti. Bir Bosna köyü ile bir Yemen köyü, bir Anadolu köyü ne kadar benzer olabilir? Peki, ya bu köylerde yaşayan erkeklerle kadınların ilişkileri? Dolayısıyla tek tip bir Osmanlı’dan da söz edemeyiz. İdari yapı ve uygulamalardan yemek kültürüne,

müziğe, giyim kuşama, mimariye kadar her alanda muazzam bir çeşitlilik var karşımızda.

Bugün yaygın olan yekpare, değişmez, adeta bayraklaşmış bir Osmanlı'yı yüceltme anlayışı, "bir zamanlar var olan" bu muazzam zenginliği yok sayıyor, fakirleştiriyor, buduyor. Koca bir medeniyete olduğu gibi, o medeniyet içinde yaşamış insanlara da haksızlık ediyor. Bu yüceltme çabası çarpıtılmış gerçeklere, yamultulmuş ve eksik bilgilere, yok sayılmış hakikatlere, dolayısıyla klişelere dayanıyor. Aynı şekilde, Osmanlı'yı yerin dibine batırma çabası da benzer yol ve yöntemlere başvuruyor. Zaten her iki grup da bazı aynı "bilgileri"/klişeleri paylaşıyor; biri olumlularak, öbürü olumsuzlayarak.

Bu kitap, bütün bu çarpıklıkları düzeltmeyi ve o muazzam zenginliğin tamamını sergilemeyi amaçlamıyor tabii. Alçakgönüllü bir çalışma bu: Ortalıkta bilgi diye dolaşan şeylerin nasıl birer klişe olduğunu ve klişelerin nasıl güdüldüğünü göstermek istiyor. Buna karşılık, Osmanlı dünyasının ne büyük bir çeşitlilik, ne şaşırtıcı gerçekler barındırdığını göstermek istiyor. Gerçeklerin uydurmalarından daha çekici, daha değerli, daha anlamlı olduğunu anlatmak istiyor. Bu kitap, işte bunlara daha derin bir ilgi uyandırmak için okurun ağzına birkaç parmak bal çalmak istiyor.

Bu kitabı yazmak için popüler eserlerle ilgilenmedim; akademik çalışmaları didikledim. O akademik çalışmaların gönderdiği Osmanlı kaynaklarına gittim - ulaşabildiğim kadar. Her bir hikâyeye için yararlandığım kaynakları ayrı ayrı belirttim ve kitabın sonunda listeledim.

Osmanlı dünyasında bir gezinti için buyurun...

**Padişah her
cariyeden istediği
kadar çocuk
yapabilir miydi?**

İlk erkek doğana kadar yapabiliirdi. Yani doğan çocuklar kız olduğu sürece bir sınırlama yoktu. Aynı cariyeyle sevişmeye devam edebiliirdi. Ama doğan ilk erkekle cariyenin cinsel hayatı da sona ererdi; tabii, padişah da o cariyeden elini çekti.

Hanedanın, dolayısıyla padişahların üreme faaliyeti devlet politikasının bir parçasıydı. Sultanın keyfi bir yere kadar hüküm sürebiliirdi; ama bu politikayı ihlal edemezdi ve bunu gözetmek de asıl olarak valide sultanların göreviydi. Üreme politikası iki temel ilkeye dayanıyordu: Hanedanın devamını ve padişahın bağımsızlığını güvence altına almak.

Tekeşlilik, padişahın bağımsızlığını tehlikeye atabileceği gerekçesiyle istenmiyordu. Padişahın kimseyle özel bir bağı olmamalıydı. Padişah kimseye vefa duygusu beslemeliydi. Öte yandan, hanedanın devamını güvence altına almak için birden fazla oğul da gerekliydi. Çünkü ölüm her zaman yakındaydı; hem cengâverlik ve savaş yüzünden hem de belli aralıklarla nüfusu kıran salgınlar yüzünden. Ve birden fazla eş bu iki meseleyi birden çözebiliirdi.

Ne var ki hanedan, eşe de karşıydı. Çünkü eş, yani ni-

kâhli kadın padişahın bağımsızlığını zedeleyebilir, hareket serbestisini kısıtlayabilirdi. Nitekim İslam ve Osmanlı hukuku nikâhli eşlere görmezden gelinemeyecek kimi haklar tanıyordu. Oysa padişah karşısında hak sahibi olmak, hısımlık düşünülemezdi.

Tek anne-tek oğul kuralı ancak cinsel perhiz ve doğum kontrolüyle mümkün olabilirdi. Zamanın doğum kontrol yöntemlerine güvenilemezdi. Cinsel perhiz de padişahın cinsel hayatını kısıtlıyordu.

Bu çetrefil mesele, cinsel perhizin çok kadına, yani cariye sistemine evrilmesiyle çözüldü ve 14. yüzyıl ortalarından itibaren bütün padişah çocukları, cariyelerden oldu. Böylelikle hem padişahların bağımsızlığı sağlandı hem de çok oğul yapılarak hanedanın devamı güvence altına alındı.

Bu sistemi gerekli kılan temel bir olgu da taht mücadelesinin, padişahın bütün şehzadelerine açık olması geleneğiydi ve I. Murad'dan itibaren yaşanan da buydu. Yani taht, kardeşler arasındaki vuruşma sonucunda hak ediliyordu. Büyük veya küçük oğlun önceliği, kimsenin bir ayrıcalığı yoktu. Bu durum, şehzade annelerinin oğulları için türlü hesaplar, dolaplar, oyunlar çevirmesini bir kural haline getirdi. Her anne kendi oğlunun sultan olması için çabalıyordu. Ve bir annenin birden fazla erkek evlat doğurması böyle bir sisteme uygun değildi; hem anne hem babadan öz kardeşler arasında çatışmaya yol açardı. Bir cariyeden bir oğul kuralıysa, çatışmayı yarı öz kardeşler arasına çekiyordu; babadan öz, anneden üvey kardeşler arasına. Her anne kendi tek oğlunun arkasındaydı.

Bir anneden bir oğul kuralı, asıl olarak kardeş katlinin hüküm sürdüğü, 16. yüzyıl sonuna kadarki "klasik dönem" için geçerliydi; ama kardeş katlinin sona erdiği I. Ahmed'den (17. yüzyıl başı) sonra da, hatta 18. yüzyılda bile sürdü ama her zaman istisnalar vardı tabii.

Yıldırım Bayezid'in (1389-1402)¹ karısı Devletşah (cari-

1. Parantez içinde belirtilen yıllar, padişahlann hükümranlılık tarihlerine işaret etmektedir. (Y.N.)

ye değil, Germiyanoglu Hanedanı'ndandı) İsa ve Musa Çelebileri doğurdu (ikisi de padişah olamadı).

Kanunî Süleyman'ın (1520-1566) cariyesi, sonra nikâhlı eşi Hürrem (her bakımdan özeldi) beş erkek doğurdu. Ama özel olması onu kural/gelenek ihlalinin sonuçlarından koruyamadı. Hürrem oğullarının vuruşmasına şahit oldu.

III. Murad'ın (1574-1595) Safiye'den iki oğlu vardı: Mehmed ve Mahmud.

I. Ahmed'in (1603-1617) kadını Kösem Sultan biri IV. Murad olmak üzere dört oğul doğurdu.

IV. Mehmed'in (1648-1687) Emetullah Gülnuş'tan iki oğlu oldu: II. Mustafa ve III. Ahmed.

II. Ahmed'in (1691-1695) Rabia'dan ikiz oğlu oldu.

I. Abdülhamid'in (1774-1789) cariyesi Ayşe Sineperver'in ikinci oğlu, ilk oğlunun ölümünden sonra doğdu.

19. yüzyıldaysa Abdülmecid'in ve II. Abdülhamid'in birden fazla erkek doğuran kadınları oldu.

Kimler sakal bırakamazdı?

Herkes bırakabilirdi... Saraydaki erkekler ve şehzadeler hariç. Sarayda padişahтан başka sadece bostancıbaşı sakallıydı.

Osmanlı iktidar yapısı, aşağı yukarı 16. yüzyıl sonuna kadar padişahın kişiliğiyle özdeşti. I. Murad'dan sonra sultan oğulları bile bağımsız hareket etme yetkilerini yitirmeye başladı. Sancak verildi onlara, ama hep Anadolu'da; Avrupa sınır boylarına çıkmalarına izin verilmedi mesela. Cami, okul, medrese, hastane, çarşı gibi kamu kurumlarının banisi (kurucusu) olma haklarını da yitirdiler. Çünkü bunlar önemli birer zenginlik ve güç göstergesiydi. Sultanın mutlak otoritesine gölge düşürebilecek hiçbir şeye müsamaha edilmedi ki sakal da bir siyasi olgunluk simgesiydi.

Şehzadeler –kardeş vuruşmasından artık hangisi kurtulabilirse– tahtın vârisiydi ve potansiyel de olsa bir iktidar odağıydı. (Mesela Yavuz Selim, babası II. Bayezid'e meydan okumuş, tahtı kuvvet kullanarak ele geçirmişti.) Dolayısıyla şehzadelerin padişaha tabi olduğu herkesin görebileceği simgelerle vurgulanırdı. Sakal bunların en önemlilerinden biriydi. Hatta şehzadeler tıraş ettikleri sakallarını belli aralıklarla payitahta gönderirdi.

Bu durumun bir istisnası, Kanunî Sultan Süleyman'ın daha sonra boğdurduğu büyük oğlu Mustafa'ydı. Saray tarihçisi Arifi'nin *Şehnâme-i Âl-i Osmân*'ındaki bir minyatürde Süleyman'ın Mustafa'yla bir konuşması resmediliyor ve bu tasvirde Mustafa'nın sakalı var. Ama bu durum zaten sakalın önemini vurguluyor. Şöyle: Şehzadeler arasındaki taht kavgası Kanunî'nin sağlığında başlamıştı ve Hürrem Sultan ekibi (kızı Mihrimah, damadı Veziriazam Rüstem Paşa) tahtın en güçlü ve sevilen adayı Şehzade Mustafa'yı bertaraf etmek istiyordu. Rüstem Paşa, türlü entrikalar yanında Mustafa'nın sakal bıraktığını, böylece padişaha isyan ettiğini söyleyerek Kanunî'yi etkilemeye çalışıyordu. Yani, minyatürdeki sakallı Mustafa, gerçeği yansıtıyorsa şehzadenin iktidar iddiasını (sultana isyan etmesini) kanıtlıyor. Gerçeği yansıtmıyor da Mustafa'nın katlini meşrulaştırma amacı taşıyorsa yine sakalın iktidar simgesi olduğunu gösteriyor.

Sakal hem iktidar hem erkeklik sembolüydü. Şehzadelerin sakal bırakması sultana başkaldın demektir.

Padişah deyince hayalinizde sakalsız bir adam canlanıyor mu? Hayır. Ama bunun da istisnası var tabii: I. Selim (Yavuz). Minyatürler bunu söylüyor. Yavuz Selim'in pala bıyıklı resmini hatırlarsınız belki.

Bir başka istisna daha var. Yine Arifi'nin yaptığı, Süleyman saltanatının törensel tarihini resimleyen minyatürler, o zaman 27 yaşında olan padişahın Mayıs 1521'de çıktığı Belgrad Seferi'nde ilk zaferini kazanana kadar sakalsız olduğunu gösteriyor. Süleyman 1520 Eylül'ünde babası Yavuz Selim ölünce tahta çıkmıştı. Meşruiyeti tabii ki sorgulanmıyordu, ama Dede Korkut'a kadar uzanan kadim geleneğin bir tür devamı olarak, kazanılmış bir askerî başarı otoritesini taçlandırmıştı. Padişah olmasından neredeyse tam bir yıl sonraki dönüş yolunda bıraktığı sakal da bunun göstergesiydi. (Kanunî'nin köse olduğu yolunda bir söylenti de var ama muhtemelen doğru değildi; seyrek sakallı biriydi.)

II. Osman (1618-1622) babası I. Ahmed gibi 14 yaşında tahta çıktı. Sultan Ahmed 1603'te cülusundan ve sünnetin-

den sonra -çocuk yaşıta- sakal bırakmıştı (artık ne kadar sakalı vardıysa), ama Osman bu geleneğe uymamıştı.

Sakal bırakamayan kalabalık bir güruh da sultanın sarayında eğitilmekte olan i oğlanlarıydı. Bu dev şirmeler, ancak saray eğitiminden bir dış göreve çıktıklarında sakal bırakabilirdi.

Bir de son padişah Vahideddin sakalsızdı; ama o zaten bir 20. yüzyıl sultanıydı, bütün hanedan “modernize” olmuştu.

Orhan Bey'in annesi Şeyh Edebalı'nın kızı mıydı?

Kesinlikle değildi.

Hakikat peşinde koşmak yerine hanedanı kendince yüceltme derdinde olan yaygın geleneğe göre, rüyasında kendisine bir devlet kuracağını müjdeleyen Ermiş Edebalı'nın kızıdır Osman'ın eşi Mal Hatun. Bu masal kimilerine şık görünse de gerçeği şu güzel hikâye anlatıyor:

Osman, gençliğinde Eski Hisar'a giderken, İt-Burnu denen yerde, "Mal Hatun nam bir avrat görüp muhabbet eder." Gönlnü kaptırmış olmalı ki, sonra da babası Ertuğrul'dan görücü gönderip kızı istemesini talep eder. Fakat Mal Hatun, "Biz kandan, sizin gibi âlicenab kandan. Aramızda kifayet yok," yani, "Biz kiiim, siz kim!" deyip rıza vermez. Vermez çünkü kendisine, Osman'ın maksadının sadece birkaç gün gönül eğlendirmek olduğu söylenmiştir.

Nihayet Osman, Eski Hisar beyinin meclisinde, beyin huzurunda Mal Hatun'a âşık olduğunu ilan etmekle kalmaz, onun güzelliği ve erdemlerinden bahseder. Bey de bu güzel kızı Osman'a yakıştırır görünür ama "gönlünden kendi nefsi için almayı daha uygun görür". Osman, beyin hareketlerinden "gönlündeki sırrı anlar" ve meclisten kalkar. Sonra da

adam gönderip hatunu kaçırır. Onu akrabalarının yanına götürüp emin bir yere koyarlar. Osman da İnönü beyiyle içki ve av âleminde birkaç gün geçirir.

Osman Gazi, Mal Hatun'a ilk görüşte vurulmuş, onu bey sarayından kaçırmış, cenk edip yurduna götürmüştür.

Fakat iş büyür. Eski Hisar beyinin dostu Sultan-öyüğü beyi de meseleye karışır ve askerleriyle İnönü beyinin kapısına dayanıp Osman'ı ister. İnönü beyinin adamlarının bazıları Osman'ın verilmesi, bazıları

da verilmemesi gerektiğini söyler. Nihayet Osman, kardeşi Gündüz ve yarenleriyle beylere karşı cenk edip kuşatmayı yaparak Söğüt'e doğru yollanır. Sultanöyüğü beyi ve adamları da peşlerine düşer. Artık Söğüt'e varmak üzeredirler ve Osman'ın yiğitleri yardıma koşup takipçileri tepeler... Böylece Osman ile Mal Hatun muratlarına erer.

Neşri'nin anlattığı bu hikâye, gerçeğin uydurmadan daha güzel olduğunu bir kere daha gösteriyor. Halil İnal-cık da Orhan Bey'in 1324 tarihli vakfına dayanarak, Mal Hatun'un Ömer veya Umur Bey adında birinin kızı olduğunu gösteriyor.

Osmanlı Hanedanı için en lanetli isim hangisiydi?

Mustafa.

Her isimden Şehzade ve padişahların başına kötü Şeyler geldi. I. Murad, Kosova Savaşı'nı (1389) kazandığı gün bir Sırp'ın suikastına kurban gitti.

I. Bayezid, Timur'un elinde tutsakken zehir içip intihar etti (1403). Abdülaziz ise makasla bileklerini kesti (1876). Dört padişah hal'edildi, boğduruldu.

II. Bayezid, büyük ihtimalle oğlu I. Selim tarafından zehirlendi. Seksenden fazla Şehzade kardeş katline kurban gitti. Bazı Őehzadeleri  z babaları öldürttü...

Bu felaketlerin en fazla yoĐunlaŐıĐı isim Mustafa oldu. Hanedanın ilk Mustafa'sı, Yıldırım Bayezid'in oğluydu. Yıldırım, Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilince oğulları arasında taht kavgası başlamıştı (Fetret Devri: 1402-1413). Mustafa ortada yoktu. Mehmed bu vuruŐmalarda öbür kardeşlerini alt edip nihayet tahta çıkınca Mustafa da tekrar ortaya çıkmıştı. Bu Mustafa'nın gerçek Mustafa olup olmadığından kesin emin değiliz, belki de onun kimliğini üstlenerek taht iddiasında bulunan biriydi, bu yüzden D zme(ce) Mustafa diye anılır. Bu Mustafa çeşitli karıŐıklıklara sebep oldu ta-

bii ve 1423'te II. Murad saltanatının ilk yıllarında yakalanıp idam edildi.

Bu sefer I. Mehmed'in oğlu, yani II. Murad'ın kardeşi Mustafa isyana kalkıştı ve o da 1423'te öldürüldü.

Talihsiz ve dikkat çekici bir trajik olay da Fatih Mehmed'in büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın şüpheli sayılabilecek ölümüydü (1474).

Şehzade Mustafa'nın babası Kanunî Süleyman tarafından gaddarca öldürülmesiye (1553) bütün Anadolu'da büyük bir infiale yol açmış, şehzade hakkında mersiyeler yazılmış; sultan, haremi ve yönetimi lanetlenmişti.

II. Selim'in oğlu Mustafa ise büyük kardeşi III. Mehmed tahta çıkınca boğularak öldürülen 19 şehzade arasındaydı.

Tahttan indirilip feci şekilde öldürülen II. Osman'ın oğlu Mustafa'nın akıbetiye bilinmiyor.

Gelelim padişah Mustafalara. İlki (I. Mustafa) deliydi; akli melekeleri yerinde değildi. Yine de iki kere tahta çıktı. İlkinde 96 gün tahtta kalabildi (22 Kasım 1617-26 Şubat 1618). Hoop kendini sokağa atıyordu, Divan-ı Hümayun toplantı halindeyken girip vezirlerin kavuklarını yuvarlıyordu, ortaoyunu oynatıp aynı oyunu durmadan tekrar ettiriyordu, beğendiği oyuncuya hazinenin en değerli mücevherini pencereden atmaya kalkışıyordu... Kâtip Çelebi'nin anlattığına göre, "türbeleri gezüb deryada mâhîlere (balıklara) altun atmak ve abes yere yollarda dirhem ü dinar döküp saçmak gibi" tuhaflıklar sergiliyordu. Mustafa, padişahlığı yürütebilecek biri değildi, annesine teslim edilmişti, kararları vezirlerin yönlendirmesiyle o veriyordu. Hal'edilmesindeki önemli bir neden de kadınları kendine asla yaklaştırmamasıydı; bu, hanedanın geleceği için bir tehditti. II. Osman'a karşı başlayan isyanla tahta çıkarıldıktan sonra ise 16 ay hüküm sürebildi (19 Mayıs 1622-10 Eylül 1623). Yeniçeriler, sarayda hapsedildiği odanın kubbesini delip perde ipiyle içeri girdi. Mustafa bir minderde oturuyor, iki cariye de ayakta bekliyordu. Nihayet Mustafa'yı çıkarıp annesinin oturduğu bugünkü Beyazıt'taki Eski Saray'a götürdüler önce. Sonra da hasta kadınları bir saraydan öbürüne taşımada kullanılan bir arabayla daha güvenli bir yere, yeniçeri camisine.

Sahneyi tarihçi Peçevi bir görgü tanığından aktarıyor: “O kadar kalabalık toplanmıştı ki, sanki kıyamet kopmuş, mahşerde insanlar dirilmişti. İnsanlar birbirlerini ite kaka eteklerinden, sarıklarından, yenlerinden yırttıkları kumaş parçalarını nişan için arabaya veriyordu. Sultan Mustafa dışarıdan görünmeyecek şekilde arabanın arkasına oturtulmuştu. Önde oturan annesi nişanları aldı ve halka güzel vaatlerde bulundu.”

İnsanlar, dileklerinin yerine getirilmesi için veriyordu bu kumaşları. Deli olduğu için daha önce tahttan indirilmişti; ama ruhsal dengesi bozuk olanların ermiş olduğuna dair yaygın inanç, halkın gözünde Mustafa’yı yüceltiyordu aynı zamanda. Ulema da işine geldiği için, bu ermişlik vasfını şişirip durdu.

**Mustafalar
şehzadeyken de
çok çekti, sultanken
de. Padişah olan
ilk Mustafa deliydi,
ama bu, tahta iki
kez çıkmasına engel
olmadı.**

Fakat Mustafa tahtı taşıyabilecek durumda değildi. Cariye alıp vâris yapmaya ikna edilemediği gibi, imparatorluğun sorunlarına yeni sorunlar katıyordu. Sonunda vüzera (vezirler) ve ulema, Valide Sultan’a, ulemadan birkaç kişinin padişahla yüz yüze görüşüp Mustafa’nın tahtta kalıp kalmasına karar vermesini önerdi. Valide Sultan buna yanaşmadı, “Hali sizce de malum,” demekle yetindi ama oğlunun öldürülmemesi için güvence istedi.

II. Mustafa (1695-1703) ise imparatorluğun büyük sorunlarla boğuştuğu, yönetim kademesinin dönüşüm geçirdiği; ulema aristokrasisinin gücünü aşırı ölçüde arttırdığı bir dönemde saltanat sürdü. Payitahtı Edirne’ye taşıdı ve sonuç olarak ikili bir iktidar ve ordu durumu oluşmasına yol açtı. Sonunda İstanbul ordusu Edirne’ye yürüdü ve II. Mustafa’yı tahttan indirdi. Dört aylık hapis hayatının sonunda öldü.

IV. Mustafa’nın tahta çıkışı da, indirilişi de Mustafalarla oldu! 1807’de Kabakçı Mustafa Ayaklanması’yla tahttan indirilen III. Selim’in yerine padişah olmuştu. 14 ay sonra Alemdar Mustafa Paşa’nın saray baskınıyla indirildi. Alemdar,

Mustafa'nın tahttan inmesini istiyordu, III. Selim'i tekrar padişah yapacaktı. Bu arada Selim'i öldürdüler. Bunun üzerine Şehzade Mahmud tahta çıkarıldı. Mustafa, "Ben tahttan inmedim, Mahmud'u kim padişah yaptı!" diye bağurmaktaydı. Onu dinleyen olmadı, haremdeki dairesine kapattılar. Yenîçeriler onu tekrar tahta çıkarmak için saraya yürüyünce II. Mahmud, 17 Kasım 1808'de abisi Mustafa'yı boğdurdu.

İsminin lanetinden sadece III. Mustafa (1757-1774) sakınabildi. Gelişme ve yenilik yanlısı bir sultandı. İstanbul'un imarı için yaptıkları dikkate ve takdire değerdir. Fakat saltanatının son dönemindeki 1668-1674 Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun en ağır bozgunuyla sonuçlandı.

Nüfusun çoğunluğu Müslüman mıydı?

Hayır, değildi.

Osmanlıların bir beylik olarak varlık kazanmasından itibaren imparatorluk nüfusunun çoğunluğu gayrimüslim-di. Müslümanlar ancak 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde çoğunluk haline geldi. 19. yüzyıl başlarından itibaren bağımsızlığını kazanmaya başlayan Balkan devletlerinin ayrıl-masından sonra.

Anadolu, Türkmen akınları ve Selçukluların üç asır süren hâkimiyeti altında büyük oranda Müslümanlaşmıştı zaten. 15. yüzyıl sonunda Anadolu'da Müslüman nüfus çok daha fazlaydı ama bir sayı verebilecek bilgidен yoksunuz. Osmanlı 1831'e kadar hiç nüfus sayımı yapmadığı için nü-fusu ancak vergi tahrirlerinden ve gayrimüslimlerden alınan kelle vergilerinden (cizye) çıkarsayabiliyoruz.

1490 civarında Balkanlar'daki gayrimüslim nüfus dört milyon kadardı. Müslümanlığı kabul edenlerin sayısı ise an-cak 1.500 kadardı. Aynı dönemde, Anadolu'nun Trabzon-Antalya hattının batısındaki bölümünde Müslüman nüfu-su bilmiyoruz ama 195 bin kadar gayrimüslim yaşıyordu. Bunların çok büyük bir kısmı, 163 bin kadarı Trabzon-Rize

bölgesinde, 30 bin kadarı da Orta ve Batı Anadolu'da oturuyordu. Çok büyük kısmı Rum ve Ermeni'ydi. Genellikle kentlerde yaşayan küçük bir Yahudi topluluğu vardı.

1520'lerde imparatorluğun toplam nüfusu 12-12,5 milyondur. Bu dönemde Anadolu'daki Müslüman nüfus dört milyonun biraz üstünde, gayrimüslim nüfus ise 500 bin kadardır. Suriye ve Filistin'in katılmasından sonraki tahrirlere göre 1535'te imparatorluğun Asya topraklarında Müslüman nüfus 5,3 milyona çıktı.

16. yüzyıl sonunda imparatorluğun toplam nüfusu en fazla 22 milyondur. Bu yüzyılda bütün Akdeniz havzasında

nüfus artışı yaşanmıştı ve Osmanlı diyarı da bundan payını almıştı. 17. yüzyılda ise Osmanlı'da nüfus azalması oldu. Celali İsyanları'nın neden olduğu kaçgınlık da köy ve şehirleri boşaltan ek bir faktördü. Osmanlı halkının en büyük düşmanı savaşlardı. Salgınlar, özellikle veba

**İmparatorluğun
600 yıllık ömrünün
500'ünde Müslüman
nüfus daha azdı.
Anadolu nüfusu ise
erken tarihlerde
büyük oranda
Müslümanlaşmıştı.**

salgınları da bir diğeri. Bunlara ek olarak, 18. yüzyılın son çeyreğinde Suriye ve Mısır'ın nüfusunda düşüşe yol açan azgınlık vergi baskısını, zorbalığı ve güvensiz ortamı da saymak gerek.

1800 yılı dolaylarında imparatorluğun toplam nüfusu 25-32 milyon civarındaydı. Avrupa'da 18. yüzyıl ortasından itibaren görülen ciddi nüfus artışları Osmanlı'da yoktu. Yine de nüfus kendini korudu. 1830'da toplam nüfus 26 milyon kadardı. O sıralarda imparatorluk topraklarının yüzölçümü üç milyon kilometrekareydi. Bu tarihten sonra imparatorluğun en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bölgeleri bağımsız devletler olarak ayrıldı: Yunanistan (2,6 milyon), Bulgaristan (4 milyon), Sırbistan (2,9 milyon), Romanya (7 milyon). İmparatorluğun yüzölçümü 1914'te 1,3 milyon kilometrekareye düşmesine rağmen nüfus 26 milyonda kaldı. Mısır hariç hesaplandığında ise 21 milyondur.

Nüfusun büyük çoğunluğu köylülerdi tabii. Fakat kent-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

te yaşıyanların oranı, en azından 18. yüzyıl sonunda, Avrupa'dakinden çarpıcı biçimde yüksekti. Çünkü güvensiz ortam ve kötü yönetim köyden kente göçü teşvik ediyordu. Önemli bir nokta, imparatorluğun, özellikle de Asya topraklarının nüfus yoğunluğunun düşük ve çok seyrek dağılmış olmasıydı. Mesela 1900'lerin başında imparatorluğun Avrupa topraklarındaki nüfus yoğunluğu, Anadolu'dakinin iki katıydı. Anadolu'daki nüfus yoğunluğuysa Irak ve Suriye'dekinin iki-üç, Arabistan Yarımadası'ndakinin beş katıydı. Nüfus yoğunluğu çok daha eski dönemlerde de düşüktü. 1600'de Osmanlı Avrupa'sında milkareye düşen nüfus 41, Osmanlı Asya'sında 20 iken, İngiltere'de 56, Fransa'da 86, İtalya'da 97, Felemenk'te 112'ydi.

Ortalama ömür ise çok düşüktü. 19. yüzyıl sonlarında bile Anadolu'da ortalama ömür 27-32 yıldı. Bebek ölüm oranlarının yüksek olması belirleyici faktördü. Nitekim beş yaş ve üstündeki nüfusun ortalama ömrü 49 yıldı.

Dört kadın almak ne kadar yaygındı?

Hiç yaygın değildi.

Tarihçiler mesela Ankara, Kayseri ve Bursa'nın 16., 17. ve 18. yüzyılda sayfalar dolusu zabıtları tutulmuş miras davalarına, veraset listelerine bakıp gördüler ki, eş olarak ikinci kadının adı çok ender geçiyor. Bu belgelere güvenebiliriz çünkü ölenin "bütün" dul eşlerinin mirastan pay alma hakkı vardı; paylarını alan veya almak isteyen birden fazla kadın olsa (ve olunca) bu belgelerde görünürdü. Bu durumda, özellikle Batı ve Orta Anadolu kentlerinde genel olarak tekeşli evliliğin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Köylerde de durum farklı değildi.

17. yüzyılda İstanbul ve Edirne'de 1.000 erkeklik bir kümenin yüzde 92'si tekeşliydi. Ankara'daysa 800 aileden ancak yüzde 12'sinde çokeşlilik vardı. Ve çokeşli erkeklerin çoğu zengindi.

18. yüzyıl başlarında İstanbul'da birçok kadın kocasını tekeşliliğe zorluyordu. O sıralarda İstanbul'da bulunan Lady Montagu, tanıdığı seçkin aileler arasında çokeşliliğin hoş karşılanmadığını söylüyor. Padişahların cariyeleri olması genel bir örnek oluşturmuyordu, en azından 16. yüzyıl-

dan sonra. Kadınlar için daha iyi örnek muhtemelen sultan kızlarıydı; onlar kocalarının tek kadınıydı. Sultan kızıyla evlenecek biri, ister nikâhlı olsun ister cariyeye, bütün eşlerinden ayrılmak zorundaydı. 1880'den sonra çokeşliliğe neredeyse sadece saray çevresinde ve üst düzey din görevlileri arasında rastlanıyordu.

Her erkeğin harcı değildi, çokeşlilerin çoğu zenginlerdi. Kadınlar da erkekleri tekeşliliğe zorluyordu.

İmparatorluk çok geniş topraklara yayılıyor, çok çeşitli kültürleri barındırıyordu ve çokeşlilik konusu da farklılık gösterebiliyordu. Mesela 20. yüzyıl başında Filistin Nablus'taki erkeklerin yüzde 16'sı, Şam'da yüzde 12'si, İstanbul'da yüzde 2'si çokeşliydi.

“Fast food” var mıydı?

Hem de nasıl!

Dışarıda yemek yenecek yerler 19. yüzyıl sonuna kadar pek azdı. Ama bu, sokak yiyecekleri zenginliği olmadığı anlamına da gelmiyor.

En azından, işlikleri evlerinden uzak olan zanaatkârlar ve yemek pişirilemeyen hanları kullanan tüccarlar karınlarını dışarıda yapıp satılan yiyeceklerle doyuruyordu. Fakat sadece karın doyurmak için değil, lezzet için de hazır yiyecek ve içeceklerin müşterisi vardı.

16. ve 17. yüzyılda, en azından başkent İstanbul’da, hazır yemek satan dükkânlar bulunuyordu. Kimi bunları alıp sokakta yer, kimi de evlerinin sofrasına götürürdü. 16. yüzyılda da kelle, paça, şiş kebab, haşlanmış çift yumurta gibi yiyecekler satan dükkânlar vardı. Özellikle koyun paçası lüks sayılıyordu. Kızarmış piliç de satılıyordu.

Bugünün kebabçıları 17. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Müşterileri orta halli insanlardı. Et satın alabilenler zaten evlerinde pişiriyordu. Başka şehirlerde, mesela Bursa’da, Kahire’de de kebabçılara rastlanıyordu tabii.

16. yüzyılda İstanbul’da birçok tatlıcı vardı. Osmanlılar

tatlıya düşkündü. Eyüp'ün kaymakçı dükkânları meşhurdu. Sokaklarda alkolstüz içecekler satan kulübeler vardı. Her gün taze yapılan bu şerbetler toprak kaplarda saklanıyor, teneke bardaklarla sunuluyordu. Tabii, boza da satılıyordu. Biraz al-kollü olsa da üzümünden değil de tahıldan yapıldığı için haram sayılmıyordu.

Nane turşusu gibi turşular da satılıyordu.

Ama o kadar masum olmayan içecekler de yaygındı. İm-paratorluğun dört bir yanındaki yiyecek ve içecekler konu-sunda daengin bir kaynak olan Evliya Çelebi, Kahire'de boza-ya benzer bir içecek tatmıştı, ama beklediğinden çok ağır-dı bu. Kahire'de de, Anadolu'da da tadı çıkarılan bir başka içecek de bal ve sudan oluşu-yordu; ama alkol oranı insa-nın ayaklarını yerden kese-cek kıvama gelinceye kadar mayalanmaya bırakılıyordu. İçine esrar veya başka bir sar-hoş edici madde katılıyordu.

Özellikle İstanbul ve diğer büyükşehirlerin meydanlarında, sokaklarında yemek, içmek yaygındı. Keyif verici kanşımalar bulmak da sıradan bir şeydi.

Evliya, Kahire'de başka bir sarhoş edici içeceğin de ta-dına bakmıştı. Filistin'den gelen üzüm şurubu ile nane likö-rü (julep) karıştırılarak yapılıyordu bu içecek.

Kahire ve İstanbul gibi büyükşehirlerde yüzlerce, baş-ka şehirlerde onlarca kahvehanede içilen kahve ve nargilele-ri de saymadan geçmeyelim.

16. ve 17. yüzyıllarda dışarıda satılan yiyeceklerden biri de nohutlu limonlu pirinç çorbasıydı.

Yoğurt tabii ki evlerde yapıldı ama dışarıdan da alı-nırdı. Kanlıca'nın yoğurdu 1600'lerin ortalarından itibaren satılmaya başlanmış, hatta şöhret yapmıştı.

Çörekler de vardı. 17. yüzyıl ortalarında iki çeşit çö-rek satın alınıyordu: "kaba çörek" ve "yağlı çörek". Üç çeşit de simit vardı: sükkeri (tatlı) halka, susamlı halka, üçün-cüsü de bugün yediğimiz simitin atası. Bugün (en azından İstanbul'da) yediğimiz simitse, o tarihî simidin ve 25-30 yıl önce yediğimiz simidin müsveddesi.

Gözlemeyi ve etli veya sebzeli börekleri de unutmamak lazım (“börek” adı 17. yüzyılda ortaya çıktı).

Birkaç çeşit helva da satılırdı. Üstelik sadece İstanbul’da değil. Balıkesir gibi küçük sayılabilecek bir şehirde bile 17. yüzyıl başlarında üç çeşit helva satılıyordu.

Evliya Çelebi’nin Kahire’de deve eti ve deve ciğeriyle birlikte öve öve bitiremediği bir et de burada anmak gerek: “Rumeyla Meydanı’nda kulübe ve çadırlar içinde satarlar. Ama bu sıçan [...] bir zincabi tüğlü (sincap tüylü) güzel yüzlü hayvancıktır. Eti ve yağı hafiftir ve güç verir ve hazmı gayet kolaydır. Hakir Elvahat’a giderken çok yedim.”

Bu yiyecekler ve içecekler leziz olmalı. Çünkü 17. yüzyılda yaşamış Derviş Seyyid Hasan, tarikat adabının “Kadir oldukça çârşû taamun yimeye” düsturuna gözünü kapayacak kadar yoldan çıkıyordu.

**Osmanlı askeri
“Allah Allah”
diye mi düşmana
saldırıyordu?**

Hayır. Bu, yüzyıllar sonra Yeşilçam filmleriyle uyduruldu.

Askerlerin Allah, din veya vatan için savaştığı da pek söylenemez. Daha doğrusu, motivasyonları bunlar değildi. Osmanlı askerinin cephedeki performansında dinin ve ideolojinin katkısı yok değildi ama fiziki şartlar, maddi ve dünyevi kaygılar belirleyiciydi.

1453 Mayıs'ında İstanbul kuşatması uzayıp askerin sabrı tükenme noktasına gelince hadisin müjdelediği fethi gerçekleştirecek son bir büyük taarruzu sağlamak için II. Mehmed, hiç istememesine rağmen, üç gün yağma sözü vermek zorunda kalmıştı; çünkü fetih işi sarpa sarıyordu. Sufi akıl hocası Akşemseddin, Sultan Mehmed'e mektup yazıp, “İyi bilirsiniz ki, içlerinden çok azı Allah yolunda canlarını feda etmeye hazırdır fakat ganimeti görür görmez bu dünya uğruna kendilerini ateşe atmaya hazırdır,” demişti. Yağma vaadi işe yaradı.

İslam ve onu içeren devlet ideolojisine ait semboller (Peygamber'in sancağı gibi) seferin başlangıcında ve ordu-gâhta bariz bir şekilde sergilenirdi. Bunlar padişahın meşruiyetini besleyen, sağlayan sembollerdi. Zafer bu sancağın

gölgesinde kazanılıyordu belki ama zaferi kazanan sancak ve simgeler değildi.

Bir kere, Osmanlı ordusu denen topluluk her bakımdan zengin bir çeşitlilik barındırıyordu. Bir kısmı (yeniçeri ve sipahiler) profesyonel askerdı, düzenli maaş alıyorlardı. Bir kısmı timarlı sipahiydi, vergisini toplayıp gelirini aldıkları toprak birimi karşılığında savaşa katılmakla yükümlüydüler. Bir kısmı düzensiz savaşçılardı.

Din ve mezhep bakımından da değişik grupları içeriyordu ordu. Yeni Müslüman olmuşlar, eski dinleriyle ilgili-

rini tamamen kaybetmemişler, hatta örtük Hristiyan unsurlar vardı. Sünni İslama sıkı sıkıya yapışık tarikatlardan tasavvufun en uç (ortodoks İslama uzak) tarikatlarına kadar değişik gruplar da cenk ediyordu. Dahası düpe-

1480'deki kuşatmada yağmanın yasaklandığı, Rodos hazinesinin sultana alt olduğu ilan edilince asker ordugâhına döndü.

düz Hristiyanlar da Osmanlı ordusu saflarında savaşıyordu.

Kısacası, Rhoads Murphey'nin dediği gibi, "İnanç ortaklığı, Osmanlı ordusunun bir bütün olarak faaliyette bulunması için gerekli olmadığı gibi, beklenen bir şey de değildi."

Sonra, bireyin devletle ilişkisi, bizim bugün alışkın olduğumuz ilişkiden tamamen farklıydı. Ulus-devletler çağında birey kendini devletle bir özdeşlik içinde daha fazla tanımlar hale geldi, kimliğin bir parçası oldu devlet. Ama Osmanlı (çağın Avrupa imparatorlukları gibi) bu devlet-birey yapışıklığının tamamen dışındaydı. "Vatan" kavramı Namık Kemal'le birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı.

Yine Murphey'nin deyişiyle, ülkelerinin (her iki tarafın askerleri için) şan ve şerefi, davalarının kutsallığı askerlerin çoğunun kafasındaki yegâne endişe olmadığı gibi, hiçbir şekilde ana mesele de değildi.

Sadakat diye bir şey vardı şüphesiz ama bu, vatana sadakat değil, padişah ve hanedana sadakatti. İslami semboller bu sadakati sağlamanın bir yoluydu ama yeterli değildi. Sultan özellikle cephedeki askerin sadakatini satın almak, hak

etmek zorundaydı. Ve o sadakat neredeyse pamuk ipliğine bağlıydı.

Bu koşullar altında cephedeki asker için daha somut motivasyonlar şarttı. Sultanın cephedeki varlığı, askerle yakın teması önemliydi. (Kanunî'den sonra pek az sultan cephe- hede göründü; İstanbul'u hiç terk etmeyenler bile vardı.) Komutanların becerisi, askerlik bilgisi, asker psikolojisine hâkim olması da önemliydi. Hangi şartlarda nelerin aske- rin moralini ve motivasyonunu arttıracaklarını bilmek cephe- de fark yaratıyordu. İyi beslenmek ve bunun garanti altına alındığını bilmek de sadece karın tokluğu için değil, askerin sadakati, güveni, morali için elzemdi.

Yeterli para alamayan ve kendisine değer verildiğini görmeyen askerlerin morali kolayca bozuluyor, kimi zaman fîrar ediyor, şartlar elverirse isyan etmekte tereddüt etmiyor- lardı. Düzenli ordunun üyeleri için maaş zammı (terakki) ve prim (bahşîş) vazgeçilmez bir beklentiydi. Düzensiz ve yar- dımcı güçler için de askere yazılma primi ve savaş süresince alacakları maaş önemliydi ve bunlar için pazarlık ediyorlar- dı. Sözler tutulmaz, beklentiler karşılanmazsa büyük sorun var demekti. Mesela 17. yüzyıl başında bahşîş miktarı 5 ile 12 kuruş arasında değişiyordu; ama askerler cephedeki kriz durumlarında tekrar pazarlığa girişip bu miktarı 50, hatta 100 kuruşa kadar çıkarıyordu.

Teşvik ve ödül sistemi önemliydi. Kritik durumlarda bu teşvikler hayati değişiklikler yaratabiliyordu. Tehlikeli olduğu aşîkâr kimi görevler için teşvikler çıkarılıyordu. Me- sela 1529 Viyana Kuşatması'nda, taarruz öncesinde, Kanunî, düşman savunma hattını yarıp surların içine girecek ilk as- kere hayatını tamamen değiştirecek cömert vaatlerde bulun- muştı.

Bir de tabii, seçkin askerler içinde en tehlikeli görevleri üstlenip karşılığında olağanüstü ödüller alan bir grup var- dı: serdengeçtiler. Son derece zor görevleri üstlendikleri için zayıat oranları yüzde 80'lere, 90'lara çıkabiliyordu. 1657'de Venediklilere karşı yürütülen Çanakkale muharebelerinde Bozcaada'ya gönderilen 300 kişilik yeniçeri serdengeçti gru- bundan sadece 40 veya 50'si dönebilmişti. 1686'da Buda'da

düşman hatlarını yarıp iç kaleye yardım ulaştırmakla görevli 2.000 yeniçerinin sadece 200'ü hayatta kalarak bu işi başarmıştı.

Kısacası, Osmanlı ordularının başarısı, manevi kudrete değil, mükemmele yakın ordu organizasyonuna ve çok iyi işleyen tedarik zincirine bağlıydı. 18. yüzyılda bu yapı aşikâr biçimde bozulunca disiplin gevşedi, askerî beceriler düştü, liyakat sistemi zayıfladı, firar ve görevden kaytarmalar arttı, kaçan askerlerin kendi karargâhlarını yağmalamalarına bile rastlandı (mesela 1770'te Ruslar, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldığı anda).

Ödül sistemi de dejenere olmuştu. 1787'de Ruslara karşı savaşan Osmanlı topçu birliklerinin başındaki Fransız André Lafitte-Clavé dehşete düşmüştü. Çünkü askerler, zaferle gelecek daha büyük ganimet yerine ödül peşine düşüp savaşmayı bırakmıştı. Birkaç esir ve düşman kellesi getirip ödülleri oracıkta istiyorlardı.

Cornell Fleischer'in, savaşa değil imparatorluğun bütününe dair şu cümlesi durumu özetliyor: "Osmanlıların başarıları gerçekte ideolojilerinden çok daha büyük ölçüde etkinliklerine dayanıyordu."

Çocuklu bir kadınla nikâhlanan tek padişah hangisidir?

I. Murad'dır (1362-1389). Nikâhlandığı kadın da Gülçiçek Hatun'dur. Üstelik Gülçiçek Hatun, bir bakıma, eşini kendi seçmiştir.

Rum kökenli bir Hıristiyan kızı olan Gülçiçek Hatun, Karesi beyinin oğlu Aclan'ın karısıydı ve ondan Yahşi Bey adında bir oğlu vardı. Aclan 1336'da genç yaşta öldü. Orhan Bey, Aclan'ın oğulları arasındaki taht kavgasından da yararlanarak Karesi Beyliği'ni (Balıkesir civarı) 1344'te topraklarına kattı. Aclan Bey'in genç karısı da esir edilip Bursa'ya getirildi. Murad o zaman 18 yaşındaydı ve 1337'den beri Bursa sancak beyiydi. Birkaç yıl sonra genç ve dul Gülçiçek'e kocaya varmasını teklif etti ve birkaç adayın da ismini sıraladı. Gelgelelim, Gülçiçek bu adayların hepsini reddetti. Bunun üzerine Murad, "Öyleyse ben alayım," diye kendini teklif etti. Gülçiçek, Murad'a baktı ve sesini çıkarmadı. Onlar erdi muradına, biz çıkalım kerevetine. Bu evlilikten "Yıldırım" topu gibi bir oğulları oldu: Bayezid.

I. Murad'ın Yahşi Bey adında bir oğlu olmadığını kesin olarak biliyoruz. Aclan Bey'in oğlu Yahşi Bey, I. Murad döneminde Balıkesir valisiydi. Gülçiçek Hatun da vakıflarına 1399'da oğlu Yahşi Bey'i müteveli tayin etmişti.

Göliek Hatun, Yahşı Bey mahallesinde bir cami yaptırmıştı. Caminin yanında kendisinin ve oğlunun türbeleri (Bursa Belediyesi’nin haritasında, nedense, “Gülercek Sultan Türbesi” olarak geçiyor), bir de mektebi varmış. 1870’te cami ve mektep yıkılmış.

Avrupalıların imrendiği “Osmanlı” hayvanı hangisiydi?

Ankara keçisi.

Bu süslü keçi Mardin ve çevresinde de yaşıyordu ama asıl yurdu, merkezi Ankara olan Orta Anadolu yaylalarıydı: Tosya, Kastamonu, Çankırı, Sivrihisar, Kalecik... Ve bu durum 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sürdü.

Bazı araştırmacılara göre, bu keçinin kökeni Antikçağ Anadolu'suna kadar uzanıyor, bazı başka araştırmacılara göreyse Orta Asya'dan göçen Türk çobanlarınca Anadolu'ya getirildi. Anadolu'ya yabancı olmadığını, ama bilinçli olarak büyük sürüler halinde Ankara çevresinde yetiştirildiğini savunan bir tez de var. Köken kavgasını bir kenara bırakıp Ankara keçisini ayrıcalıklı kılan, Avrupalıları imrendiren özelliklerine bakalım.

Tüyleri çok yoğundur ve yılda iki kere kırılabilir; üstelik ipek gibi beyaz ve yumuşaktır. Dolayısıyla bu keçinin yününden iğrilene iplik ince ve parlaktır. Ankara ve civarında işte bu iplikten şahane sof kumaşı dokunurdu. Ankara sofusu, sadece payitahttaki devlet ricalinin değil, Avrupalı zengin ve aristokratların da en gözde kumaşlarındandı. Kanuni Süleyman'ın giysileri Ankara sofundandı mesela.

Özellikle 15. yüzyıldan sonra Ankara keçisi, ipliği ve kumaşı o kadar değerliydi ki, bu ipliğin ihracatı yasaklanmıştı; sadece ihtiyaç fazlası ihraç edilebilirdi. İplik, Ankara ve civarında dokunuyor, boyanıyor, perdahlanıyor ve ihraç ediliyordu. 1590'da sadece Ankara ve köylerinde 1.000 kadar sof tezgâhı vardı. Venedik, Lehistan, İngiltere, Fransa ve Hollanda büyük müşterilerdi. Hem Osmanlı hem Avrupa tüccarları ticaret merkezleri arasında mekik dokuyordu.

İşte Batılılar bu yüzden keçinin peşindeydi. Fakat Ankara keçisini yetiştirmek zordu, pek nazlıydı; hastalıklara, parazitlere karşı duyarlıydı ve özellikle doğduktan sonraki ilk

birkaç günde çok narindiler.

Batılılar yüzyıllarca çabaladılar; sonunda, 19. yüzyılda Güney Afrika'da yetiştirmeyi başardılar.

Gelgelelim, işler çok daha önce değişmeye başlamıştı. 17. yüzyıl ortasından sonra

**Orta Anadolu yaylaları
19. yüzyıla kadar
bu nazlı ve ipeksi
hayvanın yurdu
olma tekelini elinde
bulundurdu.**

sof ihracatı yerini iplik ihracatına bıraktı. Batı Avrupa'nın ekonomik üstünlüğü ve teknolojik atılımları kendini dayatmaya başlamıştı; mamul madde ithal etmeyi bırakıp hammadde almaya başladılar. Ve tabii bir 50 yıl kadar yasağa rağmen kaçak yollardan ihraç edildi iplik. Kaçak satış, devletin vergi gelirinden vazgeçmesi demekti; böylece iplik ihracı yasağı kaldırıldı ve vergi koyuldu. Önce sof ihracatı, sonra da Ankara keçisinin tiftiğinden yapılan ipliğin ihracatı çok önemli bir ticaret kalemiydi. Avrupa daha da azıttı ve 18. yüzyıl sonunda yarı mamul mal olan iplik ithal etmeyi bile bırakıp hiç işlenmemiş yapağıyı almaya başladı.

Tiftik ipliği, ipek kadar ince ve parlak olduğundan süslü kıyafet ve aksesuarlar için biçilmiş kaftandı. Ankara sofu yumuşak, esnek ve dayanıklıydı. Tiftik elyafı hafif yağlı olduğu için kaygandı ve kırıışmıyordu. Bu iplikten dokunan kumaşlar yıkanınca fazla çekmiyor, dökümlü duruyor, en önemlisi, vücudu tahriş etmiyordu. Ayrıca küf tutmuyordu. İngilizler saf tiftik ipliğinden kumaş dokuduğu gibi, Ankara'daki tezgâhlardan farklı olarak, ipekle

veya pamukluyla karıştırarak tiftikten başka kumaşlar da elde etti.

Tiftiğin başka özellikleri de vardı: Ateşe dayanıklıydı, ısı ve ses geçirmiyordu, kolay solmuyordu. Dolayısıyla perde ve iç dekorasyonda da kullanıldı. İngilizler bu iplikten peruk bile yaptı. Ayrıca kir ve toz tutmadığı, kolay su geçirmediği için topların temizlenmesinde ve barutun nemden korunmasında da kullanıldı.

İçki içtiği için fırça yiyen padişah hangisiydi?

Yıldırım Bayezid'di.

Üstelik fırçayı damadından yemişti. Ama damat öyle herhangi bir damat değildi; halk içinde Emir Sultan diye bilinen Şemseddin Mehmed'di. Çok önemli bir din âlimiydi. Buhara'da doğmuş, Kahire'de eğitim almış, Bursa kadısı tayin edilmişti. Hem hali tavrıyla hem de bilgisiyle devrinde yaşadığı sultanlardan ve halktan muazzam hürmet görmüştü. Bayezid de takdir ettiği (kendinden beş yaş büyük) bu âlimi, kızı Hündî Hatun'la evlendirmişti.

Bayezid (1389-1402), Bursa'da Ulu Camii'yi yaptırmaya başladığında (1394) Emir Sultan'a fikrini sorunca şu cevabı aldı:

“Pek güzel. Lakin dört köşesinde birer meyhane eksik!”

Bayezid şaşkın şaşkın sordu: “Ama efendi hazretleri, beyt-i Hudâ (Allah'ın evi) olan caminin yanında meyhane olur mu?”

Emir Sultan son darbeyi şöyle vurdu: “Ya niye beyt-i Hudâ olan kalb-i şerifinizi haramla âlûde edersiniz (kirlertirsiniz)?”

Emir Sultan taşı gediğine oturtmuş, ama Yıldırım Ba-

yezid'in tövbe ettiğini söyleyemeyeceğiz. Vakanüvislere bakarsanız, Yıldırım'ın, 1402'deki Ankara Savaşı'nı Timur'a karşı kaybetmesi içki yüzündendi. Zevkusefaya, işret âlemlerine, her türlü sefahata düşkün olmuş, güya zihinsel ve bedensel yeteneklerini kaybetmişti. Onu yoldan çıkarıp buralara sürükleyen de karısı Maria'ydı (Sırp kralı Lazar Grebelyanoviç'in kızı): "Kâfir kız geldi ve şarap kâseleri dağıtıldı."

Osmanlı'da sultanın ve hanedanının yozlaşmasının, bozulmasının nedeni olarak kâfir olsun olmasın kadınları göstermek bir gelenek sayılabilir. Sonraki dönemlerde de birçok örneğine rastlıyoruz bunun. Bu "açıklama", öncelikle sultanı kötülüklerin dışında bırakıyordu. Bazı durumlarda da (mesela bir savaşın kaybedilmesinde veya bir şehzadenin boğdurulmasında) sultanın sorumlu tutulmasının önüne geçmek için etrafındaki adamların bozukluğu, beceriksizliği, kalitesizliği öne çıkarılıyordu.

Maria'nın etkisi olabilir tabii Yıldırım üzerinde; ama henüz hiçbir kâfir kadınla bir ilişkisi olmamışken beyliğin kurucusu Osman Gazi'nin de içki âlemlerine katıldığını biliyoruz. Zaten içki meclisi (bezm), hem Türk-Moğol hem de İran-İslam geleneğinin bir özelliği idi.

Yıldırım Bayezid, askerî olarak son derece başarılı bir önderdi; beyliğin at koşturduğu alanları Fırat'tan Tuna'ya kadar genişletmişti. Ankara Savaşı'nı kaybetmesinin nedeni içki değil, strateji ve taktik hatalarıydı. Savaş meydanını Timur seçmiş ve yerleşmişti, Yıldırım'ın ordusu sonra geldi ve yorgundu. Üstelik kendine aşırı güveni ve hırsı Bayezid'i kör etmiş, Timur ordusunun durumunun açıklığa kavuşturulmasını ve savunmada kalınmasını öneren danışmanlarını dinlememişti. Yetmiyormuş gibi, müttefik saydığı eski beylik askerleri taraf değiştirmişti.

**Padişahların
işret meclisi
vazgeçilemeyen bir
gelenektir. Bu içkili
toplantılara hükümet
adamları çağılmazdı.
Sultan nedim ve
musahibleriyle
eğlenirdi.**

Son bir not: Fırça yememiş olabilirler ama içki içen tek padişah Yıldırım Bayezid değildi tabii, içmeyenleri azdı, demekle yetinelim.

**Beş yüzyıl sonra bile
toplatılıp yakılan
kitap hangisiydi?**

Şeyh Bedreddin'in *Varidat*'ıydı.

Şeyh Bedreddin bütün Osmanlı dönemi boyunca yetişmiş en önemli İslam âlimlerinden ve en ilgi çekici kişiliklerden biridir. Edirne yakınlarındaki Simavna'da doğmuştu. Bir gazi-derviş olan babası Simavna kadısıydı ve Bedreddin ilk eğitimini aile içinde almıştı. Annesi İslama dönmüş bir Rum kızıydı (karısı ve gelini de Hıristiyanlıktan dönme kadınlar olacaktı).

Öğrenme macerası onu İslam bilimlerinin merkezi olan Kahire'ye götürmüştü. Orada özellikle fıkıh alanında büyük ün kazanmıştı. Memluk sultanının oğlunun hocasıydı aynı zamanda. Kahire'de, büyük bir sufi âlim olan (Türk) Şeyh Hüseyini Ahlatî'nin cezbisine kapıldı ve tasavvufa yöneldi; şeyhin halifesi oldu. Bedreddin'in İslami ilimlerle ilgili kitapları ölümünden yüz yıl sonra da Osmanlı medreselerinde okutuluyordu.

Şeyh Bedreddin, "vahdet-i vücud" doktrininin kurucusu büyük mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin izinden yürüdü. Felsefeye yatkın bir kafası vardı ve İslama rasyonel, materyalist yorumlar getirdi. Dinler arasında büyük

farklar olmadığını söylüyordu. Özellikle üç semavi dinin heterodoks kesimlerinin içiçe yaşadığı Batı Anadolu ve Rumeli’de bu görüşün besleneceği, yeşereceği verimli bir ortam da vardı.

Bedreddin, özellikle sonraki yüzyıllarda, ilmi değeriyle değil, bir eylem adamı olarak ün kazandı, etkili oldu. Fetret Devri sonrasında önce müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal; Aydın, Manisa, Karaburun, Kütahya civarında isyana kalkıştı. O isyanların bastırılmasının ardından Bedreddin 1416’da Balkanlar’da isyan etti. Yenildi ve yargılanıp Serez’de idam edildi. (Mezarı İstanbul’da, II. Mahmud Türbesi’nin haziresindedir.)

“Cennet ve cehennem, cahil halkın sandığı gibi değildir. Cennet insana huzur veren hallerdir, cehennem de acı ve keder veren. İkisi de bu dünyadadır.”

Mahkemede yüklenen suç, İslama karşı gelmek, yani “zendeka ve ilhad” (sapkınlık ve Allahsızlık) değil, devlete, Osmanlı düzenine karşı gelmektir. Fakat sonraki dönemlerde Osmanlı tarihçileri ve uleması tarafından “zındık ve mülhid” (sapkın

ve Allahsız) olarak anıldı, bunlarla suçlandı.

İşte *Varidat* da bu yüzden tehlikeli bulunuyordu. Kırtan fazla kitap yazmış Şeyh Bedreddin’in Arapça yazılmış *Varidat*’ı aslında küçücük, 20-25 varaklık bir risaleden başka bir şey değil. Üstelik Ahmet Yaşar Ocak’a göre, büyük ihtimal, Bedreddin’in kendi kaleminden çıkma bir eser de değil; bağhılarının onun söylediklerini kayda geçirmesiyle oluşmuş bir kitap. Bu yüzden de Bedreddin gibi büyük bir âlimden, rasyonel bir kafadan beklenmeyecek bir sistem-sizlikle yazılmış, sıçramalarla ilerleyen, çelişkiler içeren bir kitap. Bedreddin’in orijinal kitaplarının yanında sönük sayılan, felsefi ve tasavvufi içerik bakımından orijinal olmayan, önceki mutasavvıfların fikirlerini büyük ölçüde tekrarlayan bir eser.

Varidat Osmanlı uleması ve sufileri tarafından çok tartışıldı, yorumlandı, şerh düştü, birçok kere tercüme edildi. Son dönem şeyhülislamlarından Musa Kazım Efendi de

19. yüzyılda bir tercümesini yaptı. Ulema ve sufiler içinde *Varıdat*'ı zındıklık ve mülhidlikle suçlayanlar olduğu gibi, olumlayanlar da çıktı.

Özellikle Rumeli ve Balkanlar'da Şeyh Bedreddin'in izinden giden topluluklar olması (Bedreddiniler veya Sima-veniler) ve hareketinin yüzyıllar sonra bile yankılarını sürdürmesi *Varıdat*'ı da tehlikeli bir kitap haline getirdi. *Varıdat*'taki düşünceleri dolayısıyla Şeyh Bedreddin ve bağlıları hakkında yüzyıllar boyunca zındık ve mülhid olduklarına dair fetvalar verildi. *Varıdat* beş yüzyıl sonra bile büyük rahatsızlık yaratıyordu, toplumun inançlarını bozacağı endişesi sürüyordu. Bu yüzden 19. yüzyılda bile toplatılıp yakıldı.

Peki, ne diyordu *Varıdat*? Ahmet Yaşar Ocak'tan aktarıyorum yine:

Allah: Çelişkili. Bazı yerlerde bu âlemden ayrı, soyut bir Allah kavramından bahsediyor, peygamberleri ve vahyi de kabul ediyor. Bazı yerlerdeyse Allah, bu varlık âleminin kendisidir, başka bir şey değildir. Her zaman var olan ve her zaman var olacak (ezeli ve ebedi) bu âlemde her şey O'dur ve O her şeydir. Âlem ve varlıklar sonradan yaratılmamıştır, çünkü O'ndan başka bir şey değillerdir. Allah'ın görünür olmaya meyli vardır ve görünür hali de insandır. Âlemin bütünü Allah olduğu için de Allah'ın iradesi âlemdeki varlıkların kabiliyetleri çerçevesinde cereyan eder, kabiliyetleriyle sınırlıdır. Yani Allah, ancak olabilecek olanı diler.

Kıyamet: Mademki âlem-kâinat ezeli ve ebedidir, o zaman, kıyamet diye bir şey olmayacaktır. Kıyametin zamanıyla ilgili şimdiye kadar birçok tahmin yapılmış ama doğru çıkmamıştır, bundan sonra da böyle bir şey olmayacaktır. Zaten kıyamet, insanın ölümü demektir. Ölmüş beden bir daha dirilmez.

Ruh: Ruh bedenın yaşama kabiliyetinden başka bir şey değildir. İnsan ölünce beden yaşama kabiliyetini kaybeder, ruh da yok olur. Ruh bedenle vardır, onun dışında bağımsız bir varlık değildir.

Cennet ve Cehennem: Cennet ve cehennem, hu-
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

riler, gılman, nehirler, köşkler vs. cahil halk ın sandığı gibi değildir. Bunlar temsili kavramlardır; çocukları bir işe sevk etmek için kullanılan hoş a gidecek semboller gibi. Cennet insana huzur veren hallerdir, cehennem de acı ve keder veren. Cennet ve cehennem yoktur, ikisi de bu dünyadadır.

Melek: İnsanı iyiye, doğruya, gerçeğe sevk eden kuvvetlerdir.

Şeytan: Kötülüğe, zarara, ahlaksızlığa, gerçeklerden yüz çevirmeye yönlendiren şeylerdir.

Cin: İnsanların kendi hayallerine göre tasavvur ettikleri şeylerdir. Ama bu, onların gerçek oldukları anlamına gelmez.

**Akrabalarının
yanına gömülmek
istemeyen padişah
hangisiydi?**

II. Murad'dı.

Aynen şunu diyordu:

(...) vasiyet edüp şöyle buyurdu ki Burusa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrün katında koyalar amma igen [çok] yakın komayalar ve zir-i zemin etmeyüp sünnet mucibince yire gömeler ve dahi vasiyet edüp buyurdu ki ol malumdan beş bin filori harcedüp üzerüme bir çar divar [dört duvar] türbe yapalar üstü açık ola ki üzerüme yağmur yağa amma çevre yanını örtme edeler altında hafızlar Kur'an okumağçün. Ve vasiyet edüp buyurdu kim benden sonra evladumdan ve ensabumdan fi'l-cümle soyumdan sopumdan her kim ki ölice olursa benüm yanumda komıyalar ve katuma getürmeyeler ve dahi vasiyet edüp şöyle buyurdu kim eğer Burusa'dan gayri yerde fevt olursam şöyle ilemeler ki penc-şenbih [perşembe] gün kabrüme koyalar...

("zir-i zemin etmeyüp sünnet mucibince yire gömeler"den kastı şu: Padişahları toprağa gömmezler, bir lahit

yapıp naaşlarını içine koyarlardı. Murad bunu istemiyor, toprağa karışmak istiyor.)

Peki, Murad yanında neden kimseyi istemiyordu, Alaaddin Ali'den başka?

Kolay bir cevabı yok, ama bildiğimiz bazı şeyler var. II. Murad, Rumeli'de alınmış birkaç yenilgiye uç beylerinin merkezle çekişmeleri de eklenince, barış anlaşmaları yaparak imparatorluğu dış tehditlerden uzak tutmayı hedeflemiş ve vezirlerinin karşı çıkmasına rağmen, 1444'te, 12 yaşındaki oğlu II. Mehmed'e (sonra Fatih olacak) tahtı bırakmıştı.

Murad, oğlunun hükümdarlığını zedeleyecek herhangi bir eylemde bulunmaktan özenle kaçındı. Fakat yönetici elit içinde de çekişme vardı. Mehmed'in bu ilk saltanat dönemi

**Genç yaşta ölen
oğlunu, içkiyi,
edebiyatı, hayatı
seviyordu. Savaşı,
tahtı sevmiyordu.
Padişahlığı 14
yaşındaki oğlu
Mehmed'e bırakmıştı.**

tam bir felaketti. Bir çocuğun Osmanlı tahtına oturması, yeni bir haclı seferine de kapı açmıştı. Çandarlı Halil Paşa, Manisa'daki eski sultanı, başkent Edirne'ye çağırdı. Murad, 1446'da Edirne'de coşkuyla karşılandı ve tekrar tahta oturdu. Fakat Mehmed ve arkasındaki grup bu du-

rumdan hiç de hoşnut olmadı. Mehmed, Manisa'ya döndü. Baba ile oğul arasında bir kırgınlık vardı. Zaten vasiyetnamesini de 1 Ağustos 1446'da, tahtı geri almak için Çanakkale Boğazı'nı geçmeden hemen önce Bursa'da yazdırma gereği duydu. Demek ki, tahtı alacağı Edirne'de nasıl bir durumla karşılaşacağından ve oğlunun tavrından emin değildi.

Murad'ı tahttan feragat etmeye iten nedenlerden biri, galiba, çok sevdiği büyük oğlu Alaaddin Ali'nin sırrı çözülmemiş ölümüydü. Vasiyetnamedeki o bölümü yazdıran neden de aynıydı. 1443'te Karamanoğulları Anadolu'da saldırıya geçmişti. Murad kapıkulu askerlerini alıp, Amasya Valisi oğlu Ali'yi de çağırıp Karamanoğlu üstüne gitti. Rivayet olunur ki, o zaman 18 yaşında olan Ali Çelebi savaştaki maharetiyle ve güçlü fiziğiyle hayranlık uyandırmıştı.

Bu seferden sonra gönderilen Kara Hızır Paşa, gece

Şehzade Ali'yi yatağında boğdu; 6 ve 18 aylık oğullarını da öldürdü. Kim göndermişti, bilinmiyor. 15. yüzyılda yaşamış tarihçi Neşri, Varna Savaşı (1444) sırasında Murad'ın önünde geçen bir tartışmayı aktarıyor. Bu tartışmada, Murad'ın en yakınındaki insanlardan Dayı Karaca Bey'in Alaaddin Ali'yi öldürdüğü söyleniyor. Murad bunu duyunca bir tepki vermiyor, demek ki önceden biliyordu. Tartışmanın taraflarından olan Karaca Bey de inkâr etmiyor. Acaba Alaaddin Ali, babası Murad'ın bilgisi dahilinde mi öldürüldü, bilemiyoruz. Ama Murad'ın, bu çok sevdiği oğlunun ölümüne fevkalade üzüldüğünü biliyoruz. Bu ölümden kısa süre sonra tahttan vazgeçip, dünya işlerini ve eğlenceyi bırakıp Allah'a yönelmek için 40 yaşında Manisa'ya yerleşti.

Murad, Doğulu ve Batılı tarihçilerin ortak kanaati olarak, yumuşak tabiatlı, adil, sözünün eri, açıksözlü, mecbur kalmadıkça savaşmaktan kaçınan, ince ruhlu bir sultandı. Şiir yazan ilk Osmanlı padişahıydı.

Dindardı; savaşmadığı zamanlarda ilmî ve edebî sohbetler düzenleyen ve “insanların arzu ettikleri lezzetlerle meşgul” de olan biriydi. Edirne'de, Tunca Nehri'ndeki adada içki içerken felç geçirip öldü.

Ek bilgi: Üç metre boyunda, 20 santimetre genişliğindeki bu vasiyetname Arapça yazılmış 63 satırdan oluşuyor. Bu son derece önemli ve değerli belge tamamen şans eseri hayatta kaldı. 1931'de Bulgaristan'a 68 çuval belge satıldı. Bunların 53'ü daha sonra Türkiye'ye geri gönderildi. Vasiyetname de işte bu gelenlerin arasından çıktı!

Devşirilen bir çocuğun babası ne düşünürdü?

Mesela şunu:

Tanrı belanı versin ey imparator, üç kat belanı versin
Yaptığın, yapmakta olduğun kötülükler için.
Yaşlıları ve başpapazları yakalayıp zincire vuruyorsun
Yeniçeri yapmak için çocukları,
Ana babaları ağlar, bacıları ağlar, kardeşleri öyle...
Sancılar girene dek ağlıyorum ben de;
Sağ olduğum sürece ağlayacağım hep,
Geçen yıl oğlumdu giden, bu yıl kardeşim.

Devşirme uygulaması, devletin dayandığı en önemli unsurlardan kul sistemini mümkün kılıyordu. İlk devşirme kanunu II. Murad devrinde (1421-1451) çıkarıldı ve uygulandı. Fatih Mehmed'le beraber yönetim kademesi, saray teşkilatı tamamen Müslümanlaştırılıp eğitilen gayrimüslimlerden oluşuyordu. Fatih'in sadece ilk (idam ettirdiği Çandarlı Halil Paşa, ki idam edilen ilk veziriazamdı) ve son veziriazamı (Fatih'in ölümü üzerine yeniçerilerin öldürdüğü Karaman Mehmed Paşa) devşirme değildi.

8 ile 18 yaş arasındaki bekâr köylü Hıristiyan çocuklar Rumeli'den toplanırdı. 16. yüzyılda Anadolu'dan da Hıristiyan gençler devşirilmeye başlandı. Yaş sınırı da 17. yüzyılda 15-20 olarak değişti. Bir köy veya köy grubu temel alınır ve ortalama her 40 aileden bir çocuk toplanırdı. Bu oran ve toplanacak çocuk sayısı ihtiyaca göre değişebilirdi. Bunları yeniçeri ağası belirliyordu; üç, beş veya yedi yılda bir devşirme yapıliyordu. II. Murad zamanında çıkarılan devşirme kanununa göre, ailenin tek oğlu varsa devşirme alınmazdı; aynı şekilde, o yörenin ekonomisi için hayati öneme sahip meslek erbabı olan gençler de bırakılırdı.

Anası babası ölmüş çocuk alınmazdı çünkü açgözlü ve eksik terbiyeli oldukları kabul edilirdi. Sıgırtmaç ve çobanların oğulları, kel, fodul (serkeş, inatçı) ve köseler de alınmazdı. Maksat, gürbüz ve sağlıklı çocukları saptamaktır.

Çok uzun ve kısa boylular da seçilmezdi. Uzun boylular, eğer orantılı bir vücuda sahipse saray hizmeti için alınırlardı. (Çok az Ermeni sadece saray hizmeti için devşirilmiştir.)

Devşirme işi için Yeniçeri Ocağı'ndan biri, devşirme ağası olarak görevlendirilir, yanına da yine ocaktan yardımcıları verilirdi. Devşirme ağasının elinde bu görevi yürütmeye dair bir padişah fermanıyla devşirme yapılacak bölgedeki kadınlara hitaben yeniçeri ağası tarafından yazılmış bir mektup bulunurdu. Bu görevli tamamen serbest hareket eder, işine kimse karışamazdı. Devşirme bölgesindeki görevliler onun işini kolaylaştırmakla yükümlüydü.

Devşirilecek çocukları toplama işi son derece ayrıntılı ve özenli yürütülen ve kayda geçirilen bir işlemdi. Çünkü suistimale çok açıktı. Her tür tedbire rağmen kimi zaman seçim bölgesindeki çocukların babalarından rüşvet alıp devşirme yazmama veya dışarıdan başka birini yazma, rüşvet alıp Türk ve Müslümanları devşirme yazma gibi yolsuzluklara rastlanıyordu. Bu vakalar şikâyet halinde inceleniyor ve şiddetle cezalandırılıyordu.

Devşirilmek feci bir şeydi. Aynı zamanda büyük imkânlar ve güce açılan kapıydı. Tabii, padişahın kulu olarak. Ve kulun boynu kıldan inceydi.

Devşirme ağası seçim yapacağı bölgede kazalara kadar gider, tellallar çıkarırdı. Böylece durum ahaliye bildirilir, babaların tüm oğulları, vaftiz kayıtları ve papazlarla birlikte kaza merkezine gelmeleri istenirdi. Seçilenlerle ilgili kişisel bilgiler gayet ayrıntılı olarak iki deftere kaydedilirdi. Biri devşirme ağasında dururdu, birini de sürücü alırdı. Seçilen çocuklara kızıl aba ile kırmızı külah giydirilir, bunların parası bölgenin reayasından alınırdı; devşirme görevlilerinin ücretleri de.

Devşirme için seçilen çocuklar, “sürü” adı verilen 100-200 kişilik kabileler halinde bu sürücü yönetiminde merkeze gönderilirdi. Birkaç gün dinlenir, sonra bu kayıtlarla yeniçeri ağasının teftişine arz olunurlardı. Kısa zamanda Müslümanlaştırılır, sünnet edilir, yeteneklerinin belirlenebilmesi için bir dizi sınavdan geçirilirlerdi.

Bazıları Edirne, Galata, İbrahim Paşa gibi dış saraylarda yetiştirilir, bazıları Topkapı Sarayı’na alınır, bir kısmı da Kapıkulu Ocakları’na verilir. Devşirme sürüleri Anadolu ve Rumeli’deki Müslüman köylülerin yanına az bir ücretle ve geçici olarak gönderilirdi. Buralarda Türkçeyi ve Müslüman âdetlerini öğrenirlerdi. Anadolu’dan devşirilenler Rumeli’deki, Rumeli’den devşirilenler de Anadolu’daki köylere gönderilirdi. Çünkü 15-20 yaşlarındaki devşirmeler arasından kaçmaya yeltenenler çıkardı ve boğazları aşma zorluğu bu kaçışların önüne geçerdi.

Devşirmeler, en kötü ihtimalle yeniçeri olurdu ki bu konum bile Osmanlı düzeni içinde ayrıcalıklı askerî (yönetici) sınıfa dahil olmak demektir. Ama içlerinden yetenekli ve şanslı olanlar dünyanın en güçlü yöneticileri konumuna yükselirdi: vezirler, veziriazamlar, kapdan-ı deryalar... Dolaşısıyla, yukarıdaki alıntının sahibi babanın feryadı gibi tepkiler her zaman var olmakla birlikte, tersi de söz konusuydu. Çocuklarını devşirme olmaktan kurtarmak için rüşvet veren babalar olduğu gibi, devşirme yazdırmak için rüşvet veren babalar da vardı.

Ve devşirmeler, sanıldığı gibi, köklerini unutmaz, köklerinden tamamen kopmazdı. Kanunî’den başlayıp üç sultana veziriazamlık yapmış olan Sokollu Mehmed Paşa, Bosnalı

(Sokoloviç köyünden) Hıristiyan ailesiyle ve akrabalarıyla ve geldiği bölgeyle ilişkisini hep sürdürdü. Onları korudu, yurdunu mamur etmek için çalıştı. Yaygın söylentiye göre, Sokollu, Bosna'da patrik olan kardeşi ne zaman İstanbul'u ziyaret etse onunla beraber Fener'deki Büyük Patrik'in kilisesine gidip dua ederdi. Fatih Mehmed'in ilk veziri ve aynı zamanda ilk devşirme vezir olan Mahmud Paşa'nın da akrabalarıyla ilişkisi vardı. Bu kişisel bağlar, Hıristiyan illerini İslam devletine bağlamanın yollarından da biriydi bir yandan.

Düzgün uygulandığı dönemde yeniçerilerin tamamı devşirmeydi. Sayıları Fatih Mehmed döneminin sonlarında 6 bin, Kanunî tahta geçtiğinde (1520) 8 bin, 1566'da öldüğünde 12 bindi; 1609'da 37 bine ulaşmıştı.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devşirme yöntemi yavaş yavaş terk edildi.

Padişahlar başka hükümdarların kızlarıyla evlendi mi?

Evet, fakat sadece ilk zamanlarda; yani devlet henüz yeterince güçlü değilken.

Hanedan evlilikleri, siyasi birleşme ve ittifak kurma aracıydı. 14. yüzyılda, yani Osmanlı Beyliği'nin ilk yüzyılında, Bizans tekfurlarıyla, beyleriyle ittifaklar kurmak gerekiyordu, çünkü beylik onlarla çevriliydi, bu yüzden hanedan evlilikleri de asıl olarak Hristiyanlarla yapıldı.

İttifak arayan sadece Osmanlılar değildi şüphesiz. Osmanlılarla Bizans sadece savaşmıyordu, hatırı sayılır bir beraber yaşama deneyimine de sahiptiler. Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzenos (Türkçe biliyordu), indirildiği tahtı geri almak istiyordu ve Osmanlıların savaş gücüne güveniyordu. Hatta bu konuda Aydınoğulları Beyi Umur Bey'e de danıştı. Umur, "Orhan sadakatli bir dost olmasa bile, himayesi daima değerli olacaktır," dedi. Kantakuzenos 1346'da kızı Teodora'yı Orhan'la evlendirdi.

Düğün Silivri'de Bizans geleneklerine göre yapıldı ve çift Bursa'ya muhteşem bir düğün alayı ve törenle uğurlandı. 30 gemiyle Marmara geçildi. Kalabalık bir müfreze eşliğinde, Osmanlı ileri gelenleriyle birlikte Bursa'ya gelindi.

Bir yıl sonra Kantakuzenos İstanbul'u kuşattı ve imparatorun ortağı olarak tahta oturmayı becerdi. Aynı yıl Teodora, babasıyla görüşmek üzere Orhan'ı Üsküdar'a (1329'dan beri Osmanlı ülkesiydi) götürdü.

I. Murad da Bulgar Kralı Şişman'ın kız kardeşiyle (kimilerine göre kızıyla) evlendi. Yıldırım Bayezid de Sırp Kralı I. Lazar'ın kızı Maria'yla evlenmişti.

Yıldırım Bayezid'in Germiyanoglu kızı Devletşah ve Aydınoglu kızı Hafsa Hatun'la, I. Mehmed'in Dülkadir Beyi kızı Emine Hatun'la, II. Murad'ın Çandarlıoglu kızı Hatice Hatun'la evlenmesi bazı beyliklerin Osmanlı hâkimiyetine girişinin, bazılarının ise ittifak kurmasının nişanesi olan siyasi, taktik girişimlerdi.

İlk dönemlerde öbür Anadolu beylikleri Osmanlılara belki de kız vermek istememişti, ama bu da güç sahibi olup olmamakla ilgili bir şeydi. İslamda toplumsal-yasal bir kural var: kafa'a. Bu, kadınların kendilerinden daha düşük sosyal statüdeki erkeklerle evliliğini caydırıcı bir ilke. Ama artık bir yüzyıl sonra Osmanlı kendini kanıtlamış olduğunda beylikler de kız vermek istemeye başladı. Tabii beyliklerden sadece kız alınmıyordu, Osmanlı hanedan kızları bu beyliklere gelin de gidiyordu.

Ama gayrimüslimler daha aşağı statüde görüldüğü için, "kafa'a" ilkesi uyarınca Müslüman bir kadın gayrimüslim bir erkekle evlenemezdi. Tersî mümkündü, gayrimüslim bir kadınla evlenmek erkeğin statüsüne hâlel getirmezdi.

Hanedanlar arası son evlilik, II. Murad ile Sırp Kralı Brankoviç'in kızı Maria arasındaydı (1435). Hanedan öbür beyliklerle üç evlilik anlaşması daha imzaladı, ama bunlar şehzadeler içindi. II. Mehmed, 1450'de Dulkadiroğlu Sitti'yle evlendirildi. Ama Fatih, Sitti'ye dokunmadı bile ve sarayı İstanbul'a taşıdığı anda onu Edirne'de bıraktı. II. Bayezid 1467'de yine Dulkadiroğlu Ayşe'yle evlendi. II. Bayezid'in oğlu Mehmed de 1504'te vâsal Kırım Hanı Mengi Giray'ın kızıyla.

Osmanlı iyice güçlenince, Fatih'le birlikte, hanedanlar arası evliliklere son verildi. Çünkü bu evlilikler siyasi yükümlülükler getiriyor ve sultanı sınırlıyordu. Düşünün

ki, sultan, kardeşlerini bile öldürüyordu iktidar mevkiinde yalnız kalmak için; halbuki bu hanedan evlilikleri kadının akrabalarına siyasi müdahale, tahtta hak iddia etme bahanesi verebilirdi.

Hem, Osmanlı sultanıyla böyle özel bir bağ kurmaya kimse layık da değildi. Zaten Osmanlılar öylesine güçlenmişti ki, etrafta hanedan manedan kalmamıştı.

Padişaha adıyla kim hitap edebilirdi?

Tabii ki, hiçkimse. Padişahlara en basitinden “sultanım” diye hitap edilirdi. Anneleri bile padişah oğullarına “aslanım”, “saadetlim”, “sevgili efendim” diye hitap ederdi.

Ama bir istisna var: Molla Gürani, “Mehmed” diye hitap ediyordu Fatih Sultan Mehmed’e! Öyle mağrurdu ki, sultana rastladığında selam verirken de ezilip büzülmezdi. Âdet. sultanın elini öpmekti ama Molla Gürani elini uzatmakla yetinirdi.

Üstelik II. Mehmed, bu davranış için, belki de en olmayacak sultandı, çünkü meşhur Kanunname’sinde padişahları erişilmez, mutlak otorite konumuna o çıkarmıştı. İlk üç hükümdar zaten “bey”di. Fatih’in babası II. Murad da fermanlarını “bey” diye imzalıyordu. Mehmed ise İstanbul’u fethettikten sonra “bey” sıfatını terk etti; “sultan”, “efendi”, “yüce emir” oldu.

Fatih’e kadar padişahlar vezirleriyle, “kurucu aileler” diyebileceğimiz gazilerle, devletin ileri gelenleriyle danışma halinde devleti yönetirdi. Hele ilk zamanlarda daha da öyleydi. Kimin padişah olacağı konusunda da vezirlerin, ahile- rin, uç beylerinin sözü geçerdi. Bu aktörler, Çandarlılar gibi

köklü vezir ailelerinin veya Mihaloğulları, Evrenesoğulları gibi akıncı/uç beyi ailelerin mensuplarıydı. Fatih Sultan Mehmed bunları tasfiye etti. İstanbul'un fethinden hemen sonra Çandarlı Halil Paşa'yı öldürerek işe başladı. Babası döneminde güç kazanmaya başlayan devşirme kulları devlet yönetimine getirme uygulamasını yerleştirdi. Bu kullar doğrudan sultana bağlıydı ve bir kökleri de yoktu. Böylece hükümdarı bağlayacak, kısıtlayacak unsurlar ayıklanmış oldu. Atasözünün dediği gibi, "hükümdarların bağı olmaz."

Tahta çıkma sürecinde ve fetih sırasında kendisini desteklemiş olan devşirme vezirleri bile tasfiye etti. (Tarihçi

Peçevi'nin -16. yüzyıl- dediği gibi, "Hükümdarlarda vefa olmaz," çünkü vefa da bağlayıcıdır. Sultan tamamen bağımsız olmalıdır!) Böylece iktidarı kimseyle paylaşmayacağını gösterdi; sultanın konumunu zirve yalnızlığına taşıdı. Bütün ilişki ve mera-

sim kurallarını bu yönde değiştirdi. Artık ailesinin üyelerinden başka hiçkimse padişahla beraber yemek yiyemeyecekti mesela.

Mehmed dik kafalı ve asabi bir çocuktü. (Bu özelliklerini, otoriterliği de katarak hükümdarlığı süresince korudu.) Bir türlü yola gelmiyordu. Küçük yaşta Manisa'ya sancak beyi olarak gönderilmişti. Babası Murad, gelenek uyarınca, ona hocalar tayin etti ama Mehmed'e söz dinletmek ne mümkün! Dinlemiyor, çalışmıyor, iman ve Kuran okuma derslerini reddediyordu. Sonunda meşhur Molla Ahmed Gürani gönderildi. Eh, Gürani'nin de nevi şahsına münhasır olmak bakımından şehzadeden aşağı kalır yanı yoktu. O da dik kafalının teki, sözünü sakınmazın biriydi. Üstelik imrenilecek bir ilmi geçmişiydi. Bağdat'ta, Hasankeyf'te, Şam'da, Kudüs'te ve son olarak da Kahire'de fıkıh, Kuran, hadis eğitimi almış, müderrislik yapmıştı. Bir tartışmada, sözünü sakınmaması yüzünden, Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife hakkında ağır sözler söyleyince 80 değnek-

"Baban seni eğitmem için beni gönderdi. Sözümü dinlemezsen seni yola getirmemi söyledi." Şehzade Mehmed bu söze gülünce dayağı yedi.

le cezalandırılmıştı. Ve Anadolu'ya dönmüştü, Bursa'da müderrislik yapıyordu. Uzun boylu ve heybetliydi. Uzun, boyalı bir sakalı vardı. Enerjik ve otoriterdi. Sultan Murad, onu oğlunun hocalığına gönderirken bir de sopa vermiş ve Mehmed itaatsizlik ederse kullanabileceğini söylemişti. Nitekim bir keresinde şehzadeye sıkı bir sopa attığı da rivayet edilir.

Mehmed ikinci kez tahta çıkınca (1451), hocası Molla Gürani'ye vezirlik teklif etti ama Gürani istemedi. Bunun üzerine kazaskerliğe getirildi. İstanbul'un fethi sırasındaki sıkıntılı zamanlarda Gürani, Mehmed'i teşvik edip savaşın devamını sağlayan gruptaydı. Fethi haber vermek için Memluk sultanına gönderilen ve bir üslup şaheseri sayılan Arapça fetihnameyi de Molla Gürani yazdı.

Gelgelelim sözünü sakınmazlığı yine başına ve Mehmed'e dert oldu; sık sık tartışılar. Kazaskerliği sırasında, özellikle atamalarda, kendi liyakat ölçütlerine göre hareket ediyordu. Sultanın, tabii vezirlerin de fikrini dikkate almıyordu. (Mehmed'le ilişkisinde öyle saygın ve mağrur bir konumdaydı ki, hiçkimseyi kıskanmaya tenezzül etmezdi.) Sonunda vezirlerin çekememezliğinin de etkisiyle Bursa kadılığına tayin edildi.

Ama orada da sultanın isteklerine aykırı davrandı. Hatta bir rivayete göre, Mehmed'den kanuna aykırı olduğunu düşündüğü bir emir alıp emri getiren ulağı dövünce o görevden de uzaklaştırıldı. Bir süreliğine imparatorluğu terk etti, Kahire'ye gitti. Orada itibarı iyiydi. Fakat Fatih, hocasını kovmaktan pişmandı ve geri çağırıldı. Gürani, kalması yönündeki ısrarlara rağmen Mehmed'le arasında baba-oğul ilişkisi olduğunu söyleyip 1458'de döndü. Bir süre Bursa'da kadılık yaptı. 1462'de İstanbul'a müftü oldu. 1480'de şeyhülislamlığa getirildi ve II. Bayezid döneminde de bu görevdeyken 1488'de öldü. Fatih'in oğlu Bayezid huzurunda da mağrurca durmaktan sakınmadı.

Ölüm döşeğindeyken Vezir Davud Paşa'ya şunu dedi: "Bayezid'e selam söyle. Ondan son arzum, cenazeme gelmesi ve borçlarımı devlet hazinesinden ödemesidir."

Naaşı, vasiyeti üzerine, bir hasıra konup yerde sürüklenerek götürüldü. II. Bayezid cenazesine gitti ve 180 bin

gümüş akçelik borcunu da hazineden ödedi. Cenazesinde bütün İstanbul yas tuttu.

Gürani sadece davranışlarıyla değil, fıkıh ve tefsir kitaplarında sergilediği fikirler bakımından da gayet bağımsız düşünceli biriydi.

**Fatih Sultan
Mehmed torunu
Şehzade Ahmed'i
neden hiç
affetmedi?**

Yanlış(!) cevap verdiği için. Babası Şehzade Bayezid'i (II.) kendisinden (Fatih'ten) daha çok sevdiğini söylediği için.

Peki, Ahmed'in bunu söylemesi neden icap etti? Şöyle oldu: Fatih, torunları için bir sünnet düğünü düzenledi. Düğünden sonra bir gün torunlarını topladı ve, "Atanızı [babanızı] mı çok seversüz, yoksa beni mi?" diye sordu.

Devamını, hadiseyi anlatan Kemalpaşazade'den (müverrih/tarihçi ve şeyhülislam) nakledeyim:

Her biri şifa veren şarap gibi hoş a giden cevap virüb "Sultanımızı fazla severüz," deyüb kırmızısını göstermeyen sarı güller gibi, kalblerindekinin aksini gösterdiler. Aralarından Şehzade Sultan Ahmed, yüze-gülücülüğü bırakıp kadehteki duru su gibi berrak, içinden geldiği gibi konuştu: Babasını (Şehzade Bayezid'i) daha çok sevdiğini itiraf etti. "Dediler ona doğrusunu söyle." O da sözün doğrusunu söyledi. O korkusuz itiraf, cihangir sultanın (Fatih'in) sevgiyle bakışını kararttı. O şehzadeye öbür kardeşlerinden eksik-soğuk bakar oldu. Hatta onun korkutucu kaba sözü, dünyaya

açık kalbına kırılganlık yükledi. Onun, terbiyeden azade servi gibi başıboş, kardeşlerinden aşırı farklı büyüdüğü üzerinde durdu düşündü. Bundan dolayı, aydınlık ve uğurlu görmek istediği şehzadeye hayli kınıldı amma sabreyledi. Ne zaman ki Sultan Bayezid saltanat tahtına geçti, babasına (Fatih'e) kırılganlığundan dolayı tahta namzet yaparak kendi ezikliğini bastırmayı tasarladı.

Bu yüzden Fatih Mehmed hayatta olduğu sürece Ahmed'e kırılgan kaldı. Fatih zaten torunlarından en çok Selim'i (Yavuz) severdi. Onu kucağına oturtup konuşurdu. Yavuz Selim de dedesi II. Mehmed gibi fatih bir padişah oldu. Fatih Mehmed'in II. Bayezid olarak tahta geçen oğluysa babasına pek benzemiyordu; munis tabiatlı ve sofuydu. Bayezid padişah olunca Ahmed'in sadakatini onu Amasya'ya tayin ederek ödüllendirdi. Amasya, şehzadelerin çıktığı sancak hiyerarşisinde önemli bir yerdi. Ahmed de babası gibi yumuşak tabiatlıydı. (Tabii, asıl olarak, Kanunî dönemi sonuna kadar ki padişahlar standardına göre konuşuyoruz; yoksa tahta çıkanların hepsi bu dönemde gaza ve fütuhata bağlıydı.) Yavuz Selim, babası Bayezid'i tahtı bırakmaya zorlayıp büyük ihtimal zehirleterek öldürdükten sonraki taht kavgasında, öbür kardeşleri gibi Ahmed'i de mağlup edip boğdurdu. Ahmed'i vezir ve yüksek yönetici taifesi, Selim'i ise fetihlere aç yeniçeriler destekliyordu.

**Erkekleri suya
götürüp susuz
getiren kadın kimdi?**

Mihri Hatun'du.

Bir keresinde şunu demişti:

*Niçe İskender'i la'lüm zülali
Suya ilet-di vü susuz getürdi*

(Yakuta benzeyen dudagımın tatlı suyu nice İskender'i
/ Suya götürdü ve susuz getirdi.)

Tahminen 1470'te Amasya'da doğdu, ölüm tarihi de en erken 1515 olmalı. Şairdi. Peki, neden böyle bir şey söyledi Mihri Hatun? Gazellerine de konu ettiği aşklarını ima ederek alaya alan şairlere ve zarif beylere hadlerini bildirmek için. Mihri Hatun aşklarıyla dillere destan olmuştu. Bazı gazellerinde İskender adı geçiyordu. Mesela şu:

*Erdi çün âb-ı hayâta Mihri ölmez haşre dek
Gördü çün zulmet şebinde ol ayân İskender'i*

(Hayat suyuna erdi çünkü, Mihri ölmez kıyamete dek /

Gördü açık seçik çünkü o karanlık gecede İskender'i.)

İskender, o dönemde yaşayan gerçek biriydi: Sinan-paşazade İskender Çelebi. Mihri Hatun'un en meşhur aşkıydı. Ama tek değildi. Meşhur aşklarından bir başkası da Hatemi mahlasıyla şiirler yazan Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi'ydi. Bir ara kazasker olan Müeyyedzade Abdurrahman da Mihri'nin eski gönül yakınlığını kullanmaya kalkınca ağzının payını almıştı:

*Sen yalandan Hatemi âşık geçerdün Mihri'ye
Sümme vallahi seni Mihri sever oğlandan*

Peki, Mihri kimdi? Kendisi gibi şair olan Amasya kadısının kızıydı. Dedesi de Halveti şeyhlerinden Pir İlyas Şucaeddin'di. Bilginler, okumuş dervişler, edebiyatçılar yetiştirmiş bir aile geleneğinden geliyordu. Eğitimini evinde almıştı; Arapça ve Farsça biliyordu. Ama babası, eğitimin dışında da Mihri Hatun'un hayatında çok önemli bir rol oynadı: Şahane güzellikte bir kadın olan Mihri hiç evlenmedi. Bir sürü evlilik teklifini reddetti. Bu, Osmanlı toplumu için kesinlikle sıra dışı bir durumdu ve babasının onayı olmadan da mümkün değildi.

Amasya gelişkin bir kültür merkezi ve şehzade sancağıydı. II. Bayezid 1481'de tahta oturunca oğullarından Ahmed, Amasya Sancağı'na atanmıştı. Ahmed, İstanbul'un kalburüstü edebiyatçılarından bazılarını Amasya'daki sarayına getirtmişti. Mihri Hatun genç yaşında Şehzade Ahmed'in edebiyat çevresine dahil oldu, saraydaki edebî meclislere katıldı.

İskender ve Abdurrahman Çelebiler de bu çevredendi. Mihri Hatun'un bu iki adamla ilişkisi, o şiirinde söylediği gibiydi: Mihri'nin dudağının tatlı suyuna iştahlandılar ama susuz döndüler.

Mihri Hatun güzel olduğu kadar hoşsohbet ve biraz da suh bir kadındı. Gelgelelim, Osmanlı tezkirecilerinin (biyografî yazarları) hepsi bu aşkların platonik olduğunda hemfikir. O tezkirecilerden Latifi, şiirlerinden bir-iki örnek verip şöyle anlatıyor Mihri Hatun'u:

Rivayet edilir ki, bu denli güzel seven bir sevgili, aşk ve arzu ile el ele iken iffet ve masumluk eteği suçlama kirinden temiz, okyanus onun baldırına ulaşamaz, korkusuz bir pâk kişi imiş. İffet ve masumluluğu konusunda öylesine mübalağa edilir ki, gizli hazinesini benek yılandan sakınmış, ne yakınlık nisan damlalarından inci sedefini suya kandırmış ne de birleşme yağmuru çiğinden renkli goncasını sulatmıştır. Kısacası, ne kimse iki parça narından tat almış ne de gümüş havuzuna balık sarkıtmıştır.

Mihri Hatun döneminin en büyük şairlerinden değildi. Tarz bakımından Necati'ye benzetilirdi ama onun ustalığına ulaşamamıştı. Fakat tabii "marifet mayasından eksik değildi". Necati'nin şiirlerine nazireler yazıp kendisine gönderirdi. Necati bu işten pek hoşlanmazdı ve bir keresinde de o Mihri Hatun'a küçümser dille bir nazire yazmıştı. Ama Mihri'nin şiirleri dilinin sadeliği, samimiyeti, doğallığı, günlük olayları konu etmesiyle özeldi. Mihri Hatun'dan 30 yıl kadar sonra yazdığı Tezkire'sinde Latifi şöyle değerlendiriyor onun şiirini: "Gülü andıran renkli söz sanatlarıyla süslü şiiri, söz gelini süsü ve el değmemiş hayallerin bezeyicisiydi. Her ne kadar gazellerinin işvesi ve şiirlerinin tarzı kadınca ise de etkileyicilik açısından lirik, niyaz ve coşku açısından yiğitçe ifade edilmiş örneklerdir."

Aşklarını pervasız bir şekilde şiirlerinde dile getirmesi Mihri Hatun'un cesur ve sıra dışı kişiliğinin kanıtı. Mihri Hatun, kadın davasının ilk savunucularından, bayraktarlarından biri sayılabilir. "Erkek aslan aslan, dişi aslan aslan değül mi?" dediğini biliyoruz. Erkeklerle ve onların zihniyetine karşı sadece kendini değil, kadını da savunuyordu. (Latifi'nin "her ne kadar kadınca" nitelemesi de bu zihniyetin bir örneği sayılabilir.) Mihri Hatun 500 yıl önce şöyle sesleniyordu:

*Çünkü nâkıs olur dirler nisâ
Her sözün mağrur tutmaktır revâ
Lîk Mihri dâinün zannı budur*

*Bu sözi dir ol ki kâmil usludur
Bir müennes yiğ durur kim ehl ola
Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola
Bir müennes yiğ ki zihni pâk ola
Bin müzekkerden ki bî-idrâk ola*

(Kadınlar eksik akıllı olur derler. Bundan dolayı onların her sözünü boş saymak yerinde olur [derler]. Mihrî duasının zannı budur ki, olgun ve akıllı kişiler şu sözü söylerler: Becerikli bir kadın, beceriksiz bir erkekten iyidir. Zihni açık olan bir kadın, anlayışsız bir erkekten iyidir.)

.

İmam, nikâhı nasıl kıyardı?

Osmanlı'da imam, nikâh kıymazdı. Evlilikler kadı'nın onayladığı bir sözleşmeyle (izinname) olurdu. Mahalle ve köy imamları sözleşmeyi yazabilirdi ama bunu kadı'nın onaylaması şarttı. Bu sözleşmenin en önemli konusu, damadın geline vereceğini taahhüt ettiği armağandı (mehr). Mehr kadının geçimine yetecek yüklüce altın, gümüş paradan, çiftlik gelirinden ve çeşitli eşyalardan oluşabilirdi ama asıl olarak paraydı. Mehrin tutarı rayice, çiftlerin zenginliğine göre değişebilirdi ve taraflar arasında kararlaştırılırdı. Yani aslında bir mülkiyet devri sözleşmesiydi bu.

Erkek mehr ile kadına mülkiyet devrediyordu, peki karşılığında ne alıyordu? Kadının fercini (vajinasını). Peki, bu nasıl olabilir? Tabii ki, cinsel ilişki yoluyla. İşte bu yüzden, mehr, gelinle evlenir evlenmez değil, ilk cinsel ilişki-den, erkek kadının fercine "sahip olduktan" sonra veriliyordu. Uzun lafın kısası, erkek, mehr karşılığında kadının cinsel organının mülkiyetine sahip oluyordu. Meşru (evlilikteki) cinsel ilişki ile zinayı ayıran şey de buydu. Zina bu mülkiyetin olmadığı veya şüpheli olduğu durum olarak tanımlanıyordu: "şübhettü'l mülk".

Zina, aslında, bir hırsızlıktı. Zaten hukukçular da böyle yorumluyordu. En düşük mehr miktarı on dirhemdi. Neden on dirhem? Çünkü hırsızlığın cezası bir elin kesilmesi idi ve bu cezanın uygulanması için gereken koşullardan biri, çalınan malın değerinin en az on dirhem olmasıydı. Yani bir uzvun en düşük değeri de on dirhem olabilirdi. Dolayısıyla bir erkeğin kadının fercini mülk edinmek için ödemesi gereken en düşük bedel de oydu.

Evlilik sözleşmesinde karara bağlanan bir konu da nafakaydı. Yasa kocaya karısının nafakasını sağlama yükümlülüğü getiriyordu. Evlilik sözleşmesi yapılır yapılmaz veya

Evlilik sözleşmesiyle damat geline bir armağan (mehr) veriyordu. Karşılığında kadının fercinin (vajinasının) mülkiyetini alıyordu.

kadın kocasının evine taşınır taşınmaz yürürlüğe giriyordu bu yükümlülük.

Tabii nafakanın da bir karşılığı vardı: kocanın karısını kapatması, erişilebilirliğini sınırlaması. Bu yüzden kadın kocasının izni olmadan evi terk ederse bu itaat-

sizlik sayılıyor ve kadın nafaka hakkını kaybediyordu. Koca tüm yabancıların eve eşini görmek için gelmesini önleyebiliyordu. Kadın anne ve babasını bile ancak haftada bir ziyaret edebiliyordu (kural buydu, ama her durumda uygulandığını düşünmemiz gerekmiyor, ayrıca evlilik sözleşmesinde bu şartlar yer alabiliyordu).

Evlilik sözleşmesinin yürürlüğe girmesi için gelinin rızası şarttı. Gelin bakireyse sessiz kalması veya ince ince ağlaması rıza sayılıyordu. Gelin dulsa veya bakire değilse sözleşme onaylaması şarttı.

Sözleşmenin geçerli olması için gelin tarafından bir öneri gelmeliydi: “Ahmed ile/sizinle evleniyorum/kızımı evlendiriyorum,” veya “Kendimi/kızımı size/Ahmed’e verdim/sattım,” gibi. Damat tarafından da önerinin kabul edildiğini belirten bir söz gelmeliydi.

Bir şart daha var: gelinin en yakın velisinin izni. Bu veli gelinin baba tarafından bir erkektir. Baba, baba yoksa dede, o da yoksa yine baba tarafından başka biri...

Evlilikler asıl olarak görücü usulü yapılırdı. Eşini görmeden evlenmek üst tabakada daha yaygındı. Bu insanlar için tanışmak, görüşmek zordu. Sıradan insanlar için daha kolaydı. 16. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden seyyahların anlattıklarına bakılırsa bu görme yasağı daha o zaman bile gevşemişti, günah kabul edilmiyordu. Kızlar evlenmek isteyen erkeğe yüzlerini göstermenin bir yolunu buluyordu. Çamaşır asma numarası falan... Ama en kolay köylüler ve göçebeler içindi; tarlada, bağda bahçede çalışırken birbirlerini görebiliyorlardı.

Müslüman bir erkek gayrimüslim bir kadınla evlenebilirdi ama tersi olamazdı. Böyle bir karma evlilik durumunda kadın ve koca birbirlerinin mirasından hak talep edemezdi. Bu evliliklerin çocukları Müslüman olurdu.

Hiç evlenmemek sıra dışıydı.

**Hadım olmayı
gönüllüce kabul
eden var mıydı?**

Vardı.

Saraydaki kapı ve harem ağaları hadım olmalıydı. Bunlar ya doğuştan hadımdı ya da esir ticareti yapanlarca bazıları hadım ediliyordu. Gazanfer ve Cafer Beylerin durumu farklıydı. Her ikisi de Kanunî'nin oğlu Selim'in (II.) Kütahya'daki şehzadeligi zamanında yakın çevresindendi. Her ikisi de yörede sancak beyliği yapmıştı.

Selim 1566'da tahta çıkınca, hem güvendiği hem de birarada bulunmaktan hoşlandığı bu iki kardeşi yanında götürmeye karar verdi. Haremde bile yanında bulunmalarını istiyordu; hadım ağalara katılmalarını önerdi. Haremde hadım olmayan, erkekliği yerinde adam bulunamazdı. Hadım olmayı kabul ettiler. Cerrahbaşı Abdülgani, kardeşleri ameliyat etti. Gazanfer'in ameliyatı başarılı oldu fakat Cafer ameliyattan biraz sonra öldü.

Bu ameliyat, genellikle, 8-11 yaşlarında yapılırdı. Ergenlik öncesi ölüm oranları çok daha azdı. İki ağa grubu vardı: ak ağalar ve kara ağalar. Kara ağalar Mısır'da çocuk yaşta ameliyat edilirdi. Hadım etme işlemi berbat bir şeydi: Kişinin önce yumurtalıkları alınıyor, sonra erkeklik organı

kesiliyor ve idrar için buraya kurşun bir çubuk takılıyordu

Hadımlar saraydaki ağalar ocağında sıkı bir eğitimden geçer, kimi sarayda kalır, kimi dış görevlere gider, kimi de sultan kızlarının veya vezirlerin malikânelerinde görev alırdı. Özel kişilerin köleleri hadım etme hakkı yoktu.

Ak hadım ağalar sarayda ilk kez II. Murad devrinde istihdam edildi. Kara hadım ağaların saraya geliyise Fatih Sultan Mehmed'le başladı. 1513'te sarayda on ak, on kara ağa vardı; ama sonraki dönemlerde kara ağalar hep çoğunlukta oldu. 1582-1676 arasında sarayda 35 kadar kara ağa ve 20 kadar da yardımcı vardı.

Ak ağalar ise 42-37 kadardı. Bu tarihten sonra ak ağaların sayısı 24'e düştü. Hadım etme işlemine Abdülmecid döneminde (1839-1861) son verildi, ama sarayda hadım istihdamı imparatorluğun so-

**Hadım etme ameliyatı
ölüm riski taşıyordu.
Ama hadımlar
sarayda son derece
etkili konumlara
ulaşabiliyordu.**

nuna kadar devam etti. Osmanlılar, haremdeki kara ağaların erkekliklerinin tamamen giderilmiş ve çirkin olmasına özen gösterdi. Hadım ağalar sarayda çeşitli görevlerde bulundu, saray dışında da görevler aldılar. Hatta kimileri vezir ve veziriazam konumuna bile yükseldi.

Gazanfer Ağa'ya dönersek... Önce hasodabaşı oldu. Bu önemli bir görevdi. Hasoda padişahın odasıydı; Enderun'un en önemli yeri idi. Merasimde padişahın elbisesini giydirmek ve çıkarmakla yükümlüydü. Emrinde birçok görevli ve içoğlanları vardı. Padişah nereye gitse yanında olurdu. İyi de geliri vardı tabii.

Sonra da Babüssaâde ağası oldu ki, bu daha da önemli bir konumdu. Bütün sarayın idaresi ondan sorulurdu ve Darüssaâde ağası da 1582'ye kadar onun emri altındaydı; bu tarihten sonra Darüssaâde ağasının konumu yükseldi. Göçte ve avda bulunduğu zamanlar hariç her durumda padişahın yanındaydılar.

Bu yüksek düzeyli hadım ağalar, özellikle Kanunî sonrasında, devlet yönetiminde padişah yerine hanedanın önemli hale gelmesiyle etkilerini arttırdı. Valide sultanlarla

ve saray dışındaki yüksek makamlarla ilişkiler, ittifaklar kurup devlet işlerinde söz sahibi oldular.

Gazanfer Ağa 50 yıllık saray görevinde üç padişaha (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed) hizmet etti. Vakıf ve hayratı vardı. İyi yetişmiş, donanımlı biriydi. Birçok âlim ve şair ona ithafen eserler yazdı. Âlim ve şairlerin koruyucusuydu. Uzak ülkelerin âlimleri de ziyaretine gelirdi. 1602'de öldü. Hiçkimseyi incitmemiş olduğu söylenir.

Ordu sefere ne zaman çıkardı?

Ot toprakta biter bitmez, çimenler büyümeye başlar başlamaz. Bu da 21 Mart demekti, yani geleneksel otlatma mevsiminin başlangıcı.

Çünkü sefere çıkanlar sadece askerler değildi; sipahilerin atlarının yanısıra on binlerce yk hayvanı ve kesimlik hayvan da onlara katılıyordu. Bu hayvanlar için yem tedariki planlanıyor ve depolanıyordu tabii, ama taze imen gibi besleyicisi yoktu ve imeni taşıma zahmeti de yoktu.

Silah altına ilk ağrı 21 Mart'ta yapılırdı. Ama gelenek uyarınca, birliklerine katılmaları için askerlere nisan boyunca izin verilirdi. Bu dönem de boşa geçirilmez, vitamin bakımından zengin ilkbahar otlarıyla atları beslemek için kullanılırdı. Ordunun hareketi bazan mart ortasına çekilir, bazan da mayıs sonuna itilirdi. Mart ortasına çekilmesi, cephe gzerghı üzerinde atların beslenebileceği daha uygun otlaklarda konaklamak demekti.

Sefer takviminin dışına çok nadiren çıkılırdı; ama savaş cephesinin bulunduğu bölgenin koşulları göz önünde bulundurulurdu. Irak sıcağı önemli bir faktördü mesela.

Seferin başladığı mayısta artık toprak sertleşmiş olu-

yordu ve ordunun yükleriyle birlikte hareket kabiliyeti artıyordu. Zira özellikle batı cephesinde en büyüğü Tuna olan irili ufaklı nehir ve derelerle bezeli alan yağış mevsimlerinde yürünemeyecek kadar yumuşak, hatta yer yer bataklık haline geliyordu. En büyüklerini ancak 20 mandanın çekebildiği topları düşünün yeter.

Seferlerin kapanış zamanı çok daha az esnekti; kasım başlarını geçirmek ölümcül sonuçlara yol açardı. Dolayısıyla iâşe, tedarik ve lojistik bakımından eline su dökülemeyen Osmanlı ordusu için bile mayıs ile ekim sonu arasındaki 180 günlük sefer sezonunu aşarak orduyu arazide tutmak imkânsızdı. Zaten tahıl stokları da ancak bu kadar süre yetebiliyordu

Mevsim, menzil ve teknolojik imkânlar seferin de, savaşın da süresini kesin olarak bellirliyordu. Buna uymamak hezimet demektir.

Askerî başarılarıyla da ünlü Kanunî Süleyman'ın 1529 Viyana Seferi ibret verici bir örnektir. Avrupa sahasında kış anı ve sert bastırabiliyordu, dolayısıyla normal

sefer kapanışı orada ekim başıydı. Kanunî, Viyana kuşatmasını ekim ortasına kadar sürdürmüştü. Ordunun bu geç çekilişi büyük insan, hayvan ve malzeme kaybına yol açtı. Ekim'in 19-20'sinde iyice kabarmış olan Leitha Nehri geçilirken yük hayvanları bataklık toprağa saplandı. Yüklerin büyük kısmı mecburen bırakıldı. Cepheye yürüyüş gibi dönüş yolu da uzun ve meşakkatliydi. Bırakılan yüklerin içinde çadırların da olması, askerlerin dönüş emniyetini azalttı, rahatını sıfırladı. Ordu yol boyunca bütün menzillerde sıkıntı ve sefalet yaşadı; arkasında yetismeye çalışan asker ve hayvanlardan oluşan bir döküntü bırakarak ve bir keresinde kesintisiz 15 saat yürümek zorunda kalarak ilerledi.

İmparatorluk toprakları 1450 ile 1550 arasında öyle genişlemişti ki, yeni fetihler için (mesela Viyana ve Tebriz) İstanbul'dan veya başka bir toplanma noktasından cepheye gidip dönmek 180 günlük sefer sezonunda ucu ucuna mümkün olabiliyordu.

Ordu günde ancak dört veya dört buçuk saat yürüyebi-

liyordu. Ordu deyince sadece atları ve sayıları 90 bini, bazan daha fazlayı bulan askerleri düşünmeyin. Askerlerle birlikte ordu pazarı denen tedarikçiler de yürüyordu. Her zanaat kolundan temsilciler bulunuyordu. Ayrıca yem, besin maddesi, cephan taşıyan binlerce deve, at, manda, öküz, katır da askerle birlikte yürüyordu. Askerlerin de hepsi süvari (atlı) değildi; 16. yüzyıldan sonra piyadelerin sayısı her zaman daha çoktu. Orduyla beraber en az beş bin deve yürüyordu ve bu hizmet asıl olarak dışarıdan satın alınıyordu. Tedarik zincirinde, konaklama menzillerinde kullanılanlar da hesaba katıldığında deve sayısı 35-55 bini bulabiliyordu. Kısacası, muazzam büyüklükteki bir kütle hareket ediyordu. Bu şartlar altında ordu günde en fazla 22 kilometre kadar yol alabiliyordu. Tabii, yol ve hava koşulları, ordunun beslenmesi ve dinlenmesi gibi gereklilikler de bu süreyi ve kat edilen mesafeyi etkiliyordu.

Osmanlı ordusunun imrenilen başarılarının dayandığı şey, haberleşme için kullanılan anayollar üzerinde kurulu menzilhaneler sistemiydi. Seferdeki ordunun konaklaması ve iâşesi için yenileriyle takviye edilen bu menzilhaneler ağı, Osmanlı ordusuna baş edilemeyecek bir lojistikteki üstünlük sağlıyordu. Menzillerin birbirine uzaklığı, ordunun yürüyüş hızına uygundu; üç ile altı kilometre arasında değişiyordu, nadiren yedi kilometreyi buluyordu.

16. yüzyıl ortasındaki Macaristan Seferi'nde Osmanlı ordusu İstanbul ile Belgrad arasındaki yaklaşık bin kilometrelik mesafeyi, iyi durumdaki yollarda, 77 günde almıştı. Dinlenmeye ayrılan ve nehir geçişleriyle harcanan toplam 20 günlük süreyi saymazsak, fiilen 57 gün yürünmüştü. Bu da günde ortalama 17,5 kilometrelik yürüyüş demekti. Yine de toplam sürenin yüzde 70'inde yürünmesi olağanüstü yüksek bir orandır.

1638-1639 Bağdat Seferi'ne bakalım. IV. Murad 8 Mayıs'ta Üsküdar'dan sefere çıkmıştı. Cepheye gidiş 197 gün sürmüş ve toplam 544 saat yürünmüştü. Bunun 121 günü (yüzde 61,5) yürüyüşte, 76 günü (yüzde 38,5) dinlenmede geçmişti. Dönüş daha az sürmüştü (393 saatlik yürüyüş); cephanenin ve erzâğın büyük bölümü tüketilmiş, ordu hafıflemişti. Ama

ordu yorgundu, zaferle gevşemişti ve dinlenme süresi de gidişten daha uzundu. Dönüş 146 günde tamamlanmıştı. Bunun 81 günü (yüzde 55) dinlenmeyle geçmişti.

14 Mart 1663'te Edirne'den Uyvar Seferi'ne çıkan ordu Sofya'da atları otlatmak için 16 günlük mola vermiş, Belgrad'da da iâşe ve malzemenin tamamlanması için 11 gün konaklamıştı. Böylece Ösek'te Drava Nehri üzerindeki geçit yerine 74 gün sonra varabilmişti. Burada nehri geçmede kullanılacak köprülerin yapımı için sekiz gün daha beklendi. Bundan sonra Estergon'a kadar olan yürüyüş 34 gün sürdü; bunun 13'ü fiilî yürüyüşle geçti.

Tecavüz yaygın mıydı?

Yaygındı.

Tecavüz, zina ile aynı kapsamdaydı. Zina (evlilik dışı gönüllü cinsel ilişki) kelimesi tecavüz yerine de kullanılıyordu: “Eğer bir avret veya kız, ‘Bana zina kıldun,’ dese, er inkâr eylese...”

İşin aslı, İslam hukuku da, Osmanlı kanunları da tecavüzü bir tür mülkiyet meselesi olarak görüyordu. Tecavüz eden (zina işleyen de) büyük bir günah işlemiş, “sirkat bi’z-zeker” ile (erkeklik organıyla hırsızlık) birinin hakkını çalmış oluyordu. Tecavüz, bekâretin “çalınması”ydı. Onur kırıcı olması, yarattığı travma, kadının psikolojik yıkımı mahkemeleri ilgilendirmiyordu.

Mahkeme kayıtları da tecavüzün yaygınlığını gösteriyor. Mahkeme kayıtlarının gösterdiği bir şey daha var: Tecavüz davalarında tecavüzün nasıl gerçekleştiği ayrıntılı şekilde tasvir ediliyordu. Demek ki, tecavüz kurbanları, toplumca “damgalanmaktan” çekinmiyordu. Belki de damgalanmayı göze alıyorlardı; çünkü mahkeme, verilecek ceza ve alınacak tazminata değer biçmek için suçun bütün ayrıntılarını bilmek istiyordu.

Şeriatı göre, tecavüzün cezası recm (taşlanarak ölüm) idi. Ama uygulanan ceza bu değildi. Osmanlı mahkemeleri de ikinci Halife Ömer'in izinden giderek, suçun kanıtlanması halinde, bakire tecavüz kurbanlarına tecavüzcüsüyle evlenmeyi öneriyordu. Kurban bunu kabul etmezse tazminata hükmediliyor ve suçlu bazan şeriatın öngördüğü bedensel cezaya çarptırılıyordu.

Mahkemelerin tecavüzcülere ağır cezalar verdiği, kurbanlar için bir şekilde adaleti sağladığı oluyordu, ama tecavüz suçunu kanıtlamak hiç de öyle kolay değildi. Kanıtlanmanın zor olması, tecavüzün önüne geçilemeyişindeki en önemli faktördü. Kadınlar

Tecavüz kurbanı kadınlar mahkemeye gitmekten geri durmuyordu. Ama sınıfsal konum kadınların aleyhine çalışıyordu.

tecavüz iddialarını kanıtlamak için tanık göstermeliydi. Tanık yoksa iş sarpasarıyordu. Kurban ve tecavüzcü kendi ahlaki sağlamlıklarını kanıtlamak için tanıklar gösteriyordu, bu tanıklar da aynı şey için başka tanıklar gösteriyordu.

Mahkemeler için erkeğin tanıkları kadının tanıklarından daha muteberdi. Eğer tecavüz zanlısı erkek, toplum içinde kadından daha yüksek bir konumdaysa durum çok daha zordu.

17. yüzyılda Kahire'de yaşanan şu olaya bakalım: Süveyşli bir kadın, hacı olmuş bir şeyhin kendisine tecavüz edip "muhibbe kıldığını" (cinsel güdülerini uyandırdığını) ve sokak kadını haline geldiğini söyleyerek şikâyetçi oldu; tazminat istiyordu. Şeyh, tabii ki, bütün iddiaları reddetti. Kadın kanıt da gösteremeyince suçlu bulundu ve şeyhi rahatsız etmemesi istendi.

Yine Kahire'de 19. yüzyılda yaşanan şu olay daha ibret verici: Genç bir hizmetçi kadın bir gün evin reisinin tecavüzüne uğramıştı. Ama ne yapacağını bilememiş, sırtını kimseye söyleyememişti. Ailenin yanında kalmaya devam etti. Çok geçmeden hamile olduğunu anladı ve mahkemeye başvurdu. Aile reisi, tabii ki, inkâr etti, "Evim caminin yanında, namazımda niyazımdayım, asla böyle bir şey yapmam, şerefli ada-

mım ben,” dedi. Genç kadın kanıt gösteremedi. Adam suçsuz bulundu. Kadının adamdan uzak durması istendi.

Tanık yoksa kadın genellikle tecavüz zanlısının mahkemede yemin etmesini istiyordu. Yemin mahkeme için önemliydi. Ama galiba erkekler için pek önemi yoktu; çünkü yemin etmeye çağrılan erkeklerin neredeyse tamamı iddiaları reddetmiş görünüyor.

Bir de tecavüzü bir evlenme yolu olarak kullanan erkekler vardı. Kendileriyle evlenmek istemeyen kadınlara tecavüz ediyorlardı. Bu erkekler, genellikle, toplumsal statü bakımından, tecavüz ettikleri kadınların dengi değildi. Tecavüz yoluyla, aslında olmayacak bir evliliği kıza ve ailesine kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Çünkü tecavüzü kabul etmeleri durumunda mahkemenin evlilik önerdiğini biliyorlardı. 19. yüzyılda Mısır’ın Asyut kentinde bir bakire, evliliğe zorlama amacıyla kendisine tecavüz eden bir adamı mahkemeye şikâyet etmişti. Adam kadının anlattıklarını kabul etti ve kadınla evlendirilmesini istedi. Kadın reddedip adamın azarlanması ve tazminat ödemesini talep etti. Mahkeme kadının talebini yerine getirdi.

**Kardeş katline
kurban giden en
küçük şehzade kaç
yaşındaydı?**

- a) 3
- b) 5
- c) 9
- d) 10

Hiçbiri. Altı veya en fazla 11 aylıktı; henüz süt emme çağındaydı ve adı Ahmed'di. Öldürten padişah ise Fatih Sultan Mehmed. Mehmed'in ilk işlerinden biri, tarihçi Âşıkpaşazade'nin deyişiyle, kardeşi Ahmed'i "menziline yatırıp, makamına gönderip yaşlıların yasın çıkarmak" oldu. Fatih Sultan bu iş için Evrenoszade Ali Bey'i görevlendirdi. Evrenoszade Ali kundak bebeğini Edirne'deki sarayın hamamında boğarken, bu zalimlikten bihaber anne, tahta yeni çıkan II. Mehmed'e tebriklerini sunmaktaydı.

Kardeş katli daha önce de uygulanıyordu, ama II. Mehmed meşhur Kanunname'sinde bu uygulamayı kanuna bağladı daha sonra:

"Her kimesneye evladımдан saltanat geçerse, karındaşlarını nizam-ı âlem [dünyanın düzeni] içün katletmek münasibdir. Çoğu ulema dahi tecviz [uygun] görmüştür. Bununla iş göreler."

Katlin duyulması Edirne’de büyük bir infiale yol açtı. II. Mehmed tepkilerin önüne geçmek için olaydan haberi yokmuş gibi yapıp Evrenoszade Ali Bey’i de idam ettirdi!

Hammer meşhur kitabı *Osmanlı Tarihi*’nde şöyle anlatıyor: “Cülusunu müteakip ilk icraatı olarak böyle bir eser-i vahşet gösteren hükümdardan bütün Osmanlıların muhabbeti yok olabilirdi. Buna karşı yalnız bir çare var idi ki, o da kullanılan âletin [Ali Bey’in] imhasıyla cinayetini başkasına yüklemekten ibaret idi. Mehmed bunu hissederek Ali’yi -bir çocuğun kanına elini bulaştırmış olduğunun ertesi günü- idam ettirdi.”

19. yüzyıl Osmanlı münevverlerinden Mizancı Murad da *Tarih-i Ebu’l Faruk* adlı kitabında Ahmed’in öldürülmesini sert şekilde eleştiriyor. Bu katlin yarattığı infiali dindirmek gayesiyle işlenen bu ikinci cinayet için de, “Bu da kâfi

gelmedi. Bağırıp çağırmakta olan Ahmed Sultan’ın validesi bendegândan birine nikâh edildi, saraydan çıkarıldı,” diyor.

En küçüğü Ahmed’di ama çocuk yaştaki şehzadelerin ve bebek yaştaki torunların idam edilmesi yaygındı. Örneğin Kanunî Sultan Süleyman, isyan eden oğlu Şehzade Bayezid’le beraber beş oğlunu da boğdurmuştu; en küçükleri Murad 3 yaşındaydı.

**Kardeş katline
yanaşmayan da vardı.
II. Murad, tahtta hak
iddia edememeleri için
iki küçük kardeşini,
gözlerine mil çektirip
anneleriyle Bursa’ya
yolladı.**

**İki gönül bir olunca
ne olurdu?**

16. yüzyılda İstanbul'da yaşayan yeniçeri Mustafa'nın genç ve gönül yakıcı bir kadınla ilişkisi vardı. Kadın yaşlı bir adamla evliydi. Bu yaşlı koca, karısının kendisini aldattığından şüpheleniyordu. Bir gün Mustafa yine kadını evine çağırdı. Buluşacakları gün kadın, kocasına hamama gideceğini söyledi. Hamama gitmek kadınlar için gayet alışılmış ve sık yaptıkları bir şeydi. İstanbullu hali vakti yerinde kadınlar haftada üç-dört kere hamama giderdi. Temizliğin yanı sıra, dışarı çıkma vesilesi ve sosyalleşme imkânıydı bu. Neyse... Yeşil bir elbiseyle evinden çıkan kadının yanında, âdet olduğu üzere, iki hizmetçi vardı. Kadınlar, özellikle yüksek tabakaya mensup olanlar yalnız sokağa çıkmazdı ve yüzleri de iyice örtülmüş olurdu. Yaşlı koca da arkadan yürüyordu. Kadınlar hamama girdi. Şüpheli koca da hamamın karşısında beklemeye başladı. Gönlünü yeniçeriye kaptırmış olan kadın biraz sonra hamamdan kırmızı elbiseyle çıktı ve yakınlardaki bir eve gitti. Mustafa'yla samanlığı seyran edip birkaç saat sonra hamama girdi, sonra da yeşil elbisesi ve iki hizmetçisiyle hamamdan çıkıp evine döndü.

Bu olayın da gösterdiği gibi kadının sokağa çıkması

bazı kurallara bağılıydı ve kadın ile erkeğin yan yana gelmesi de yine böyle kurallar ve kanunlarla büyük ölçüde kısıtlanmıştı. Yine de gönül ferman dinlemiyordu ve bu iki cins görüşüp oynaşmanın bir yolunu buluyordu. Üst tabakadan hanımlar için kurallar daha sıkı, hayat bu bakımdan daha zordu. Saray kadınları için ise son derece katı protokol kuralları vardı.

16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da bulunan Avrupalı bir seyyah da tutucu sosyal kurallara rağmen kadınların rahatlığından söz ediyor: Sokakta kendilerine laf atan, yanlarına yaklaşan erkekleri terslemeyebiliyordu kadınlar. Hatta bazıları, tanımadıkları bu erkeklerin verdiği adreslerde buluşuyordu onlarla. Ve hatta bazıları, buluşma öneren erkeklere evleri olup olmadığını soruyor, adres vermezlerse kızıyordu.

Ama yine de bunların genel tabloyu yansıttığını düşünmek yanıltıcı olur; bu tür davranışlar hoş karşılanmazdı.

Kadınlar için en önemli sokağa çıkma, daha doğrusu, kent merkezlerine inme vesilesi alışverişti. Ama bir kere çıkıldı mı yapılan tek şey alışveriş olmayabiliyordu. Mesela İstanbul'da, Eyüp kaymakçıları meşhurdu ve kadın müşterilerin gözde mekânlarından biriydi. Tabii buralarda erkeklerle buluşmalar da olmuyor değildi.

Zafer veya düğünler için düzenlenmiş şenliklerde kadınla erkeği ayıran toplumsal kurallar bir nebze de olsa gevşetiliyordu. III. Mehmed, Eğri Seferi (1596) dönüşünde yapılan zafer alayını kadınların izlemesini muhtemelen özellikle istemişti. 1720'de şehzadelerin sünnet düğününde III. Ahmed'in verdiği şöenlere kadınların da katılabilmesi için ayrı bir alan ayrılmıştı.

Hayat, düzenlemelerin dayattığı katılıkta yaşanmıyor tabii. III. Ahmed döneminde iki yıl Osmanlı topraklarında bulunan ve dikkatli bir gözlemci olan Lady Montagu, 1717'de Edirne'den yazdığı mektupta şehirli Osmanlı kadınlarını şöyle anlatıyordu:

Onlar da bizimkiler kadar günahkâr. Burada kadınların tavır ve hareketlerini gördüğüm için Türk kadınlarının saffetinden bahseden yazarlara hayret

ediyorum. Bunlar bizimkilerden çok daha serbest. (...) Hangi sınıftan olursa olsunlar iki yaşmak örtünmeden sokağa çıkmıyorlar. (...) Bu kadınlar feraceyi giydikleri zaman o derece değişiyorlar ki, en kıskanç bir koca bile eşini sokakta tanıyamıyor. (...) İşte bu maskeli kıyafet sayesinde ki, kadınlar hiç yakalanmadan bütün ihtiraslarını tatmin etmekte tamamen serbest oluyorlar.

Âşıklarıyla buluşma yeri olarak Yahudi dükkânlarını seçiyorlar. (...) Birçok erkek hiçbir şey almayaya ihtiyacı olmadığı halde sırf kadın yakalamak için bu dükkânlardan alışveriş yapıyor. Kibar kadınlar âşıklarına kendilerini tanıtmıyor. Hatta öyle ki, bir erkek bir kadınla altı ay münasebette bulunuyor da kim olduğunu öğrenemiyor.

Kadın-erkek gezmeleri asıl olarak 18. yüzyıl sonlarında Boğaz ve Haliç kıyılarındaki pikniklerle başladı. Büyük kentlerin birçoğunun mesireleri vardı; oralarda buluşuluyor, bakışılıyor veya tanışılıyordu. 19. yüzyıl başlarında İstanbul'un ve liman kentlerinin seçkin aileleri, yakın arkadaşlarına misafirliğe gitmeye koyuldu. Fakat kadın-erkek beraberliğinin sokağa taşması öyle kolay olmadı. Sokağa taşmanın görüldüğü ilk yer Pera'ydı. Zengin Müslüman erkekler Pera'ya zaten geliyordu; gayrimüslimler, Avrupalılar çoğunluktaydı. Avrupai başka mekânlar da açılmıştı; bazı tiyatrolarda kadın seyirciler için kafes arkasında localar yapılıyor ya da sadece kadınlar için gösteriler düzenleniyordu. Ramazanlarda Direklerarası da kadınlarla erkeklerin kaynaştığı başka bir mekândı.

Devlet, değişen topluma ve ilişkilere uyumlu olarak kuralları bazı durumlarda gevşetebiliyordu. Mesela 19. yüzyıl başlarında bir fermanla Şeker Bayramı'nda kadınla erkeğin beraber gezmelerine izin verildi. Ama kısıtlayıcı tembihler de çıkarılmaya devam etti. 1868 gibi geç sayılabilecek bir tarihte çıkarılan bir tembihe göre, kadınlar sadece Sultan Ahmed, Laleli ve Şehzade camilerine gidebilecek ve ibadet ederken ya da vaizi dinlerken camide din adamlarının dışındaki hiçbir erkek bulunmayacaktı. II. Abdülhamid döneminde

de kadınların ramazanı bahane ederek evden çıkmaması, ince giyinmemesi, kötü şöhretli yerlerde dolaşmaması gerektiği hatırlatıldı. Durmadan bu tür uyarıların sıklaşması, toplumun tembihlere uyma konusundaki gönülsüzlüğünün bir işaretiydi.

1880'lerde bir Fransız gazeteci İstanbul'daki durumu şöyle anlatıyordu: "Hanımlar her gün öğleden sonra saat dört civarı gezintiye çıkar. Erkekler peşlerine takılır ve hangi sınıftan olursa olsun ne edep ne de görünüşü kurtarma kaygısıyla farklılık gösteren Türk kadınının kendine has ahlak anlayışıyla bağdaşmayan bir kolaylıkla kurulur bu âşıkdaşlıklar. Bu kadınlar arabaların kapılarından sarkıp hayranlarına gülümser, onlara anlamı belli işaretler yapar ve bütün bunlar güpegündüz ramazanda olur."

Hakkında en çok suikast planı yapılan padişah kimdi?

Fatih Sultan Mehmed'di. Venedik, Nisan 1456 ile Temmuz 1479 arasında Fatih'i öldürmek için tam 14 plan yapmıştı.

II. Mehmed, tarihin gördüğü en atak hükümdarlardan biriydi. Büyük İskender ve Cengiz Han ayarında bir lider olarak tarihe geçmek istiyor, tek bir dünya devleti peşinde koşuyordu. İstanbul'u almakla Doğu Roma İmparatorluğu'nun da tahtına oturmuştu. Ama bununla yetinecek biri değildi. 30 yıllık saltanatı (1451-1481) boyunca fetihten fetihe koşmuş, imparatorluğun sınırlarını Trabzon'dan Adriyatik'e kadar genişletmişti. Ve bunu yapacağını da saltanatının başında göstermişti. Bu yayılım Macaristan'ı ama asıl Venedik Cumhuriyeti'ni tehdit ediyordu.

Venedik'in kuvvetli deniz gücü, Fatih'in denizlere de hâkim olma yönündeki stratejik kararı ve uygulamalarıyla daha da kısıtlanmıştı. Osmanlı fetih gücüyle baş edemiyor, verebileceği en büyük tavizleri vermeyi öneriyor ama Fatih'i anlaşılmaya razı edemiyordu. Bu zeki, kültürlü, donanımlı, atak ve hırslı hükümdardan kurtulmak istiyordu ve bunu isteyen sadece Venedik de değildi üstelik.

Suikast planlarının bir kısmını Venedik kendi düşü-

nüp teklifler götürmüş, bir kısmını da çeşitli maceraperestler Venedik'e önermişti. Bu 23 yıl boyunca Fatih'i ortadan kaldırmak için her yolu denedi ve hiçbir masraftan da kaçınmadılar. Venedik'e teklif götürülenler arasında bir denizci, bir keşiş, Floransalı bir soylu, bir Lehli (Polonyalı), bir Katalan ve Arnavut bir berber de vardı.

Venedik'in Fatih'i öldürmesi için teklif götürdüğü en ilginç kişi, Maestro Iacopo'ydu. Iacopo, muhtemelen 1425-1430 arasında İtalya'da, Gaeta'da doğmuş bir Yahudiydi. Hekimdi. Tıbbı muhtemelen İtalya'da öğrenmişti. Ne zaman olduğunu bilmiyoruz ama İtalya'yı terk etmişti. Yahudilere (ve tabii Müslümanlara) karşı kilise bağnazlığı 15. yüzyıl İtalya'sında bilinmedik bir şey değildi; dolaşısıyla, ayrılış sebebini anlamak da zor değil. Papa V.

**Venedik komplolan
Fatih'in en yakınına
kadar sokulmayı
becerdi, ama sadakat
duvanını hiçbiri
aşamadı.**

Nicolaus, meslek sahiplerinin ayrıcalıklarından Yahudi ve Müslümanların yararlanmasını yasaklamıştı. Ama konumuz bakımından daha önemlisi, Katoliklerin Yahudi hekimler tarafından tedavi edilmesi de zinhar yasaktı, maazallah, çocukları sapık olurdu!

Osmanlı'nın dinî hoşgörüsünün Maestro Iacopo'yu cezbetmiş olmasına şaşmamalı. Böylece, Iacopo, II. Murad döneminde Edirne'de saray hekimî Yakup Paşa oldu. Fatih Mehmed zamanında da görevini sürdürdü ve onunla beraber İstanbul'a taşındı. Mehmed'in en yakın adamlarından biriydi; hekimliğin yanı sıra sultanın mali danışmanlığını da yaptı. İnsanları çok çabuk gözden çıkaran Mehmed'in maiyetinde 30 yıl kaldı; ölene kadar. Seferlerine katıldı, İstanbul'da da yanından hiç ayrılmadı.

Yakup Paşa, İtalyan hemşerileriyle de irtibatını hep sürdürdü. Venedikliler, Osmanlılarla arabuluculuk yapması için ona hediyeler gönderdi. Pera'daki Venedik ve Ceneviz balyoslarının (elçi) evlerine de sık sık giderdi. Osmanlı'yla ilgili birçok Venedik raporunun kaynağı da oydu.

Venedik, Yakup Paşa'ya Fatih'i zehirleme teklifini ilk

kez 1471'de götürdü. Teklifi götüren, Floransalı bir siyasi mülteci olan Lando degli Albizzi'ydi. Lando malını mülkünü bırakıp İstanbul'a kaçmıştı ve geçim derdindeydi. Yakup Paşa'yla konuştu ve Venedik'e döndü. Onun anlatmasına göre Yakup, 1472'nin Mart ile Mayıs ayları arasında Mehmed'i öldürmeyi deneyecekti. Bunun için 10 bin duka altını ve eğer işi becerirse 25 bin daha istiyordu çünkü varını yoğunu bırakıp İstanbul'dan kaçması gerekecekti. Venedik meclisi, tabii, teklifi derhal oybirliğiyle kabul etti. Lando da hem para kazanacak hem de Floransa'ya dönmesi ve elkonulan servetini tekrar ele geçirmesi için yardım görecekti. Lando, anlaşılan, anasının gözüydü ve meclisle görüşmeleri uzattı. Venedik kesenin ağzını iyice açtı. Yakup'a ve ailesine de, Lando'ya da Venedik vatandaşlığı verilecekti. Her ikisine de -günümüze kadar ulaşan- mühürlü mektuplar gönderildi. Gerisi meçhul. Mektuplar yerlerine ulaştı mı, bilmiyoruz. Ama Yakup Paşa'nın Venediklilerin planını uygulamadığını biliyoruz.

Venedik, 1475'te başka bir Yahudi saray hekimine daha aynı planı teklif etti ama Maestro Valco da bu işi yapmadı.

İlk matbaa ne zaman kuruldu?

1494'te.

İspanya'da gadre uğrayıp 1492'de Osmanlı ülkesine göçen Yahudiler İstanbul'da kurdu; birkaç yıl sonra da Selanik'te. Yani Johannes Gutenberg'in ilk matbaayı kurmasından 43 yıl sonra ve bir Macar devşirmesi olan İbrahim Müteferrika'nın 1726'da kurduğu ilk Osmanlıca (Müslüman) matbaadan 232 yıl önce.

Venedik'te basım işini öğrenen Sivaslı Ermeni Apkar da 1567'de bir matbaa açtı. Nicodimus Metaxas adlı bir Rum papazı da 1627'de bir matbaa kurdu. İlk bastığı kitap da *Yahudiler Aleyhinde Küçük Bir Risale*'ydi. 1703'te de Cizvitler İstanbul'da bir matbaa kurdu.

Müteferrika, Lale Devri'nin meşhur sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya matbaanın gerekliliği ve faydaları üzerine yazdığı bir risale sunmuştu. Sonra da bir dilekçeyle matbaa açma ruhsatı için şeyhülislamdan fetva, padişahıtan ferman istemişti.

Müteferrika, yazma kitapların çeşitli nedenlerle mahvolduğunu, yazmalarının çoğunun yanlışlarla dolu olduğunu, halbuki matbaa kurulursa yazıların okunaklı ve yanlış-

sız olacağını, kitapların ucuzlayacağını ve taşradakilerin de yararlanacağını, şehirlerde büyük kütüphaneler kurulabileceğini, Osmanlı'nın kitapla İslam kültürüne hizmet edeceğini, Avrupalıların İslami kitapları birtakım yanlışlarla çoktan basmakta olduğunu ve Doğu'dan para çekmeye başladığını, matbaa kurulursa bu kârın memlekette kalacağını söylüyordu.

Avrupa'da basılan kitapların Osmanlı'ya girmesi ilk zamanlarda ancak padişahın fermanıyla mümkündü. III. Murad'ın 1588'de çıkardığı fermanın sonra Avrupa'da Arap harfleriyle basılmış kitapların getirilmesi ve bulundurulması yasak olmaktan

çıkıyordu. Tabii, dinî konuları içermeyen kitaplar için.

**İbrahim Müteferrika
matbaayı kurana kadar
Osmanlı Yahudileri,
Ermenileri ve Rumları
200 yıldır kitap
basmaktaydı.**

Müteferrika'nın istediği oldu. Fakat fetva bazı sınırlamalar getiriyordu; fıkıh, kelam, tefsir ve hadis (İslami ilimler) dışındaki ilimlere

dair kitaplar basılabiliyordu. Müteferrika da zaten pozitif bilimlerle ilgili kitaplar basmak istiyordu. Damat İbrahim Paşa da birkaç yıl önce, aralarında meşhur şair Nedim'in bulunduğu 25 kişilik bir komisyon kurarak bu nitelikteki kitapların Türkceye çevrilmesini emretmişti.

Matbaanın geç girmesini dinî taassuba bağlamak pek de haklı sayılmaz. Evet, ilk zamanlarda Kuran'ın matbaada basılacağı düşüncesi birçokları için korkunç bir şeydi. Kuran Allah kelimiydi ve yüzyıllardan beri büyük bir özenle kâğıda geçiriliyordu. Hem, bu işi yapmak sevap sayılıyordu ve matbaa bu sevap imkânını bertaraf ediyordu.

Ayrıca, Avrupa'da basılan kitaplar görülmüştü. Bir kere, bunların kullandığı Arapça hurufat, Kuzey Afrika ülkelerinde kullanılan yazı türüne dayanıyordu ve İstanbullu okurlar tarafından beğenilmiyordu. Sonra, yanlışlar çoktu. Bu normaldi çünkü Avrupalı yayıncılar dil konusunda cahildi, İslam klasikleri yanlışlarla basılıyordu. Yazmalarda da yanlışlar oluyordu ama hatalı nüshalar zaten sunulamaz, kabul edilemezdi. Hem, matbaa baskıları hatalarıyla zaten kötü bir

sicile sahip olmuştı, bir de bu yeni icatla Kuran basılacaktı! Kuran ancak 19. yüzyıl sonunda matbaaya girebildi.

Bir başka etken, yüksek bir düzeye ulaşmış, estetik abidesi hat sanatının varlığını sürdürmesi meselesi yabana atılır gibi değildi. Sadece hattatlar değil, birçok yazar ve bilgin de o çirkin matbaa harflerinin böyle bir sanatı yok etmesine izin verilmemesi gerektiğini düşünüyordu.

Bir başka önemli sorun, yazıcılarıydı [müstensih]. Yazma kitaplar, müstensihler tarafından istinsah ediliyordu (kopyalanarak çoğaltılıyordu). Bu işi yapanların sayısı da hiç az değildi. Batılı bir gözlemci, 17. yüzyılda bunların sayısının 90 bin olduğunu söylüyor. Biraz abartılı bir sayı tabii, ama matbaaların nasıl büyük bir kitleyi etkileyebileceğini gösteriyor yine de.

İşte bu nedenlerle geç başlayan ve ağır aksak ilerleyen matbaacılık, 18. yüzyıl sonundaki birkaç girişimin ardından asıl olarak 19. yüzyılda başladı. İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar (1745) sadece 17 kitap basıldı. Bir süre kapalı kalan matbaa 1780'lerde tekrar faaliyete geçti. Daha sonra Üsküdar'da da bir matbaa açıldı. 1729-1829 arasında toplam 180 eser basıldı. 19. yüzyılın ilk yıllarında, 1840'a kadar yılda ortalama 11 kitap basılmaktaydı. 1876-1892 arasında toplam 6.357, 1893-1907 arasında 10.601 kitap basıldı.

Yüzyılın ortalarında gazeteler çıkmaya başladı. 1875'te 87 gazete-dergi çıktı, 1895'te 226, 1903'te 365 ve 1911'de 548. Tabii bunların hepsi bu dönem boyunca ayakta kalmadı, birçoğu kapanıp gitti, yenileri çıktı. II. Abdülhamid döneminde İstanbul'un önde gelen gazetelerinden ikisi günde 12-15 bin baskı yapıyordu. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra tirajlar 40-60 bine ulaştı.

Evlenme rekoru hangi sultan kızındaydı?

Kösem Sultan'ın kızları Ayşe ve Fatma'daydı; her ikisi de en az altı kere evlenmişti.

Son evliliklerinde Ayşe yaklaşık 50, Fatma ise 61 yaşındaydı. Hanedan, sultan kızlarının evliliklerini hep siyasi amaçlarla kullandı. Birden çok evlenme uygulaması, 16. yüzyılda da görülse bile, özellikle 17. yüzyılda sıklaştı ve sıradanlaştı. Sultan kızları iki-üç yaşlarında bile nişanlanabiliyor veya evlenebiliyordu. Dolayısıyla ergenlik çağına geldiklerinde üçüncü veya dördüncü kez evlenmiş olabiliyorlardı. Kocaları yüksek mevkideki devlet adamlarıydı ve savaşta ölmeseler bile idam edilme riskleri hiç de düşük değildi.

Ama kızları tekrar evlenmeye iten sebep her zaman ölüm değildi. Mesela, Yavuz Selim'in kızı Fatma, Mustafa Paşa'yla evliydi. Mustafa oğlanlara düşküncü ve Fatma buna göz yummuş, kocasının kendisini ihmal etmesini kanıksamıştı. Fakat Mustafa Paşa, Antalya sancakbeyi olunca gemi aızıya aldı ve genç oğlan avcılığına başladı. Devamını Fatma'nın, babası Yavuz Selim'e yazdığı mektuptan okuyalım:

“Bir kişiye düştüm ki beni köpek hesabına saymaz.

Elin oğlanlarını zulümle atasından, anasından alur. Heman işi gücü oğlanlar derdindedir. (...) Dul avrat gibiyim.”

Fatma Sultan bu işte kocasına Elmalı kadısı ile kethüdasının yardım ettiğini, fesatlar öğrettiğini anlatıp kocasını bunlardan uzak durması için uyardığını, halk içinde söylen-tilerin ayyuka çıktığını söyleyip şöyle devam ediyor:

“... gece gündüz yemekte içmekte, oğlanlar ile beni itibar etmeyüb dürlü fesatlar etmekte. Benim devletlû ve saadetlû padişahım, ben biçareyi bu gurbetten halâs edesiz (kurtarın).”

Fatma'yı böylece boşayıp sultan kızların evliliğine dönelim.

İmparatorluğun ilk 200 yılında Anadolu beyliklerinin oğullarına da kız verdi Osmanlı Hanedanı. Fakat sultan kızlarına bağışlanan toprak ve gelirler, evlendiklerinde asla ata mirasından kopmazdı. Hiçbir zaman devletin bir

**Kocalanna çok
çektiren sultan
kızları olduğu
gibi, kocalarından
çok çekenler de
vardı. Evlilikler aşk
yuvasından ziyade
iktidar hiziplerinin
yuvasıydı.**

parçasını çeyiz olarak götürmediler. Yabancı hanedanlarla evlendikleri zaman toprak ve gelirleri vakıflara bağışlandı. Başka hanedanlarla evlilik, siyasi çıkar içindi. Osmanlı devleti güçlenince böyle evliliklere gerek duyulmadı.

15. yüzyıl sonundan, II. Bayezid'den itibaren sultan kızlarının başka hanedanlarla evliliğine son verildi. Yönetici elitin Türk üyeleriyle de evlendirilmediler. Çünkü bunlar kökleri olan ailelerdi ve yerleşik bir güç odağı haline gelebilirlerdi. Bu yüzden, sadece devşirme yöneticiler ve onların oğullarıyla, ara sıra da kendi kuzenleriyle evlendiler. Zaten Fatih Mehmed'le birlikte bu köklü aileler büyük ölçüde tasfiye edilmiş, yönetici elit devşirmelerden oluşturulmuştu. Zira devşirmeler, köleler, yetiştirilmeleri icabı, doğrudan ve kayıtsız bir şekilde padişaha tabiydi ve kökten yoksundular.

Aslında, padişah kızlarının siyasi ağırlık ve önemleri yoktu. Birbirleriyle mücadele edip tahtı hak edecek güçlü şehzadeler vardı; iktidar oyunu onların etrafında dönüyor-

du. Kanunî Süleyman'dan önce sadece tek bir damat vezir vardı: II. Bayezid'in sadrazamlarından Hersekzade Ahmed. İktidar dengelerinde fark yaratan ilk sultan kızı evliliği, Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan-Veziriazam Rüstem Paşa çiftiydi. Bunda da Kanunî'nin güçlü eşi Hürrem Sultan'ın rolü vardı.

16. yüzyıl sonundan itibaren iktidar, padişahların kişiliğinden saraya, vezirlerin ve valide sultanların da aralarında bulunduğu yönetici elite kaymaktaydı. Müstakbel padişah, şehzadeler saraya kapatılmıştı, evlenmeleri de yasaktı (III. Mehmed, sancağa çıkan son şehzadeydi). İktidar odağı oluşturma inisiyatifleri ellerinden alınmıştı. Dolayısıyla valide sultanların kızlarını ve torunlarını vezirlerle evlendirme- si onlara siyasi nüfuz sağlıyor, yönetici elit içinde ittifaklar kurmalarına elveriyordu. Böylece sultan kızlarının kocaları (vezirler) ve kardeşleri (padişahlar) üzerindeki etkisi arttı ve saray içi iktidar dengelerinde önem kazandılar. Tabii valide sultanlar güçlü konumlarıyla daha fazla önem kazandı. En güçlü valide sultanların birkaç kızı olması rastlantı değildi; vezir havuzundan daha çok balık avlıyor, ittifak ağlarını genişletip güçlendiriyorlardı böylece. Nurbanu'nun üç veya dört, Safiye'nin iki, Kösem'in en az üç kızı vardı. Mesela Kösem Sultan, 1626'da, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya şunu yazmıştı: "Hazır olduğunuz zaman bana bildirin, ben de ona göre davranayım. Sizin işinizi hemen hallederiz. Bir sultan kızı hazırladım."

Ama sultan kızlarını geçindirmek öyle kolay iş değildi. Mesela, II. Selim'in kızı Fatma'yla evli olan Sadrazam Siyavuş Paşa, eşini geçindirmek çok masraflı olduğu için hediyeleri hoş karşılıyordu. Venedik elçisinin raporuna göre, "ne kadar büyük olursa o kadar seve seve alıyor"du.

Fatih Hıristiyan olmaya gerçekten niyetlendi mi?

Kesinlikle hayır, aklının ucundan bile geçmedi. Ama Hıristiyanlıkla yakından ilgilendi.

II. Mehmed son derece açık fikirliydi. İyi bir eğitim almıştı ve Manisa'daki şehzadeligi döneminde Grek ve Latin kültürleriyle tanışmıştı. Birçok yabancı aydını çevresine almıştı. Nedimlerine geceleri Roma tarihi okutturuyordu. Dönemin Müslüman ve Hıristiyan âlimleriyle din ve felsefe konularını tartışıyordu. Bu tartışmalardaki hoşgörölü yaklaşımı da hayranlık uyandırmıştı. Padişahlığı döneminde de Floransalı, Raguzalı, Cenevizli danışmanları vardı. Bu mezziyetlerine ek olarak dünya fatihi, dünya hükümdarı olmak istiyordu.

İstanbul'un fethinden sonra Rum Ortodoks Patrikliği'ne geniş yetkiler vermesi de cihan hükümdarı olma iddiasıyla uyumluydu. Patrik Gennadios'a İncil'in yirmi bölümünü tercüme ettirmişti. Kitab-ı Mukaddes'in Arapçaya çevrilmesi için de birini görevlendirmişti.

Avrupa'ya kadar yayılan dedikodunun bini bir paraydı; güya Fatih İslamdan vazgeçmiş, Hıristiyanlığa meyletmişti. Doğu Roma tahtını ele geçiren bu büyük liderle mücadele

için Papa II. Pius bir yandan birleşik bir Hıristiyan cephesi yaratmaya çalışıyor, ama bir yandan da gerçekleşmesi pek mümkün görünmeyen bir askeri zafer yerine Fatih'i Hıristiyanlığa kazanmayı düşünüyordu. İşte bu şartlarda (1461 yazındaki Trabzon'un fethinden sonra olmalı) Fatih'e bir mektup yazdı. Daha doğrusu, Vatikan'da böyle bir mektup yazıldı ama hiçbir zaman yürürlüğe konmadı. İlber Ortaylı'nın verdiği bilgiye göre "müsvedde", resmî geçerliliği olmayan belgelerin bulunduğu bölümde kaldı. Yani bu mektup İstanbul'a hiç ulaşmadı. Fatih'i ve dönemini anlatan ünlü kitabında Babinger, bu mektubun Fatih'in sağlığında birkaç kere yayımlandığını söylüyor: İlk kez 1469'da Köln ve sonra 1475'te Treviso'da... Şunu diyordu mektup:

Küçücük bir ayrıntıyı halledersen dünyanın en yüce, en güçlü, en ünlü insanı olabilirsin. Bunun ne olduğunu mu soruyorsun? Bulman çok zor değil. Aramak için çok uzaklara gitmene gerek yok. Onu her yerde bulabilirsin: Biraz suyla vaftiz olup Hıristiyanlığa geçmek ve İncil'in öğretisini kabul etmek. Bunu yaparsan dünyanın en ünlü ve güçlü prensi olursun. Seni Yunanların ve Doğu'nun yasal imparatoru yaparız. Şiddet yoluyla alıp adaletsizce elinde tuttuğun yerler doğal hakkın olur. Bütün Hıristiyanlar sana saygı duyar. Anlaşmazlıklarında sana başvurur. Zulüm gören herkes, ortak hamileri olarak sana sığınır. Dünyanın her ülkesinden insanlar senden yardım ister. Çoğu sana gönüllü olarak boyun eğer, hükümlerine uyar ve sana vergi öder. Tiranları yenme, iyileri koruma ve kötülerle savaşma görevi sana verilir. Eğer doğru yoldan gidersen Roma kilisesi sana karşı çıkmaz. Bu ruhani taht seni diğer krallar kadar sevgiyle kabul edecektir. Hatta onlardan da fazla, çünkü senin konumun daha yüksek. Bu koşullar altında pek çok krallığı hiç savaşmadan ve kan dökmeden kolayca ele geçirebilirsin... Düşmanlarına asla yardım etmeyiz. Tam tersine, Roma kilisesinin haklarına elkoymaya, boynuzlarını öz analarına karşı kullanmaya kalkanlara karşı senden yardım isteriz.

Mektupta Hıristiyanlık öğretisi de anlatılıyor ve Kur'an'ın öğretisi çürütülmeye çalışılıyordu.

Mektupta söylenenlerin Fatih'i etkileme ihtimali sıfırdı. Dünyada tek imparatorluk, tek iman ve tek hükümdar olması gerektiğini söylüyordu çünkü II. Mehmed, Dini, devletin emrine vermiş bir padişah'tı. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan sultanın iradesinin üstünde bir şey tanımıyordu. Ulema ve şeyhülislam, sultanın memuruydu. Böyle bir hükümdarın başka bir dinin ruhban sınıfının, kilisenin hükümdarlığı altına girmeyi kabul etmesi imkânsızdı. Fatih, Venediklilerin dediği gibi, *re della fortuna*'ydı (feleğin efendisi).

II. Mehmed sadece Konstantinopol'ü değil, Hıristiyan toplulukların yaşadığı geniş toprakları da fethetmişti. Yöneteceği toprakların dinini, kültürünü bilmek gerektiğini idrak edecek kapasitede biriydi. Ayrıca, düşmanlarının zihniyet dünyasını anlamanın önemine de vâkıftı.

Oğlu II. Bayezid, Fatih için, "Otoriterdi ve Muhammed peygambere inanmazdı," demişti. Ama bu, Bayezid'in dizginsiz sofuluğuyla ilgiliydi aslında; İslamın katı kuralları dışındaki her şeyi sapkınlık sayıyordu Bayezid. Oysa Fatih, İslam bilimlerinin ve eserlerinin gelişmesi için çaba sarf etti. Fetihten sonra sekiz kiliseyi medrese haline getirdi, kendi camisinin yanında da ünlü Semaniyye medreselerini yaptırdı. (Camiye dönüştürülen Ayasofya'nın koro apsisindeki yarım kubbede bulunan *Tanrı'nın Anası* mozaikinin, nedense, olduğu gibi bırakılmasını emretti.)

Osmanlı gaza ve cihat ideolojisinde nihai maksat, Allah'ın adını yüceltmekti (İlâ-yı Kelimetullah); Fatih de farklı bir noktada değildi. Trabzon'un fethine giderken, arabulucu olarak gönderilmiş Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın anası Sare Hatun yolda padişaha sordu: "Hey oğul, bu Trabzon-çün bunca zahmetleri çekmek neden?"

"Biraz suyla vaftiz olup Hıristiyanlığa geçmek ve İncil'in öğretisini kabul etmek. Bunu yaparsan dünyanın en ünlü ve güçlü prensi olursun."

Padişah cevap verdi: “Ana, bu zahmetler Trabzon için değildir. Belki bu zahmetler Allah içindir. Zira elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmiyevüz (tercih etmeseydik) bize gazi demek layık olmaz. Ve yarın Hak hazretinde (huzurunda) hacil oluruz (utanırız).”

Molla Kâbız'ın boynu neden vuruldu?

Çünkü İslama bağlı olmasına rağmen İsa'nın Muhammed'den daha üstün, daha faziletli olduğuna inanıyordu.

Ulemadan İran kökenli Molla Kâbız (İstanbul'da tahsilini tamamlamıştı ve orada yaşıyordu) çok iyi yetişmiş bir âlimdi; hem Kuran'ı ve ilgili bilimleri hem de İncil'i ve yorumlarını biliyordu. Hristiyanları seviyor, evinde misafir ediyordu. Hristiyan inanç ve ahlakının saflığı, temizliği konusunda sohbetlere girişiyordu. Dahası, bu fikirlerini sadece halka değil, ulemadan arkadaşlarına da anlatıyordu.

İş büyüdü ve tehlikeli bir hal aldı tabii. Ayet ve hadisleri, kendi fikirlerini destekleyecek şekilde yorumluyordu ve bu yorumlar, tefsir âlimlerinin o zamana kadar söylediklerine hiç benzemiyordu. Halk içinde etkili de olmuştu, taraftarlarının sayısı artıyordu. Artık İstanbul bu olayla çalkalanmaya başlamıştı. Sonunda 1527'de, ulemadan birileri Molla Kâbız'ı Divan-ı Hümayun'a sevk etti.

Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin sorguya çektiği Kâbız, inkâr etmek şöyle dursun, onların karşısında da Kuran'dan okuduğu ayetlerle destekleyerek fikrini savundu. Ona göre, İslamın bütün esasları tahrif edilmişti; Kuran "bü-

yük ölçüde Kitab-ı Mukaddes'e dayalı"ydı, ama Allah'ın bütün insanlığa emirlerini bildiren Kitab-ı Mukaddes'in espisine aykırıydı. "Elinizdeki Kuran ve meydandaki hadislere göre Hazreti İsa, Hazreti Muhammed'den efdaldır [üstün, faziletli]," deyip Kuran'dan ve okuduğu hadislerden örneklerle iddiasını ispat etmeye girişti.

Divanda Molla Kâbız'ın tezleri çürütülemedi. Kazaskerler "katlolunadan gayrı bir söz söylemedi", Kâbız'ın iddialarını çürütecek bir delil de getiremedi. Veziriazam İbrahim Paşa sinirlendi: "Bu adamın iddiası şeriata aykırı ve yanlışsa onu ilme dayanarak bildirmeniz gerekir. İşi hiddetle sav-

**Ulema içinde İsa
Peygamber'in,
Muhammed
Peygamber'den üstün
olduğunu savunan
başkaları da vardı.**

mak, hiddetle bitirmek ilme ve âlimlere yakışmaz." Fakat kazaskerler yine bir laf edemeyip katli lazım geldiğini söylemekten bir adım öteye gidemedi. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Molla Kâbız'ı salıverdi.

Meğer Kanuni Sultan Süleyman da pencere arkasından konuşulanları dinliyormuş. O da veziriazama çıktı: "Bir mülhid, divanımıza gelir ve iki cihan kıvancı Peygamberimize -aleyhi vesselamu- Hazreti İsa'yı üstün kılıp iddiasını isbat ederken saçma sapan sözlere düşse, şüphesi giderilmeyip ve cevabı verilmeyip niçin haktan gelinmedi?"

İbrahim Paşa kazaskerlerin yetersizliklerini dile getirince, Kanuni, Şeyhülislam İbn-i Kemal (Kemalpaşazade) ve İstanbul kadısının divana davet edilerek mahkemenin yeniden görülmesini, Kâbız'ın tekrar tutulmasını buyurdu. Osmanlı kaynaklarının anlattığına bakılırsa büyük bir âlim olan İbn Kemal iddialarını çürüttü ve Kâbız da aczini kabul etti. İbn Kemal, Molla'nın zındık ve mülhid sayılacağına fetva verdi. Hükmü vermek ise kadı'nın işiydi. Kadı, tövbe etmeye çağırdı, ama Kâbız katiyen kabule yanaşmayınca şeriatın kılıcıyla boynunun vurulmasına hükmedildi. Hemen orada boynu vuruldu.

Molla Kâbız istisna değildi. Hem İstanbul'da hem başka şehirlerde, hem daha önce hem daha sonra benzer "İsevi

Müslümanlık” örnekleri (hub-mesihiler) ve cezalandırmalar kayıtlarda duruyor.

Osmanlı kaynaklarının, mesela yukarıdaki alıntıları aldığım Peçevi’nin ve Ahmet Yaşar Ocak’ın dikkat çektiği bir meseleyi de bir kenara yazalım: En yüksek mertebedeki Osmanlı ulemasının (bir kısmının diyelim), üstelik imparatorluğun en parlak devrinde, pek de iyi yetişmiş, Hıristiyan ilahiyatı bir yana, İslam ilahiyatına dair bile yeterli donanımına sahip olmadığı görülüyor.

Drakula'nın kardeşi Fatih'e niye kılıç çekti?

Hayır, savaşmıyorlardı. Zaten Radu bir süredir İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda yaşıyordu.

Eflak 15. yüzyılda Osmanlı hükümrancılığını kabul etmişti. Bu, doğrudan bir Osmanlı idaresi değildi. Osmanlı'ya haraç veriyor, ama kendi voyvodaları tarafından yönetiliyorlardı. Fatih Sultan Mehmed de haracını ödemeleri şartıyla Eflak'ı kendi haline bırakmıştı. Hatta Kazıklı Voyvoda veya Drakula olarak bilinen Vlad Tepeş'e rakibini alt etmesi için yardım da etmiş (1456), bunun karşılığında, kardeşi Radu'yu rehine olarak İstanbul'a götürmüştü.

Vlad, tarihin gördüğü en zalim hükümdarlardan biriydi. Radu ise abisine hiç benzemiyordu. Zalim değildi, hatta "zayıf" bir insandı ve zevk düşkünüydü. (Batılı kaynaklarda "Yakışıklı Radu" ve "Güzel Radu" diye anılıyor.) Kadınsılığıyla meşhurdur ve Topkapı Sarayı'nda geçirdiği uzun zaman içinde Fatih Mehmed'in özel ilgisini cezbetmişti. Fatih'in güzel oğlanlardan hoşlandığı da bilinen bir şeydi. Dönemin Bizanslı tarihçisi Khalkokondiles'in anlattığına göre, Mehmed, Radu'yu elde etmeye kalkışınca Radu kılıcını çekip Fatih'i yaralamıştı. Sonra da sultanın hışmından korkup bir

ağaca tırmanmıştı. Neyse, sonunda Fatih'in ilgisine karşılık vermiş ve barışmışlardı.

Gönül işlerinden devlet meselelerine dönersek... Vlad (Kazıklı Voyvoda) yerini sağlamlaştırdınca haraç ödemeyi reddetmekle kalmadı, Osmanlılara karşı mücadeleye de girişti. Yaptığı zulmün haddi hesabı yoktu. Tuna'yı geçip her yeri yağmaladı. Kadın, çocuk demeden Müslümanları katletti. 25 bin kadar esiri kazığa oturttu. Gönderilen Osmanlı elçisinin sarığını kafasına çiviletti. Fatih Sultan Mehmed çileden çıkmıştı ve 1462'de Vlad'ın üzerine yürüdü. Vlad çekildi. Macar kralı tarafından zindana atıldı. Mehmed de Radu'yu voyvodalığa getirdi.

Fatih Sultan Mehmed asıl ciddi yarayı 1456'da, başarısız Belgrad kuşatmasında baldırından bir kargıyla almış ve epey ıstırap çekmişti.

Enderun ve haremdede hâkim dil hangisiydi?

İşaret diliydi, pantomim.

Sadaret Kaymakamı Sarıkçı Mustafa Paşa 10 Ocak 1605 Pazartesi günü divanda herkesi eğlendiriyor ve eğleniyorken Sultan I. Ahmed'in kendisini çağırdığını öğrendi. Yerinden kalktı ve az sonra döneceğini söyleyerek Enderun'a açılan üçüncü kapıya (Babüssaade) yürüdü. Mustafa kapıya gelince kendisini karşılayan dilsiz, işaret diliyle cellatı çağırdı. Mustafa büyük bir endişe içinde aynı işaret diliyle, "Bu da ne demek oluyor?" diye dilsiz sordu. Dilsiz, onu içeri davet etmekle yetindi. Hemen peşlerinden giren cellat, bir kelime-i şehadet getirme süresi sonra kan içindeki kılıcını silerek dışarı çıktı. Sonra da paşanın cansız bedeni sürüklenerek çıkarıldı.

Sarıkçı'nın suçu, askerın maaşını verememesiydi. (Venedik Elçisi Ottaviano Bon böyle anlatıyor) Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin ayağını kaydırma girişimini de eklemek lazım.

Sarıkçı Mustafa Paşa, Enderun'da yetişen herkes gibi bu işaret dilini biliyordu. Topkapı Sarayı'nın Enderun bölümünde sessizlik kuralı vardı, çıt çıkmazdı. İşaret dili saraya

Kanunî Sultan Süleyman döneminde görevli iki dilsiz kardeşle girdi. Fatih Mehmed'le başlayan sultanın erişilemez yalnızlığı ve ululuğu Kanunî döneminde doruğa çıkmıştı. Kanunî, dilsiz kardeşlerin işaret dilini bu erişilmezliğe layık buldu ve Hasoda'ya (padişahın özel dairesi) bağlı içoğlanların bu dili kullanmasını buyurdu. Bundan böyle sultanın huzurunda fısıldaşmak bile kabul edilemez bir durum oldu. Padişahın yüceliğini, saygınlığını korumak için birkaç söz dışında bütün iletişim işaret diliyle sağlanıyordu. Zaten sultan haremde bile çok az kişiyle görüşürdü. Padişaha hizmet etme mertebesine yükselmiş üç içoğlanı onunla konuşabilirdi sadece; o da ancak duyulabilir bir sesle. Böylece, padişahın sıradan insan ilişkilerinden uzaklığı vurgulanıyordu.

Yüz yıl sonraki durum da aynıydı. Kendisi de Enderun'da yetişen Albertus Bobovius (Ali Ufkî Bey) şöyle anlatıyor: "Hasoda'dakiler konuşmalarını her zaman işaret ve hareketlerle yapmak ve sultanın huzurunda her zaman mutlak sessizlik sağlamak zorundaydı."

Ama bu dil yaygınlaşmış, Hasoda'nın dışına taşmıştı çoktan. Dilsiz hizmetkârların sayısı da artmıştı. Haremde de dilsiz kadın hizmetliler vardı, dolayısıyla saray kadınları da bu dili öğrendi. Böylece Enderun'un sessizlik kuralı pekişti. Öyle ki, 1617'de Sultan I. Mustafa'nın bu dili öğrenmeyi reddetmesi (akli melekeleri yerinde sayılmazdı, belki de öğrenmekte zorlanıyordu) divan üyelerini dehşete düşürmüştü. Vezirlerin gözünde de Mustafa'nın saygınlığı düşmüştü. Ne yani, sultan yeniçerilerin ve sıradan tüccarların gündelik dilini mi kullanacaktı! Hiç konuşmayıp halkı olağanüstü ağırlığıyla titretmesi gerekirken bu hafiflik de neydi böyle!

Enderun sakinlerinin en kalabalık grubu içoğlanlarıydı. Dört odaya ayrılmış halde yaşıyor ve eğitiliyorlardı. Bobovius'un anlattığına göre, "Bir odanın oğlanları başka odaların oğlanlarıyla görüşmeye cesaret edemezdi. Aslında,

Enderun'un en temel kurallarından biri neredeyse mutlak sessizlikti, dolayısıyla bu kuralı ihlal etmeyen bir dil geliştirilmeliydi.

diğer odadakilerle sadece dilsizlerin işaret diliyle konuşarak iletişim kurabilirlerdi.”

Bobovius, içoğlanlarının (her oda ayrı ayrı) avluda top oynamasına ancak padişah saraydan ayrıldığı zaman izin verildiğini de anlatıyor: “Oyun sırasında sadece dilsizler gibi sessizce, parmak işaretleriyle anlaşmalarına müsaade edilir. Bu yüzden dilsizlerin işaretlerini hepsi (...) bilir.” Bu gencecik insanların “yaşadığı ortamda inanılmaz bir sessizlik ve sakinlik egemendir. Kitapları ellerinde, birer heykel gibi sessiz ve hareketsiz yerlerinde otururlar ve odada hiçkimse bulunmadığı izlenimi uyandırır.”

17. yüzyıl ortalarında da sarayda sağır-dilsiz görevliler hâlâ yaygın olarak kullanılıyordu. Harem kadınları da işaret diliyle iletişim kurmada mahirdi. Bobovius şöyle anlatıyor: “Saray çevresinde 50 ya da 60 dilsiz ya da zebani vardı... İşaret dilinde uzmandırlar ve her şeyin anlamını işaretinden bilirler. Gençlerle görüşür, konuşurlar ve işaretle masal, hikâye, atasözü ve efsaneler anlatarak onların işaret dilini geliştirmelerine yardımcı olurlar.”

Venedik Elçisi Ottaviano Bon da valide sultanlar ile sultan kadınlarının işaret dilini kullandığını, bu amaçla birçok dilsiz kadın ve kız aldığını anlatıyor. Harem kadınları da kendi koğuşlarında yan yana yatarken dedikodu yapacak kadar bu dili mükemmelleştirmişlerdi.

Tabii, Osmanlı yönetici eliti, Enderun’dan yetişiyorlardı, bu dili biliyor, işaretlerle her şeyi konuşabiliyordu.

Topkapı Sarayı’nın halka yarı açık ikinci avlusunda bile belirgin özellik sessizlikti.

Avrupa için hiç bitmeyen Osmanlı tehdidi neydi?

Vebaydı. Osmanlı 17. yüzyıl sonunda fetih gücünden tamamen düştükten sonra da veba tehdidi sürdü.

Aslında fetihlerle beraber yayılıyordu. 7. ve 8. yüzyıllardaki Jüstinyen vebasından sonra ortadan silinen veba 1347’de tekrar kendini göstermişti, yani Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş yıllarında. 1347-1352 arasında Avrupa’da zirvesine çıkan ve “kara ölüm” adıyla ünlenen vebanın özellikle 1453’ten sonraki yayılmasında Osmanlı İmparatorluğu’nun genişlemesi rol oynadı. 1453-1600 arası, Osmanlı fütuhatının doludizgin yayıldığı dönemdi: Balkanlar, Adriyatik, Anadolu, İran, tüm Karadeniz sahil şeridi, Ukrayna, Kafkaslar, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika... Osmanlı hâkimiyeti bütün bu coğrafyayı ulaşım ve ticaret ağlarıyla birbirine bağladı ve iletişimini sağladı. Bu iletişim ağı, insanların ve malların dolaşımı, vebanın da yayılmasında çok önemli bir rol oynadı.

1600’lerin sonunda Osmanlı askerî gücü Avrupa için bir tehdit olmaktan çıkmıştı. Önceki yüzyıllarda Avrupa’yı kasıp kavuran “kara ölüm” neredeyse tamamen silinmişti. Osmanlı topraklarıysa vebanın beşiği gibiydi. Avrupa devletleri, “Osmanlı” vebasından korunmak için tedbirler aldı;

insan ve mal dolaşımını yavaşlatan, engelleyen karantina uygulamasına geçtiler. Böylece, o zamanlara kadar hep i içe, yakın ilişki içinde yaşayan Osmanlı dünyası ve Avrupa arasında katı bir sağlık sınırı çekilmiş oldu.

Aslında aynı şey Osmanlı için de geçerliydi: Osmanlı nüfusu için en büyük tehdit savaşlarla birlikte vebaydı.

Veba, kemirgenler içinde ortaya çıkan ve onlardan yayılan bir hastalık. Dünyada bu kemirgenlerin yaşadığı ve vebayı yayan belli doğal odaklar var. Bunlardan biri Kürdistan; bugünkü İran, Irak ve Türkiye'nin birleşme noktasındaki dağlık bölge. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pek çok veba salgınının çıkış noktası da burası. Asya, Afrika ve Amerika'da böyle başka odaklar da var.

Bu odaklardan çıkan vebayı ambarlarda, depolarda, gemilerde, limanlarda insanlarla yaşayan siyah fareler bütün dünyaya yayıyordu. Bu yayılma işleminde büyükşehirler (zellikle limanlar) geçici veba merkezleri haline geliyordu. Ortadan "ekildiği" zamanlarda veba buralarda uyuyor, bekliyor, tekrar ortaya çıkıp salgın halinde kitlesel mlere yol açıyordu.

nce tek tük görülen veba vakaları hızla çoğalıyor ve üç-altı hafta sürececek en ölümcül noktaya ulaştıktan sonra azalıyordu. Her bölgeye göre en tehlikeli olduğu dönemler değişiyordu: Kahire'de mayıs, Halep ve İzmir'de haziran, Saraybosna'da temmuz-ağustos, İstanbul'da eylül. Ama İstanbul gibi büyükşehirlerde bazan yıl boyunca sürerdi.

Dehşet verici tabloyu birkaç örnekle göstermeye çalışalım. 1700-1850 arasındaki 150 yılın İstanbul'da 94', İzmir'de 80'i, İskenderiye'de 59'u, Selanik'te 51'i, Kahire'de 35'i, Halep'te 25'i veba salgınıyla geçmişti.

İstanbul'da 1778 Ağustos-Eylül'nde, Avrupalı konsolosların kimine göre 15 bin, kimine göre 160 bin, kimine göre de 200 bin kişi vebadan ölmüştü. Sağlam kayıt tutulmadığı için bu sayılar abartılı olabilir ama olmayabilir de. Bir şehir nüfusunun üçte birinin, bazan yarısının vebadan öldüğünü biliyoruz. İstanbul'un nüfusu o zamanlar 600 bin kadardı; yani 150-200 bin ölüm vakası mümkündü. Çok daha iyi kayıt altına alınmış Marsilya'da 1720 salgınında

nüfusun yarısı (50 bin kişi) ölmüştü mesela. 1812'deki vah-
şi salgın İstanbul'da, Fransız elçisine göre 159 bin, Osmanlı
kaynaklarına göreyse 100 bin kişiyi öldürmüştü. 1835 salgı-
nında Kahire'de ölenlerin sayısı 70-75 bindi.

Veba mikrobi aslında gayet zayıf bir mikrop. Bizim
bugün bildiğimiz hijyen koşullarının sağlanması yeterli bir
koruma getirebilirdi. Ama o zamanlar bunlar net olarak bi-
linmiyordu ve bazı maddi şartlar da bu koşulların sağlanma-
sını önliyordu.

Osmanlı topraklarına, özellikle Anadolu'ya gelen Ba-
tılı seyyahlar, neredeyse is-
tinasız biçimde, halkın ne
kadar temiz olduğunu anla-
tır. Öyleydiler. Avrupalıların
yıkamadığı sıklıkta yıkanır,
hamama giderlerdi. Fakat ha-
mam, mikrobi taşıyan pire-
lere hiçbir şey yapmazdı.
Hastalıklı pireler günde bir
kez insanı ısırp beslenebilirdi. Hamama giden kişi elbisele-
rini çıkarıp vücudunu temizlerdi ama çıkınca pirelerin cirit
attığı pis kıyafetlerini giyerdi yine.

**500 yıl hüküm
süren veba Osmanlı
şehirlerinin kimi zaman
üçte birini, kimi zaman
yansını öldürdü ve
Osmanlı seferleriyle
sınırları aştı.**

Ve fakirlik vardı. Osmanlıların çok büyük çoğunluğu-
nun bir veya iki giysisi olurdu. Bunları temizlemek, yıka-
mak, salgın durumlarında tütsülemek, havalandırmak gibi
bir alışkanlıkları da yoktu.

Üstelik, bu fakirlik yüzünden ölen birinin giysileri sağ
kalanlar tarafından gönül rahatlığıyla kullanılırdı, pirele-
re zarar verecek herhangi bir işleme tabi tutmadan. Veba
salgını zamanlarında bile ölenlerin giysileri kullanılır, kimi
durumda o giysilere elkonur, kimi durumlarda mezatta sa-
tılırdı.

Bir başka pire (ve veba) yuvası da evlerdi. Evler kolay
ısıtılamıyordu. Kat kat giysiler giyilirdi. Döşek ve minder-
ler yıkanmaz ve pireleri saklardı. Odalar köşelere kadar
iyice temizlenmez, ıslatılıp süpürgeyle üstünden geçilirdi...
Bütün bunlar veba mikrobunu taşıyan pireler için elverişli
koşullardı. Müslüman halk, hatta Hristiyan Rumlar da ve-

bayı büyük bir tevekkülle karşılıyordu. Korkanlar kaçıyor-
du. Ama kaçanlar kimi zaman hastalığı kapmış oluyordu ve
gittikleri yere götürüyorlardı. Fatih Mehmed gibi kimi padi-
şahlar da veba salgını dönemlerinde mesela Istrancalar'a ka-
cıyordu. Başka bölgelerde yüksek yerlere kaçanlar vardı ama
kaçış genellikle bir çözüm değildi.

Avrupalılar, salgın sebeplerini saptamış ve hijyene
yönelmiş, aynı zamanda karantina uygulamalarına, yani
hastalığı tecrit etmeye başlamışlardı. Vebayı böylelikle yen-
diler.

Üst sınıf Osmanlı yöneticileri, öncelikle kendilerini
ve ailelerini korumak için 19. yüzyıl başlarında bazı ted-
birler almaya başladılar. Sorumlu oldukları eyalet ve şehir-
lerde vebayı tecrit edecek tekil uygulamalara giriştiler. Av-
rupalı konsoloslardan yardım isteyip işe koyuldular. Fakat
tekil uygulamaların bir faydası yoktu. Bir evi, bir mahalleyi
tecrit etmek işe yaramıyordu. Topyekûn tecrit ve hijyen ge-
rekiyordu. Belediye örgütlenmesi olmadığı, her millet (din
grupları) kendi işlerini kendileri yürüttüğü için bütüncül
tedbirler alınamıyordu. Bir sağlık teşkilatı da yoktu.

Tanzimat reformlarının getirdiği merkezileşmeyle sağ-
lık da düzenlenmeye başlayınca, konsolosların çabaları
bir devlet politikası içinde yeniden örgütlendi. Avrupalı-
lar tarafından yönetilen sağlık kurumları oluştu. (Bunlar
Avrupa'ya bağımlılığı da arttırdı tabii.) Disiplinli karanti-
nalar başladı. Anadolu'da 1843'ten, Mısır'da 1844'ten sonra
veba görülmedi.

Veba 1844'e kadar 500 yıl boyunca yüzbinlerce Os-
manlı tebaasının canını aldı. Osmanlı'nın zaten seyrek olan
nüfusunun artmayışında veba tek neden değildi ama belki
de en önemli rolü oynadı.

18. yüzyıldan, yani büyük veba salgınlarının ortadan
kalkmasından itibaren Avrupa'nın her yerinde nüfus artış-
ları görüldü: Fransa'da yüzde 33, İspanya'da yüzde 40, İtalya
ve Büyük Britanya'da yüzde 57, İsveç'te yüzde 66, Habsburg
İmparatorluğu'nda yüzde 70, Rusya'da yüzde 78. Osman-
lı'daysa böyle bir şey görülmedi.

Bu arada Osmanlı'nın işini kolaylaştıran bir gelişme

daha oldu: Bu uzun dönemli veba salgınları sırasında basil mutasyona uğradı ve değişen bu basil tarla kemirgenleri arasında yavaş yavaş yayılarak vebaya karşı bağışıklık sağladı. Yani hastalık yavaş yavaş kendini yok etti!

Kız kardeşi Kanunî'ye niye küsmüştü?

Sırf kocası Vezir Ferhad Paşa'yı idam ettirdi diye!

Beyhan Sultan 1524'teki bu olay üzerine kardeşi Süleyman'dan koptu, tekrar evlenmeyi reddetti ve hatta İstanbul'u terk etti. Aslında sultan kızları, kocalarındansa hanedana bağlı olurdu. Beyhan'ınki gibi durumlar enderdi.

Ferhad Paşa'ya gelince... Hem Yavuz Selim hem de Süleyman devrinde Anadolu'daki isyanları bastırmış ve Şii İran'a karşı emniyet tedbirleri almak konusunda acımasızlık sergilemiş biriydi. Tek özelliği gaddarlık ve zalimliği değildi; kıskanç, şirret, açgözlünün tekiydi. 1522'de çeşitli iftiralarla, Osmanlı idaresindeki Dulkadir Beyi Ali ve oğullarının katli için Kanunî'den emir çıkarmıştı. Bu arada "kendisini validen ziyade cellat sıfatıyla göstermeye devam etmiş", 600'den fazla insanı da haksız yere kılıçtan geçirmiş ve hepsinin mallarına elkoymuştu.

Üçüncü vezirliğe kadar yükselen Ferhad Paşa, adaletiy-le meşhur Kanunî'nin sabrını fazla zorladı. Zulmüne uğrayanlar zaten intikam diye feryat ederken, idaresine verilen vilayette de zalimliğini sürdürdü. Halktan da bir sürü şikâyet ulaşınca, Kanunî, Ferhad Paşa'yı azletti.

Gelgelelim, kız kardeşi Beyhan ve annesi Hafsa Sultan'ın ricaları galebe çaldı ve Kanunî, bu gaddar adama Rumeli'ndeki Semendire eyaletini verdi. Fakat Ferhad burada da halka zulmetmeyi sürdürdü. Yeni eyaletindeki ahali de az zamanda yaka silkmeye başladı. Böylece “gazab-ı şahaneyi davet etti”; Kanunî, ertelediğı adaleti sağlamak için eniştesini idam ettirdi.

Suçluyu yakalamak kimin göreviydi?

Adamın biri, 1571'de, Eyüp'te iki kişiyi öldürdüğü için mahkûm olmuştu, ama kaçtı. Kardeşi (muhtemelen kefiliydi) abisinin izini sürdü ve Kırım'da bulup yakalattı. Kefe kadısına hüküm gönderildi ve mahkûmu İstanbul'a göndermesi istendi.

Peki, ya kardeşi mahkûmu bulamasaydı?

Eyüp'te Piri Paşa Bostanı'nda Bostancı, Yanyalı Yani oğlu Dimo'ya kefil olmuştu. Dimo bir gün çalışan "kâfir"leri ayarttı. Ayartılanlar basıldı, Dimo kaçtı, ele geçirilemedi. Bunun üzerine kefil kürek cezasına gönderildi.

Neden? Çünkü kanun buydu. Buyurun size Yavuz Selim Kanunnamesi:

"Bir kimseye suç yüklenirse, oğluna ve varsa kardeşine ve akrabasına ve arkadaşına ve kefillerine ve köylüsüne veya mahallesine veya bir kimsenin evindeyse ona bulduralar. Eğer bulunmazsa ve ne sabit olur ise ve ne isbat olursa veya daha önce suç işlemiş kimse ise tazmin edecek; zikrolunan kimseler tazmin edeler."

Kefil bu sorumluluğundan bir şartla kurtulabilirdi: "... yedi kadılık yerde (bölgesinde) araya, eğer sahih arayub bul-

madım derse, âciz kalırsa, her kadıdan bir temessük (senet) ala ki, özgür ola.”

Toplumun en büyük denetçisi yine toplumdur. Bu kefalet sistemi, aslında, sadece suçlarla ilgili değildi. Devlet, suçu daha oluşmadan önlemek hedefiyle herkese herkesin sorumluluğunu yüklerdi. III. Murad zamanında bu sistem bir adım daha ileri götürüldü ve bütün hanelerin birbirine kefil olması emredildi. Özellikle devlet işleri böyle yürütülürdü. Toplum düzeni, herkesin yerli yerinde oturmasını esas alıyordu. Bunun en önemli nedenlerinden biri, vergi ve askerlik yükümlülüklerinin aksamamasıydı. Mesela bir kişi meşru bir gerekçeyle köyünden ayrılmak istiyorsa, kendi yokluğunda vergisinin ödeneceğini garantileyen bir kefil göstermek zorundaydı. O zaman kadı kendisine bir “mürûr tezkeresi” verirdi. Bu köylünün bulunması gerekirse, bu sorumluluk kefildeydi.

Asıl olarak kefilin göreviydi. Ve herkes birbirine kefil edilmişti. Herkes birbirinden sorumluydu. Yakalanamayan suçlunun cezasını kefil çekiyordu...

Dolayısıyla köyler ve mahallelerde yaşayan insanlar birbirlerine kefillenirdi. Şimdiki polislik görevine benzer işleri yürüten, subaşıydı. Subaşı ve tabii kadı, her istediği insanı her istediği zaman bulabilmek isterdi. Kefalet bu işe yarıyordu işte. Köyün bütün erkekleri kadıya getirtilir ve birbirlerine kefillenirdi. Sonra da köyün kethüdası bütün kefillere kefil olurdu. Kethüdayla beraber imam, papaz, haham da kefil olurdu. Kadı bütün bu kefilleri sicile kaydederd.

Devlet, imar işlerinde de benzer bir kefalet sistemi uygulardı. 1565'te, Büyükçekmece'de yapılacak köprü için gerekli mahir ustaların bulunup, birbirlerine kefillenip gönderilmesi için birçok şehrin kadısına ferman gönderilmişti. 1573'te, Selimiye Camii'nin yapımı için de benzer bir ferman çıkarılmıştı. Bir keresinde, Tersane-i Âmire'de görevli bazı marangozlar işyerlerinden izinsiz ayrılmıştı. Derhal kefillerinin getirilmesi buyruldu. Bir devlet işinde çalışmak isteyenler de kefil göstermek zorundaydı. Devlet, özel sektörden

de kefilsiz kimse çalıştırmamasını istiyordu. Medreselerde ve imaretlerde kefilsiz talebelerin kalması men edilmişti.

Gayrimüslimlerden alınan cizye ile savaş gibi olağanüstü durumlarda salınan avarız vergisi, tek tek kişilere değil, yerleşim birimlerine yüklenirdi. Dolayısıyla bu yerleşim biriminde yaşayanlar birbirine kefillenirdi. Böylelikle, vergiden kaçan birinin payını da mahalleli öderdi.

Kimliği belirsiz biri, 1791'de Ayasofya Camii'nde bir cuma namazı sırasında III. Selim'e iki taş atınca asayiş ve toplumun denetimi konusu daha bir ciddiyetle ele alındı; bir dizi nizamname çıkarıldı. Zabıta görevlilerine mahalleleri teftiş ve yoklama yetkisi veren fermanların hedefinde serse-ri, başıboş, bekâr taifesi ile hamallar, bahçıvan ve küfeciler, kayıkçılar, Arnavut tellaklar, dilenciler, derviş kılığında gezenler, başıboş medrese öğrencileri vardı; yani İstanbul'da meşru bir işi ve kefil olmayan kimseler. Bu fermanlar üzerine Divan-ı Hümayun tarafından görevlendirilen özel ekipler İstanbul ve yakın civarını (Eyüp, Üsküdar, Galata, Boğaziçi sahilleri) altı aylık aralıklarla ayrıntılı olarak teftiş etti ve kefalet defterleri oluşturdu.

Tanzimat reformları sonrasında bile kefalet sistemi uygulandı. Bir ferman, bir mahalleye yeni girmek isteyen kişilerden muhtarların kefil istemesini ve deftere kaydetmesini buyuruyordu. Bu kefalet sistemi, imparatorluğun ilk devirlerinden yıkılana kadar sürdü. Suçlar da...

Kanunî döneminde İstanbul'da kaç meyhane vardı?

- a) 3
- b) 32
- c) 129
- d) 500

500. O zamanlar İstanbul'un nüfusu 400-500 bindi. Demek ki, yaklaşık bin kişiye bir meyhane düşüyordu. Meyhanelerde asıl olarak şarap içiliyordu ama rakı da vardı. Rakıyı genellikle Rumlar içerdi. Meyhaneleri işletenler de Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdi.

Müslümanların işlettiği meyhaneler de yok değildi ama zaten gayrimüslimlerin meyhaneleri daha iyiydi. Bu meyhanelere sadece gayrimüslimler gitmezdi tabii, Müslümanlar da meyhane müdavimiydi. Ayrıca şarap satılır ve evlerde de içilirdi. En önemli şarap tüketicisi gruplardan biri, payitahtta hatırı sayılır nüfusları olan Avrupalılar ve elçilik mensuplarıydı.

Kaliteli ve pahalı şaraplar vardı; mesela Kandiye ve Gelibolu şarapları bunlardandı. Beyazı, kırmızısı... En iyi şarap, Rumların Topico dediği, rengi açık, tadı sert olandı. Ama fakir ahalinin, hatta köle ve esirlerin gücünün yettiği ucuz şa-

raplar da vardı; bunlar Trabzon'dan, Marmara Adası'ndan, Eğriboz'dan gelirdi.

İslama göre müskirat (şarap, rakı...) gûnahtı ama Osmanlı Müslüman ahalisi 600 yıl boyunca bu gûnahı bol bol işledi. Bazı gûnahıdan kaçma yolları da vardı! Mesela Fatih'in oğlu Sultan Cem, afyonlu şarabın şarap olarak değeriendirilemeyeceğı görüşündeydi. Bu yüzden, tadını çok beğenmese de bol bol içiyordu. Bitlis beyinin sarayında ise sıcak şarap içiliyor ve Evliya Çelebi gibi misafirlere de ikram ediliyordu. Isının etkisiyle alkol ortadan kalktığı için gûnah sayılmazdı! Şer'i hükümle "damlası haram" sayıldığından, kimi Müslüman ayyaşlar, önlerine konan kupa veya kadehten, parmak batırarak bir damlayı atarlardı! Gerisi mübahtı!

Tarikatlarda durum biraz daha değışikti. Allah'a ulaşma konusunda daha dolaysız yollara sahip olduklarını düşünen dervişler vardı, bu yüzden, sıradan gûnahkârlar gibi şeriata ve yasaklarına bağı olmaları gerekmiyordu. Bektaşiler bu grupların en ünlüleriydi. Zamanın büyük şairlerinin pek çoğı da meyhane müdavimi ve şarap düşkünüydü.

Kanunî Süleyman, saltanatının ortalarında dine yönelince meyhaneleri kapattırdığı gibi, Hıristiyan ve Yahudiler için bile içki satılmasını da yasakladı. Bu yasak elçiliklerde infiale yol açtı. Avusturya Elçisi Busbecq, divana başvurdu ve elçiliklerin eski haklarının iade edilmesini istedi. Bu yabancılar da niçin suyla yetinemiyordu canım! Fakat itiraz sonuç verdi. Çok büyük bir şarap stokunun bir gece limana gelmesine izin verildi. Atlar ve arabalar hazır bekliyordu. Büyük gizlilik içinde şarap elçiliğe taşındı ve mahzenler böylece dolmuş oldu.

Fakat suyla yetinemeyenler sadece yabancılar değildi. Süleyman'dan sonra oğı II. Selim yasağı kaldırdı. Yasak yine de zaman zaman (mesela mutaassıp Kadızadeliler'in gemi azıya aldıkları dönemde) kendini gösterdiyse de hiçbir zaman işlemedi. İçki satışı için her zaman bir yol bulundu. Ve uygun şartlar oluştuğunda yasağı karşı tepkiler de kendini gösterdi. Yeniçeriler en iştahlı şarap tüketicilerindendi. Tebaa tarafından tahttan indirilen ve vahşice öldürülen (19 yaşında) II. (Genç) Osman hükümdarlığı sırasında (1618-

1622) şehirde teftişe çıktığında meyhaneleri basar, sipahi ve yeniçerileri yakalayıp dövdürür, sonra da katledilmeleri için bostancıbaşıya teslim ederdi. Gerçi Pir Mehmed Ağa öldürmek yerine onları serbest bırakırdı ve böylece yüzlercesini kurtarmıştı. Ama kapıkulu askerlerinin bu davranışı bir kenara yazdıkları anlaşıldı. Osman tahttan indirilip, bir beygi-re bindirilip hakaretlerle ölüme götürülürken bu kullar şunu da demişti kendisine: “Canım Osman Çelebi, meyhaneleri basıp sipahi ve yeniçeriyi taş gemisine koymak olur mu?” Tabii, yasakçı olmasına rağmen meyhane tutkunu IV. Murad misali bir sultan olduğu gibi, meyhaneye gitmese de II. Selim misali şarap düşkünü padişahlar da boldu.

Şarabın yasak olması, ahaliyi başka kafa bulma yollarına teşvik de ediyordu. Bunların biri bozaydı. Boza,

darının fermante edilmesiyle üretiliyordu. Masum, tatlı (alkolstüz) bozanın yanında, mayalanma süresi uzatılarak yapılan alkol oranı yüksek boza da vardı. Ve bozahaneler sadece İstanbul’da değil, başka şehirlerde de yaygındı. Bozacılıkla Arnavut ve Tatarlar uğraşırdı genellikle ve Tatar bozası alkol oranının yüksekliğiyle ünlüydü. Ayrıca, bozaya bal, esrar ve başka sarhoş edici maddeler de karıştırılabiliyordu.

Bir başka “güzel kafa” yolu da mükeyyifattı (keyif verici maddeler). Bunların en yaygını afyondtu. Çeşitli maddelerin karışımından macunlar da yapılıyordu. Bu uyuşturucuların kullanımı yaygındı; toplumun her kesiminden kullananlar vardı. Macun halindeki afyon tüketimi belli bir hoşgörüy-le karşılanıyordu. Mesela Özdemiroğlu Osman Paşa, afyon tutkunu olduğu bilinmesine rağmen, 1584’te sadrazamlığa atanmıştı. 20 Mart 1575’te Venedik’te öldürülen Ayaşlı sof tüccarı Hüseyin Çelebi’nin terekesinde bir hokka-i berş (afyon hokkası) de vardı. Bazı Anadolu kentlerinde, içinde afyon veya benzer maddeler bulunan bu macunların satışı bir gelir kaynağıydı. Kanunî döneminin ortalarında ölen şair Rahiki, macun yapımı ve satışından zengin olmuştu. Yine

İçkiyi yasaklayan sultanlar oldu, ama içki hiçbir zaman içilmez olmadı. Ayrıca “güzel kafa”nın tek yolu şarap ve rakı da değildi...

16. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Mustafa Âli uyuşturucu bağımlılığının çok arttığını, gece gündüz çalışan 30 kölenin İstanbul'un macun talebini karşılayamadığını yazıyor. Âli, macun üreticilerinin gelirinin vergilendirilmemesine de hayıflanıyor, bunu büsbütün utanç verici buluyor. Evliya Çelebi'ye göre, Afyonkarahisar'da sadece esnaf değil, kadınlar da afyon kullanıyordu.

Osmanlı müsamaha gösteriyordu ama yabancılar afyonu tehlikeli buluyordu. Şemseddin Ahmed iyi bir örnek belki. Kanunî'nin şeyhülislamı, en büyük hukuk âlimlerinden biri olan Ebu Suud Efendi'nin oğluydu Şemseddin Ahmed ve İstanbul'da en önemli medreselerden birinde müderristi. 1563'te, henüz 30 yaşına basmadan, aşırı miktarda uyuşturucudan öldü. Din adamlarının şarap içmesi de ender rastlanan bir durum değildi.

Kadınlar haklarını arayabiliyor muydu?

Evet; tabii verilen kadarını. Ve daha fazlası için de mahkemelerde mücadele ettiler.

Mustafa Beşe bir askerdı. 1692'de yabancı bir ülkede öldü. Arkasında Hıristiyan karısı ve bir oğlu kaldı. Şeriat, Müslümanlara gayrimüslimlerden, gayrimüslimlere de Müslümanlardan miras kalamayacağını söylüyor. Mustafa'nın oğlu bu yasaya dayanarak kadiya başvurdu. Annesi Hıristiyan'dı, kocasının mirasını almaya hakkı yoktu, ev ve eşyalar kendisine verilmeliydi.

Ama annenin eli boş değildi. Mustafa, karısına ait halı ve başka kişisel eşyaları satıp o parayla evi tamir ettirmişti. Sonra da evi karısına bağışlamıştı. Dolayısıyla kadın, "Ev benim hakkım," diyordu. Üstelik Mustafa, oğlunun ne mal olduğunu bildiğinden olsa gerek, evi karısına bağışlama işini son yolculuğuna çıkmadan çok sayıda şahidin önünde yapmıştı. Mahkeme anneyi haklı buldu.

Kadınlar, kâğıt üstünde, siyasi arenada ortalıkta bir aktör olarak rol almıyor olabilirdi ama Kanunî'nin karısı Hürrem Sultan'la başlayarak ve asıl ondan sonra devleti yönetecek kadar etkili bir konum edindiler. Bunlar saray

kadınlarıydı, ama orta halli ve hatta köylü kadınlar da genellikle sanıldığı gibi pasif, kocalarının kuzusu veya kölesi, toplumsal sınırlamaların mahpusu varlıklar değildi.

Suraiya Faroqhi'nin dediği gibi, "19. hatta 20. yüzyıla kadar birçok Avrupa ülkesinde evli kadınlar ömür boyu rüştünü ispat etmemiş çocuk muamelesi görüyordu ve vasilerinin izni olmaksızın bırakın kendi kocalarını, kimseyi mahkemeye veremiyorlardı." (Sadece özel bazı durumlarda mahkemeye gitme hakları vardı.)

Hal böyleyken kadının hakları konusunda yine de haksızlık vardı. Osmanlı kadını mahkemede erkeğin yarısı kaddı. İki erkek tanık esastı ve "1 erkek tanık=2 kadın tanık" idi. Bu formüle göre "2 erkek tanık=4 kadın tanık" olması gerekirken olamıyordu. Kanun, iki erkek tanık yoksa kanıtların yeterli olması için, "2 kadın+1 erkek" tanık istiyordu. Yani sadece kadınlardan oluşan dört tanık yeterli değildi.

Osmanlı'nın uyduğu İslam miras hukuku da erkeği kayırıyordu. Erkek aile soyunu sürdüren kişiydi ve bunun için iktisadi imkânlar ihtiyacı vardı. Dolayısıyla erkeğin hissesi, iki kadının hissesine eşitti. Gayrimüslimler de kadı mahkemelerine başvuruyordu ve aynı yarım hisse kuralı onlara da uygulanıyordu. Yani oğul bir hisse alırken, kız yarım hisse alıyordu. Ama anne açısından (Hanefi hukukuna göre) eşitsizlik daha büyüktü; oğlunun aldığından ancak yedide birini alabiliyordu.

Yine de kadınlar, özellikle miras ve mülkiyet alanlarında, İslam hukukundan gelen ve Osmanlı'nın da benimsediği gelenek içinde güçlü bir varlığa sahiptiler; servetlerinin denetimini ellerinde tutabiliyorlardı - 19. ve 20. yüzyıla kadar. Mülkiyet hakları vardı ve evlendikleri zaman da bu hakları sabitti. Dönemin Avrupa'sında bunun benzeri yoktu.

Lady Mary gibi kadın seyyahlar Osmanlı kadınının, Avrupalı-Amerikalı hemcinslerinde olmayan üremeye ilgili, ekonomik ve kişisel haklarının tadını çıkardığını söylüyordu. Mesela İstanbul'da doğan ve 20 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan İngiliz Fanny Janet Blunt, kadının serveti ve mülkleri üzerinde kocanın hak iddia edemiyor olmasının faziletlerini yazıyordu. İngiltere, evli kadınların

mülkiyet haklarını tanıyan yasayı Blunt bunları yazdıktan dört yıl sonra 1882’de çıkardı.

Şeriatın kısıtlamalarını aşan erkek ve kadınlar da vardı. Bazan kocalar, bu küçük şeriat payıyla hayatını sürdürmeyeceği kaygısıyla karıları için fazladan bir çaba gösteriyordu; evlerini veya bir kısmını karılarına (kâğıt üstünde) satıyor ya da bağışlıyorlardı.

Yukarıdaki örnekte de gördüğümüz gibi, dahası, Osmanlı kadınları, Müslüman veya gayrimüslim olsun, reşit olunca hukuki kimlik kazanıyor, mahkemeye başvurabiliyordu. Gayrimüslimlerin aralarındaki sorunları çözmek için kendi mahkemeleri vardı, fakat onlar da kadı mahkemelerini tercih ediyordu. Hem bu mahkemelere güveniyorlardı hem de böylelikle hakları resmî kayda geçmiş oluyordu.

Bu geniş imparatorluğun çeşitli bölgeleri arasında değişik durumlar vardı tabii.

Mesela Halep’te kadınların para ve gayrimenkulleri vardı, ama onlar tarım arazisi sahibi olamadı. Bağ, bahçe ve tarım arazisine sahip kadınlar Anadolu’da da genellikle azdı, ama mesela Kayseri bölgesinde, 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyıl başlarında tarım arazisi satın alanların yüzde 11’i kadındı ve bu oran yüzyıl sonuna doğru yüzde 20’ye çıktı.

Kocalar öldüğünde ergen oğullar, erkek kardeşler veya başka erkek akrabalar otomatik olarak onun yerini alıyordu. En azından belli durumlarda kadınların Divan-ı Hümayun’a başvurma izni vardı ve bunu yapan taşralı kadınlara da rastlanıyordu. Zaten dul kadınlar her zaman bir erkek akrabalarının yanına taşınmazdı. Özellikle Rumeli vilayetlerinde bazı kadınlar kocalarından sonra onların toprağını işlemeye devam ediyordu.

Aile reisi kadınlar da rastlanmadık bir şey değildi. Mesela Tokat’ta, vergi kayıtlarına göre, bir kadın adına işlenmiş

Kadın tanık olarak mahkemede erkeğin yansıydı. Ama aile reisi, tımar sahibi kadınlar da vardı ve bunların mülkiyet hakkı da bulunuyordu. Ayrıca her tür hak için mahkemeleri kullandılar.

pek çok hane bulunuyordu. Ayrıca bazı kentlerde kadınların ürettiklerini satabildikleri özel çarşılar da vardı. Bütün kısıtlamalara rağmen zengin bir ekonomik faaliyet içindeydi kadınlar, hem şehirde hem taşrada.

Dahası, timar sahibi kadınlar olduğu gibi, hatırı sayılır sayıda vakıf yöneticisi de vardı. Bütün bunlar kadınların hak arama mücadeleleriyle varlık kazandı. Mevcut haklarını törpülemek isteyen erkek yakınlarına karşı da mücadele ettiler. Mahkemelerde kendi kendilerini temsil ettiler. Dahası, sadece mal mülk için değil, cinsel suçlarla ilgili olarak da, onurlarını ve saygınlıklarını korumak için de duruma göre mahkemelere, duruma göre topluma meydan okudular, ses çıkardılar, seslerini duyurdular.

Fakat bu haklar kadının statüsünde bir değişiklik yaratma bakımından bir sıçramaya yol açmadı. Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı sayılan dönemde, ne 1829 kanunu ne 1839 Tanzimat reformları ne de 1856 Islahat Fermanı'nda kadınlardan söz ediliyordu. Yine de bu reformların bir getirisi olarak eğitime giden kadınların sayısı arttı. 19. yüzyıl sonunda her üç kızdan biri okula gidiyordu. Daha ileri seviyelerdeki okullarsa 20. yüzyıla kadar sadece erkeklere mahsus olarak kaldı. Okuyan kadınların çoğu öğretmen oluyordu. Bunlar kız okullarında, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmenlik yapıyordu. (Mesela Osmanlı kadınının yukarıda saydığımız haklarına sahip olmayan İspanya'da 11. yüzyıldan itibaren öğretmen olan kadınlar vardı.)

Ama 19. yüzyılın ikinci yarısında kadınların şeriat kapsamında sahip olduğu pek çok mülkiyet güvencesi ortadan kalktı. Gücünü yitirdikçe taassubu artan ulema başı çekmek üzere, kimi kesimlerde Batılılaşmaya karşı kabaran tepki ve özellikle II. Abdülhamid döneminde yönetimdeki İslami vurgu, kadınlar için böyle çelişkili bir manzara yarattı.

Osmanlı kadınının hukuki varlığının Avrupa'da benzeri yoktu ama Avrupa kadınının toplum içindeki varoluşunun da Osmanlı'da hiç yeri yoktu. 1655'te Viyana'ya giden Evliya Çelebi'nin şu gözlemi bu durumu güzel anlatıyor:

Bu ÷lkede acayip bir gösteri gördüm. Kral yolda ne zaman bir kadınla karşılaşır, eğer at üstündeysen atı durdurur ve kadının geçmesine izin verir. Eğer kadınla karşılaştığında yerdeysen, kibarlık olarak ayağa kalkar. Kadın imparatoru selamlar, imparator da kadına olan saygısını göstermek için şapkasını çıkarır. Kadın geçtikten sonra da imparator yoluna devam eder. Bu gerçekten de garip bir törendir. Bu ÷lkede ve genelde kâfirlerin ÷lkesinde kadınlar söz hakkına sahiptir.

Her isteyen cami yaptırabilir miydi?

Parası varsa neden olmasın... Ama Karun kadar zengin veya sadrazam olsanız da sadece tek minareli cami yaptırabilir-diniz. İki veya daha çok minareli camiler selatin camilerdi, yani sultan camileri, yani sadece padişahların hakkıydı. Mahmud Paşa gibi, Sokollu Mehmed veya Köprülü Mehmed Paşa gibi dünya çapında güç sahibi sadrazamlar bile ancak tek minareli cami yaptırmıştır.

İkinci padişah Orhan Bey'le başlayan gelenek, her sultanın başkentte selatin cami veya külliye yaptırmasıydı. Bu geleneği Kanuni Süleyman'ın oğlu II. Selim (Sarı Selim) bozdu. Gitti, camisini padişahların kışları geçirdiği eski başkent Edirne'de yaptırdı: Mimar Sinan'ın şaheseri Selimiye. Onun oğlu III. Murad da camisini şehzadelik sancağı Manisa'da yaptırdı. Hafifletici bir sebepleri vardı çünkü bir başka geleneğe göre, selatin cami için mali kaynak gaza ganimeti olmayıdı; ama II. Selim de, oğlu Murad da sefer için İstanbul'dan hiç ayrılmamıştı ki.

II. Selim'in bu boşluğunu, valide sultanlar döneminin başlatıcısı sayılan hasekisi (gözdesi) Nurbanu Sultan doldurdu; ama Üsküdar'ın tepelerinde: Nurbanu Sultan Külliyesi.

Üsküdar o zamanlar tam olarak İstanbul sayılmıyordu. Bu aynı zamanda bir kadının başkentte (ama o da biraz dışında işte) yaptırdığı ilk iki minareli camiydi ve valide sultanların güç kazanmasının da işaretiydi. Nurbanu'yu başkentte külliye yaptıran birçok valide sultan izledi.

Üsküdar'daki daha eski tarihli Mihrimah Sultan Camii de iki minarelidir, ama onu yaptıran Mihrimah değil, babası Kanunî Süleyman'dır. Edirnekapi'da kendi yaptırdığı Mihrimah Sultan Camii ise, kurala uygun olarak, tek minarelidir.

Hanedan kadınları selatin cami yaptırdıysa bile iki minarenin sadece birer şerefesi vardı. Bunun tek istisnası, Turhan Sultan'ın yaptırdığı Yeni Camii'dir; minarelerinde ikişer şerefeye vardır.

IV. Murad ve İbrahim dönemlerinde de sadece Kösem Sultan selatin cami inşa ettirdi. Murad genç ölmüştü, belki ondan. Venedik elçisine bakılırsa, Murad'ın niyeti vardı ama kaç mal olacağını öğrenince vazgeçti.

Bir selatin cami inşa etmesine izin verilen ilk kadın ise Yavuz Selim'in cariyesi, Kanunî Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'dı; ama İstanbul'da değil, oğlunun sancakbeyi olduğu Manisa'da. Sultan annesinin hanedan ailesine tam anlamıyla dahil edilmesinin yolunu açan da, "sultan" unvanıyla hatırlanan ilk cariyeye de oydu. Zaten imparatorluk töreniyle gömülmüştü. İstanbul'da Sultan Selim'in camisinin avlusundaki türbesi eşi görülmemiş bir mimari ağırlığa sahipti ama yıkıldı! Türbede Hafsa Sultan'dan başka, Yavuz Selim'in kızı ve sadrazam ve müverrih (tarihçi) Lütfi Paşa'nın karısı Şah Sultan yatıyordu.

Sultan camilerini yaptıranın kuralı, gaza ganimetiyle finanse edilmesiydi. Kanunî'den sonra sultanların sefere çıkması istisna olunca kural da işlevsizleşti.

Padişahların lm niye herkesten saklanıyordu?

Yağma olmasın diye.

Padişah ölünce hukuk bitiyordu. Çünkü iktidarın meşruiyeti son derece kişiseldi, padişaha biata dayanıyordu. Padişah “her şey” demekti ve o ölünce “her şey”in sonu geliyordu. Gayet oturaklı bir yönetim aygıtı olmasına rağmen, bu yönetimi oluşturan bağlar da son derece kişiseldi. Makamlar sultanın şahsına bağılıydı, ayrı kurumsal kimlikleri yoktu. Padişahla tebaa arasındaki bağ da kişiseldi. Bütün sadakat yeminleri padişahın ölümüyle ortadan kalkmış sayılır, bütün görevler boşa çıkmış olurdu. Yeni padişahın herkesi yeniden ataması veya yerlerinde kalmasına onay vermesi gerekiyordu. Yeni padişah tahta çıkana kadar bir hukuksuzluk, kargaşa, anarşi dönemi yaşanıyordu. Yağma, talan başlıyordu. Özellikle payitahtta bundan ölesiye korkuluyordu. İşte bu yüzden padişahın ölümü gizli tutuluyordu. Aynı şey uluslararası anlaşmalar için de geçerliydi; hepsi kadük oluyordu. Yeni padişahın onları de yeniden onaylayıp yürürlüğü sokması gerekiyordu; sokmazsa yok hkmndeydiler.

Tahtın vrisi zaten belliyse ona gizlice haber ulaştırılıyordu ve yeni padişah gelene kadar eskisinin ölümü gizle-

niyordu. Kimi durumda da yerine geçecek şehzadeye böylelikle sancağından başkent İstanbul'a ulaşması için zaman tanınmış oluyordu. Zaman tanımak gerekiyordu, çünkü Osmanlı geleneğinde, ilk iki padişah dönemi hariç tutulursa, 17. yüzyıla kadar açık taht mücadelesi hâkimdi. Yani büyük veya küçük her şehzade tahtın eşit adayıydı ve kozlar paylaşılıyor, galip gelen tahta çıkıyordu. Gizleme çabasının kardeş kavgasını önlemekle falan alakası yoktu.

Fatih Sultan Mehmed 1481'de Gebze yakınlarında öldüğünde sadrazam ölümünü gizlemiş, oğullarına ulak göndermişti. Askerin İstanbul'a geçmemesi için tedbirler alınmıştı; fakat bu kadar tedbir de şüphe uyandırmış, yeniçeriler arasında Sultan'ın öldüğüne dair söylentiler almış başını yürümüştü. Çok geçmeden yeniçeriler toplanıp isyan etti; Pendik önündeki gemilere atlayıp önce Üsküdar'a, oradan da İstanbul'a geçtiler. Sur kapıları kapatılmıştı ama yine de yeniçeriler İstanbul sokaklarına yayıldı. Yahudi mahalleleriyle Venedik ve Floransalı tüccarların dükkânları yağmalandı...

Valide sultanlar ve devlet ricali, padişahın ölümünü gizlemek için her tür inceliği düşünüyordu. Ahall duymadan yeni sultan tahta oturmalıydı.

Ortaokul tarih kitaplarından da hatırladığımız bir anekdot vardır. Kanunî Sultan Süleyman 1566'da, Zigetvar Seferi sırasında 72 yaşında ölür. Savaş henüz sonuçlanmamıştır. Askerin morali bozulmasın, kargaşalık çıkmasın diye ölümü saklanır. Peki, buraya kadar anladık. Ama Kanunî'nin ölümünü dönüş yolunda bile, yeni sultan orduyu karşılayana kadar, gizlemek için (tam beş hafta) neden bin takla atıldı? Öldüğünde iç organları çıkarılıp orada bir yere gömülmüştü. Bu süre boyunca Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, birine padişahın giysi ve kavuğunu giydirip padişah arabasına oturtmuştu. Yazısı padişahinkine benzeyen bir başka görevliyse fermanları hazırlamıştı.

Üstelik oğulları padişahın sağlığında boğuşmuş, Mustafa'yı bizzat Kanunî acımasızca tepelemiş, Bayezid'i İran'a kadar takip etmiş, çocuklarını bile boğdurmuştu. Sarı Selim

tahtın tek vârisi kalmıştı. Yani sebep, kardeşlerin taht için vuruşması değildi.

II. Selim'in ölümünde de (1574) aynı şey olmuştu. Selaniki şöyle anlatıyor: "Kimesne bu sırra âgâh [haberdar] olmayup, Vâlîde-i saadet-penah-ı Sultan Murad Han [yani Murad'ın anası, II. Selim'in cariyesi Nurbanu'nun) reyiyle buzlukda mübarek cesedi hıfz olundu [muhafaza edildi]..."

Ve tahta geçecek Murad'a (III.) sancak görevinde bulunduğu Manisa'dan gelmesi için haber gönderildi. Padişahın ölümü Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, şehzadeye haberi götüren ulak, yeni padişahı Marmara Denizi'nden geçirmek üzere yola koyulan Kapdan-ı Derya Kılıç Ali Paşa ve muhtemelen haberdar edilmesi zorunlu başka birkaç kişi dışında kimseye söylenmemişti. Murad, Sarayburnu'na çıktı ve kustu (deniz tutmuştu); oradan Ahur Kapısı'na vardılar, oradan da atla saraya...

III. Murad öldüğünde de sadrazam yeni padişah III. Mehmed'i getirmek üzere bir başka veziri görevlendirmek istemişti ama Venedik Elçisi Marco Venier'e göre, "Sultan hanımlar bu ani yola çıkışın kuşku uyandıracağını söylediler. Bu yüzden bahçıvanbaşını, her gün padişah için su getirmeye gittiği orta büyüklükteki kayıkla göndermeye karar verdiler."

Yeni padişah, başkente geldikten sonra en kısa sürede hareme girer; annesinden, kız kardeşlerinden başkentteki durumu öğrenirdi.

Yine de Venier'in raporları, III. Murad'ın ölümünün çok iyi gizlenemediğini ve gizlenmemesi durumunda neler olabileceğini gösteriyor: "Padişahın öldüğü söylentisi ta çocuklara kadar yayıldı. İsyan ve her zamanki gibi dükkân ve evlerin yağmalanması bekleniyor. Sultan Murad'ın ölümünden bu yana geçen 11 gün içinde ahaliyi kontrol altında tutmak için birçok kişi idam edildi. Sarayın içinde büyük bir kargaşa oldu, her gece silah sesleri duyuyoruz - bu, biri denize atılıyor demektir."

Karısının tabutuna kapanıp hüngür hüngür ağlayan vezir kimdi?

Melek Ahmed Paşa'ydı.

Padişah kızlarının vezirlerle evlendirilmesi âdetti. Bu kızların başlarından birçok evlilik geçebilirdi, çünkü çok küçük yaşlarda evlendirilirlerdi. Kocaları öldü veya boşanırlardı ve tekrar evlenirlerdi. Duygulu vezirler ve sultan kızları da yok değildi tabii. Melek Ahmed Paşa, 50'lerinin ortasındaiken 1644'te, IV. Murad'ın 13 yaşındaki kızı Kaya Sultan'la evlendi. Kaya Sultan, zifaf gecesinde ve sonraki yedi yıl boyunca paşayı yanına yaklaştırmadı. Hatta düğün gecesi kocasını bıçakladı. Bu ayrıntıları biliyoruz çünkü hikâyeyi anlatan Evliya Çelebi'nin annesiyle Melek Paşa kuzendi. Dahası, Evliya Paşa'nın, kız kardeşi de Kaya Sultan'ın maiyetindeydi. Kaya Sultan'ın bu inadının sebebini Evliya Çelebi açıklıyor: "Kocasından korkuyordu çünkü ona bir kız çocuk verdiği takdirde öleceğine ilişkin bir kehanete inanıyordu." Kaya'nın inadı bir noktada kırıldı ve çok mutlu bir evlilik sürdürdüler. Gelgelelim, kehanet bir şekilde doğru çıktı, Kaya Sultan 26 yaşında doğum sırasında öldü. Sevgili karısının ölümü edepli, vakur, yumuşak huylu, şefkatli Melek Ahmed'i öyle perişan etti ki, imparatorluğun bütün mute-

ber kişilerinin hazır bulunduğu cenaze sırasında kendini Kaya'nın tabutu üstüne atıp hıçkırarak hıçkırarak ağladı.

Melek Ahmed 70'indeyken de bu sefer Kösem Sultan'ın 60'ına yaklaşmış kızı Fatma Sultan'la evlendi. Melek Ahmed bu evliliği hiç mi hiç istemiyordu; zaten Köprülü Mehmed Paşa'nın garezine bağlıyordu bu işi. Galiba pek yanılmıyordu çünkü Köprülü, "Melek'e bir fil verdim, doyursun bakalım," diye orada burada konuşuyordu ve boş konuşmadığı da hemen anlaşıldı. Fatma Sultan düğün gecesi Melek Paşa'ya kendisi ve geniş hanesi için beklentilerini içeren bir bütçe çıkardı. Paşa bu istekleri karşılamasının imkânsız olduğunu söyleyince de tek çözümün boşanma olduğunu söyledi ve Mısır'ın bir yıllık vergi gelirine eşit olan çeyizini geri istedi. Melek Ahmed Paşa kısa süre sonra, 1662'de, vebadan öldü ama yine kurtulamadı; Fatma, Melek Ahmed'in hazinesinin ve tüm mallarının kendi çeyizi olduğunu iddia ederek hemen konağının odalarını mühürledi. Durumu düzeltmek için sadrazamın müdahalesi gerekti.

Mollaların hepsi Müslüman mıydı?

Değildi. Din âlimlerinden bahsettiğimizi unutmayın. Düpedüz Allahsızlar vardı.

Mesela 16. yüzyılda yaşamış Nadajlı Sarı Abdurrahman Efendi, İstanbul'da Behram Kethüda Medresesi müderrisiydi ve âlemin sonsuzluğuna inandığını, kıyamet günü ve öldükten sonra dirilme gibi şeylerin asılsız olduğunu, Allah'ın da tabiatın kendisinden başka bir şey olmadığını açık açık söylüyordu. 1602'de tutuklandı, Anadolu kazaskerinin başkanlık ettiği bir mecliste yargılanıp ölüme mahkûm edildi.

17. yüzyılda yaşamış, İslami bilimlerde kuvvetli bir âlim olan Lârî Mehmed Efendi de çok benzer fikirleri gayet fütursuzca savunuyordu. Lârî, Allah'ın var olmadığını söylüyordu: "Ya kesinlikle Allah diye bir şey hiç yok veya ulemanın bizi zorla ikna etmeye çalıştığı kadar mahir ve hikmet sahibi değil. Zira eğer var olsaydı -ki zaten böyle bir şey yoktur- en büyük düşmanı olan ve hakkında en büyük hakaretlerle konuşan benim gibi birini asla yaşatmazdı."

Haliyle, öldükten sonra dirilmeyi, namazın ve orucun farz olduğunu inkâr ediyor, şarabı helal sayıyordu. Bu fikir-

lerini de uluorta söylüyor, etrafındakileri ikna etmeye çalışıyordu.

1665'te, tutuklandı ve mahkemeye çıkarıldı. Karşısında devrin en yüksek uleması, 40 kadar da şahit vardı. Lâri suçlamaları reddetmedi. Tam tersine, o sırada İstanbul'da bulunan İngiltere elçiliğinin dini bütün bir Hıristiyan olan sekreteri Paul Rycuat'ın aktardığına göre, "Mezhebini inkâr ederek hayatını kurtarabilecekken, hiçbir şekilde bir mükâfat umudu olmadığı halde, gerçeğe olan aşkının onu ölüme razı olmaya mecbur ettiğini söyleyerek, sözünden dönmek yerine, kendi dinsizliği içinde ölmeyi tercih etti."

Peki, Nadajlı ve Lâri istisna mıydı? Değildi; önceki dönemlerde de böyle mollalar vardı üstelik. Onlar gibiler saraya, hareme, paşaların saraylarına kadar yayılmıştı; sadece ulema, kadılar arasında değil. Ama bir tek kozmopolit İstanbul'da değil, taşrada da benzer görüşleri savunanlar vardı.

Şunu akıldan çıkarmamak lazım: Yüzyıllar boyunca hem Anadolu'da hem imparatorluğun öbür topraklarında iç içe yaşamış dinlerin birbirini etkilememesi düşünülemezdi. Muazzam boyutlardaki dinî, mezhebî ve meşrebî zenginlik toplum içinde olduğu kadar, ulema içinde de kendini gösteriyordu.

Bir kerede en çok kaç kardeş öldürüldü?

19.

III. Murad'ın 102 çocuğu olmuştu ama babaları öldüğünde sadece 27 kız, 20 oğlan hayattaydı. O devirde sadece büyük şehzade sancağa çıktığı için Mehmed Manisa'ya gönderilmişti (sancağa gönderilen son şehzadeydi), öbür 19 şehzade kapalı tutuldukları Saray-ı Hümayun dışında birer meçhuldü. Murad'ın ölümü gizli tutuldu, Mehmed'e haber gönderildi. Böylece, Murad'ın 20 oğlundan Mehmed 11 gün sonra, 27 Ocak 1595'te İstanbul'a vardı ve tahta oturdu.

O sırada İstanbul'da bulunan bir Yahudi doktorun İngiltere Elçisi Barton'a verdiği bilgiye göre, III. Mehmed tahta çıktığı gece 19 kardeşini çağırttı ve elini öptürdü, sünnet edeceklerini söyledi.

Venedik elçisinin raporu şöyle anlatıyor sahneyi:

... 19 kardeşi tek tek huzura çıkarıldı. İçlerinden en büyüğü, çok güzel bir çocuk olan, çok yetenekli ve herkes tarafından sevilen Mahmud'un [Osmanlı kaynaklarına göre en büyüğün adı Mustafa], sultanın elini öperken aniden bağırduğunu söylerler: "Ey şimdi babam gibi

olan efendim ve ağabeyim, bu genç yaşında günlerimin böyle sona erdirilmesine izin vermeyin.” Sultan türlü keder belirtileriyle sakallarını yoldu, ama tek bir cevap vermedi. Hepsi boğduruldu, 19’u birden.

Mehmed’in ilk icraat olarak kardeşlerini boğdurduğu gün, 28 Ocak, mevta padişah III. Murad Ayasofya’nın bahçesinde defnedildi. Tarihçi Selânikî, bizzat tanık olduğu III. Murad’ın cenazesinin kaldırılışını anlattığı bölümü şu cümleyle bitiriyor: “Ahşam oldu, içerüden çıkacak şehzadeler[in] cenâzeleri yarınki güne tehir olundu.”

Sonra da şöyle devam

ediyor: “19 şehzade için serviden tabutlar çıkılıp cenazelerine lazım olan şeyler hazır olunca, içeride dilsiz ve dinsiz, feryâd ü figânları işitmez [cellatlar] üzerlerine musallat olup, işlerini bitirüp...”

**Kardeş katli
Osmanlı’ya has bir şey
değildi. İran gibi başka
büyük devletlerde de
vardı. Selçuklularda ve
Anadolu beyliklerinde
de sık rastlanıyordu.**

Sonra tabutlar Helvahane Kapısı’nda tahta musallalar üzerine konuldu, “Ve birer birer Şeyhülislam Bostanzade Efendi namazların kılup cümle erkân-ı devlet katıldı. Sonra masumlar musibetünün [felaketinin] inlemeleri düdü âsumâna çıktı. Bu âteş ile yanmadık ciğer kalmadı. Dîdeler [gözler] gıryan [yaşlı] ve diller büryan [yanık] cenazelerin götürüp babalarının ayağı ucuna defn idüp intizam virdiler.”

III. Murad’ın bir gün önceki cenazesinde yaş döken kalabalığın iki katı şehzadelerin cenazesinde gözyaşlarıyla hazır bulundu. Tarihçi Hammer ve Mizancı Murad’a göre, III. Mehmed sadece erkek kardeşlerini öldürmekle kalmadı, iki kardeşinden hamile olan yedi cariyeyi de denize attararak bertaraf etti. Dahası, babası III. Murad’ın son cariyesini hamile olduğu şüphesiyle denize attırdığını söyleyenler de var.

Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918), Ayasofya Camii’ndeki II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed’in türbelerini ziyaret etmesi teklif edilince, “Ben öyle 17 kardeşini bir günde öldürten adamın türbesini ziyarete gitmem,” demişti.

Hangi boşanma küçük çaplı bir isyan çıkardı?

Budin Valisi Kalaylıkoz Ali Paşa'nın boşanması.

Olay şöyle gelişti: Kanunî Süleyman'a, II. Selim'e ve III. Murad'a sadrazamlık yapmış olan Sokollu Mehmed Paşa, 11 Ekim 1579'da, ikinci divanında halkın talep ve şikâyetlerini kabul ederken, daha önce de huzura çıkmış bir meczup-derviş tarafından hançerlenerek öldürüldü. (Belki de düşmanlarının düzenlediği bir suikasttı!?) Sokollu, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'la evliydi. Sokollu uzun boylu, yakışıklı, giyimine özen gösteren biriydi. Kanunî'nin sağlığında oğulları arasındaki taht kavgasında Sokollu, Selim'in Bayezid'e karşı galebe çalmasını sağlamıştı ve 1562'de ödül olarak da İsmihan'la nikâhlanmıştı. Sokollu öldüğünde 74, İsmihan 34 yaşındaydı.

İsmihan Sultan, kardeşi Sultan III. Murad'dan kendisine yeni bir koca bulmasını istedi. Muhtemelen gözüne kestirdiği bir eş adayı vardı ve teklif ona gitti; dönemin gözde vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa'ya (1584'te veziriazam oldu). Gelgelelim, Osman Paşa, İsmihan'la evlenmeyi reddetti. Doğrusunu söylemek gerekirse ki, söylediğimiz için Allah bizi affetsin, İsmihan kısa boylu, çirkin bir kadın-

dı. Ama zekiydi ve tam bir hırs küpüydü (Sokollu da öyleydi); birçok dalavereli işe karıştı.

Neyse... Teklif ikinci adaya götürüldü, Budin Valisi Kallaylıkoz Ali Paşa'ya. Ali Paşa yakışıklı bir adamdı. Ali Paşa, İsmihan'la evlenmeyi kabul etti. Bunun üzerine kendisine bir ferman gönderildi; eşini boşayacak ve İstanbul'a dönecekti (1584). Âdet buydu, sultan kızlarıyla evlenenler karı-

larını boşamak zorundaydı.

Sokollu da İsmihan'la evlenirken iki karısını boşamıştı.

Ali Paşa ve karısı bu fermanı alınca yıkıldı. Bir tanığın anlattığına göre, özellikle

Sultan kızıyla evlenen erkek, eğer evliyse, karısını boşamak zorundaydı.

kadının iniltileri, sızlanmaları, ağlamaları, "Buda'nın dağlarıyla ovalarını hüngür hüngür ağlatmıştı." İşte bu boşanmadan kaynaklanan üzüntünün Budin'de ayaklanmaya yol açtığı söylenir.

İsmihan çok yaşamadı, 1585'te lohusa yatağında öldü.

Cinayet işlenince devlet ne yapardı?

Genellikle hiçbir şey yapmazdı; alelade insan öldürme vakalarıyla pek ilgilenmezdi (işin içinde hırsızlık, yol kesme yoksa).

İslam hukukunda, teorik olarak, yetkililer ancak Kuran'da cezası biçilmiş suçları (had suçları) kovuşturabiliyordu; Osmanlı da buna uyuyordu. Had suçları şunlardı: hırsızlık, yol kesme, şarap içme, zina ve iftira. Bu suçların cezalandırılması Allah'ın hakkıydı, sultan ve yetki verdiği kişiler Allah adına hak arıyordu, dolayısıyla savsaklanamazdı. Kişisel suçlar, kul hakları ise zarar görenlerce mahkemeye taşınyordu. Bunlar bireyin isteğine bağılı olarak görmezden gelinebilir, mahkeme dışında tatlıya bağlanabilir ya da mahkemeye getirilebilirdi. Cinayet bu suçlardan biriydi.

Dolayısıyla kadılar ve polisiye işleri kovalayan subaşılard cinayet vakalarına bakacak konumda değildi. Cinayetleri akrabalar takip ediyordu; kısas veya diyet (kan parası) talep edebiliyorlardı.

Suraiya Faroqhi'nin 18. yüzyıl Malatya'sından aktardığı bir olaya bakalım: Adamın biri küçük bir kızı öldürmüştü. Adamın kızları ve karısı da bu işte ona yardım etmişti; küçük

kızı ölene kadar ayakları altında çiğnemişti. Bu hunharca cinayet 100 kuruşluk bir diyetle kapatılmıştı.

Ama bütün cinayetler bu kadar “sade” olmayabiliyordu. Faroqhi’nin 18. yüzyıl Bursa’sından anlattığı başka bir cinayet vakasına bakalım şimdi de: Şhreküstü mahallesinde oturan Tuti adlı bir kadın soyulmuş ve öldürülmüştü. Kadının cesedi evde bulunmuştu. Gelgelelim, Tuti’nin akrabaları, cesedini yolda bulup eve getirdiklerini söylüyordu. O yol da üç-dört mahallenin sınırı sayılabilecek bir yerdi. Böyle bir durumda, katil de belli değilse, ölenin diyetini cesedin bulunduğu mahalle öderdi.

Devlet kendini pek yormazdı. Devletin tebaasına etiketler yapıştırarak işini kolaylamıştı. Ahali de sorumluluktan kaçma yollarına sahipti.

Bu vakada o sınırdaki mahallelerin hepsinden diyet istenebilirdi. Bu mahallelerden biri Narlı’ydı. Muhtemelen Tuti’nin akrabaları Narlı ve öbür mahallelerin sakinlerine karşı böyle bir dava açmıştı. Narlı sakinleriye

cinayetin evde işlendiğini iddia ediyordu; bu kanıtlanabilirse diyet ödemekten kurtulacaklardı.

Davanın nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz. Ama Tuti’nin akrabalarının ve kocası Pazarcı Mustafa’nın kazanmış olma ihtimali zayıf görünüyor. Çünkü Tuti’nin namı kötüye çıkmıştı; hırlı hırsız bir sürü insanı evine kabul ediyor, içkili toplantılarda ağırliyordu. Mustafa da karısının ahlaksız işlerine göz yumuyordu. O da kötü namlıydı. Kötü nam, davayı kaybetmek için yeterli sebep sayılabiliyordu.

Dikkat ederseniz, cinayeti işleyeni ortaya çıkarmak veya çalınanları bulmakla ilgili bir çaba görünmüyor. Mesele kan parası. Ama ölen ve soyulanlar tüccarlar olduğunda böyle çabalar sarf edilebiliyordu.

İşin doğrusu, adalet karşısında herkes zaten eşit değildi. Osmanlı hukukunda üç tip insan vardı. Biri “kendi halinde” olanlardı. Bunlar daha önce suç işlemediği bilinen, dürüst olarak tanınan kimselerdi. Bunlar soyut bir suçlamayla karşılaştığı zaman tutuklanmazdı. Böylelikle dürüst insanların iftiralarından korunduğu düşünülürdü. İkinci tip, daha önce

suç işlemiş ve toplum içinde suç işlemeye meyilli oldukları düşünölen, kötü namlı kimselerdi. Suçlama karşısında hapsedilebilir, sonra yargılanabilirlerdi. Kötü namı hak mahrumiyeti için yeterli sebepti. Üçüncü tip ise “meçhul-ül-ahval”di, yani durumları meçhul/bilinmez olanlar. Bunlar da durumları anlaşılınca kadar “makul” bir süre hapsedilebilirdi. Devlet bunlara da pek iyi gözle bakmazdı, fesadın kaynağı olabilirlerdi.

Bir cinayet işlendi mi, bazan da ceset şehrin, mahallelerin dışında bir yere bırakılırdı: yola, dere yatağına, tarlalara, denize. Buralar kimsenin malı mülkü değildi çünkü ve kimseye sorumluluk yüklenemezdi. Aynı şekilde, girenin çıkanın belli olmadığı işlek yollar, iskeleler de kurbanların cesetlerinin bırakıldığı yerler arasındaydı.

**“Adalet dediğin gelir
kaybına yol açar”
sözü kimindi?**

Sultan III. Murad'ın.

Cümlelerin devamı şöyleydi: “... uyruklara merhamet, saydığın dinarların ve dirhemlerin artmasını engeller.”

III. Murad (1574-1595) her anlamda açgözlünün tekiydi. Tahta çıktığında ilk sözü, “Acıktım,” olmuştu. Rüşvet alan ilk padişahı. Olay şöyle gelişmişti:

O dönemde yaşamış bürokrat, tarihçi ve önde gelen entelektüellerden Gelibolulu Mustafa Âli, Murad'ın nedimi Şemsi Paşa'nın odasında idi. Şemsi, daire-i saltanattan geldi ve sevinçle, “Nihayet Osmanlılardan Kızıl Ahmedler'in [Osmanlı'nın alt ettiği İsfendiyaroğulları] intikamını aldım. Osmanlılar bizim yıkılmamıza sebep oldularsa ben de onların yıkılmasının sebebini hazırladım,” dedi.

Âli, bir tavr-ı hüznün ile, “Nasıl?” diye sordu.

“Padişahı bizzat yaptığı iyilikleri satmaya ikna ettim. Vakıa, kendisine arz eylediğim cazibe çok etkiliydi, 40 bin altın az şey değildir, bugünden sonra padişah bizzat rüşvetçi örneği olacak ve rüşvetçilik devleti mahveyleyecektir.”

Rüşvet ve yolsuzluğa son vermek isteyen güçlü Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın çabaları, ancak kendisinin

gözden düşmesini sağladı. Şemsi Ahmed Paşa'nın başını çektiği hizip galip geldi. (İstanbul Üsküdar'da, deniz kıyısında, Mimar Sinan eseri olan şirin Şemsi Paşa Camii onun için yapılmıştır.)

Fakat her şeyi bir sultanın karakterine bağlayamayız. İmparatorluğun zirvesi sayılan Kanuni dönemi ve sonrası, aslında bir yapısal değişim çağıydı. Devletin kurumlarında, uygulamalarında, yönetim yapısındaki ilişkilerde dönüşüm yaşanıyordu. Eskisi gibi yürümüyor, mevcut yapılar ihtiyaca cevap vermiyordu. Dünya da değişmişti, değişiyordu ve Osmanlı bundan da etkileniyordu.

Rüşvet ve başka bozukluklar önceki dönemlerde de görülmemiş değildi; ama dengelerin bozulduğu bu süreçte, hediye ile rüşvetin sınırları kayboldu, yolsuzluk kalıcılaştı ve en üst düzeyde kabul gördü. Yüksek mevkiilere atamalar bile rüşvetle, pişkeşle yapılır hale geldi. Yolsuzluk bütün yönetim kademesine ve işlerine bulaştı. Liyakatın yerini kayırmacılık ve rüşvet aldı.

Mesela Eflak, Boğdan ve Erdel voyvodaları Murad döneminde her yıl değiştirilmeye başlandı. Çünkü yeni atanan voyvoda padişaha, vezirlere ve kendisini resmen görevlendirmek için gönderilen kapı memurlarına para armağanları veriyordu. Daha sık değişiklik daha çok armağan demekti.

Mustafa Âli durumu şöyle tasvir ediyordu: "Hicri 1000 yılından sonra adaba uygun davranır gibi görünmeye bile çalışmadılar, rüşveti sipahinin yasal hakkı olan öşür gibi bir hak olarak görmeye başladılar."

İş öyle bir hal almıştı ki, Avrupalılar, rüşvet verip kapitülasyonlara istedikleri maddeleri koydurmaktaydı.

Sonuç olarak Şemsi Paşa'nın haklı çıktığı söylenebilir. Sonraki yüzyıllarda rüşvet ve yolsuzluk inkâr edilemeyecek kadar bariz hale geldi yayıldı. Toplum düzeninin karakteris-

Rüşvet, III. Murad'la tahtı da esir aldı. Şeyhülislamı, sadrazamlara kadar herkes her şey için rüşvet alıyordu. Rüşvet, hiçbir zaman yok edilmedi.

tiklerinden biri olup çıktı. Halbuki, III. Murad'ın ayakbağı saydığı adalet, Osmanlı sultanının ve hanedanının en önemli meşruiyet kaynağıydı.

•

I. Mustafa'nın cenazesi gömülmek için neden 17 saat bekledi?

Çünkü hanedan türbeleri tıka basa doluydu, yer aranıyordu.

İkinci kez tahttan indirildiği 1623'ten beri Topkapı Sarayı'nda kapalı yaşıyan I. Mustafa 1639'da ölmüştü. Ölen, indirilmiş olsa da bir sultandı ve nereye gömüleceği sorun olmuştu. Sonunda bir formül bulundu. Evliya Çelebi, "Ayasofya'nın avlusunda birkaç yüzyıldır boş duran tonozlu bir yağ mahzenine" gömüldüğünü söylüyor. Onun demesine göre, bu czm, Evliya'nın saray kuyumcusu olan babasının fikriydi. "Cenazesinin st, sarayın has bahçesinden getirilmiş toprakla örtüldü."

Daha sonra buraya bir bağka "deli" padiğah, İbrahim (1648) gömüldü. Ulema, İbrahim'i babasının veya dedesinin yanına gmdrmedi. Bir bakıma "deli"leri bir yerde topladı.

15. yüzyıl ortasından itibaren sultan türbelerinde sadece padiğahlar yatardı. Böyle sorunlar çıkmıyordu tabii o zaman. Bu uygulamaya Kanunı'nın torunu III. Murad son verdi. 1574'te Murad tahta çıkınca, beğ kardeğini öldürdü ve onları babası II. Selim'in yanına gmdrd. Murad'ın halası Mihrimah da 1578'de ölünce babası Süleyman'ın türbesine

gömüldü. 17. yüzyıl sonunda II. Süleyman ve II. Ahmed de buraya gömüldüler.

III. Murad 1594'te ölünce, babası II. Selim'in türbesinin yanına gömüldü. Oğlu III. Mehmed onun için de bir türbe yaptırdı. Ama tahta geçer geçmez 19 erkek kardeşini boğdurduğu için Murad'ın türbesi daha baştan zaten ziyadesiyle dolmuştu. Murad'ın kızları da ölünce buraya gömülüyordu. 1598'deki bir salgında kızlarının birkaçı birden ölüp buraya gömülünce, türbenin kapıları kilitlendi. Artık yer kalmamıştı. (III. Murad'ın 130 çocuğu vardı; çoğu kendi sağlığında küçük yaşta öldü.)

Hanedan üyelerinin mezarlarının da bulunduğu ilk anaerki türbe, Turhan Sultan'inkiydi (1627-1683). Eminönü'ndeki Yeni Valide Camii'nin (başkentte bir kadının yaptırdığı ilk selatin cami) arkasındaki türbede Valide Turhan Sultan'ın oğlu IV. Mehmed'in yanısıra, onun oğulları II. Mustafa, III. Ahmed ve torunları I. Mahmud ve III. Osman ile I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan'ın, V. Murad'ın ve başka hanedan mensuplarının sandukaları var.

Türbeye bağlı Havatin (hatunlar) Türbesi'nde de birçok saray kadını yatıyor. Turhan Sultan Türbesi, Kanunî Süleyman'inkinden sonra, içinde ve çevresinde en çok mezar barındıran ikinci türbedir.

**Annesine en düşkün
padişah hangisiydi?**

III. Murad'dı (1574-1595). Annesi Nurbanu, Kanunî'nin oğlu II. Selim'in cariyesiydi.

Nurbanu 1583'te öldüğünde, Murad, annesinin cenaze namazının kılınacağı Fatih Camii'ne kadar ağlaya ağlaya yürüdü. Halbuki padişahların cenaze töreni sırasında sarayda kalması âdeti.

Nurbanu yaşarken olduğu gibi öldüğünde de büyük saygı gördü. Saraya en uzak sultan cami seçilerek büyük kalabalıkların Valide Sultan ruhu için dua etmesi sağlandı. Saray da böylelikle Nurbanu'ya duyduğu saygıyı payitaht ahalisine sergiledi. Cümle âlem camiye akın etti. Devlet ricali ve ulemanın 40 gün Valide Sultan'ın türbesini ziyaret etmesi istendi. Bu süre zarfında da kesintisiz Kuran okundu. Olağanüstü bir cenaze töreniydi. Nurbanu'nun cenaze alayının saraydan çıkışı bir minyatürde de resmedildi. Bu da sıra dışıdır. Çünkü Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki koleksiyonda, hanedan üyesi bir kadının hayatıyla ilgili bir olayı gösteren başka bir örnek yok.

Nurbanu'nun itibarını ve oğlunun ona verdiği değeri gösteren bir başka şey daha var: Murad, annesini babası

II. Selim'in Ayasofya avlusundaki muhteşem türbesinin baş tarafına gömdü. Nurbanu, padişah kocasıyla gömülen ilk cariyedir. İlk iki padişah kadınlarıyla gömülmüştü ama onlar cariyeye (köle) değildi.

Nurbanu, ileri gelen bir Venedik ailesinin gayrimeşru kızıydı; Kapdan-ı Derya Hayreddin Paşa tarafından 1537'de esir alınıp saraya hediye edilmişti. Nurbanu, Osmanlı tarihindeki en güçlü ve saygın kadınlardan biriydi. Haremi yöneten ilk valide oydu ve padişah annelerine "valide sultan" denmesi de III. Murad'ın saltanatı döneminde Nurbanu'yla başladı. Bu resmî unvanla imparatorluğun en yüksek yöneticileri arasına girdi. İsim belirtilmeyip sadece "Valide Sultan" diye anılması, yüceliğin göstergesiydi. Olağanüstü nüfuza sahip valide sultanlar dönemi Nurbanu'yla başladı. Kapıyı aralayansa "Haseki Sultan" unvanını alan Kanunî'nin karısı Hürrem'di.

Muazzam bir politik güç sahibiydi Nurbanu. Kocasının yanına gömülmesi bu gücü meşrulaştırıcı bir anlam da taşıyordu. Murad ataları ayarında bir padişah değildi. 21 yıllık saltanatı boyunca bırakın bir seferi, İstanbul'dan bir kere bile çıkmamıştı. Annesi (ve danışmanı) Nurbanu'nun siyasi aklı, saltanat yükünü sırtlanmasındaki en büyük yardımcısıydı. Annesi ölüm döşegindeyken feryat figan ağlaması, biraz da bu destekten mahrum kalacağı içindi belki. Venedik elçisinin raporuna göre, "Politikasını esas olarak onun öğütleri üzerine kurardı. Hiçbir öğüdün annesininkiler kadar sevgi dolu olmadığı ve kendi çıkarını gözetmeyeceği kanısındaydı."

Ordu seferde nasıl besleniyordu?

Osmanlı, ordusunu en iyi besleyen devletti. Cihangir padişahlar devri kapandıktan sonra bile ordunun lojistiği, beslenmesi üst düzeydeydi. Lojistik konusunda standartları koyan Osmanlı ordusuydu. 80, 100, 150 bin kişilik ordunun İstanbul'dan kalkıp Viyana ve Tebriz kapılarına yürümesi ve bu sırada da beslenmesi hiç kolay bir iş değildi.

Osmanlılar her tür şarta hazırlıklı olmak için ordunun ihtiyacından fazla yiyeceği hazır bulundururdu. Ordu, yiyecek ihtiyacının sadece bir bölümünü yanında götürürdü. Her şeyi İstanbul'dan taşımaya başlamazdı. Güzergâh üzerindeki belli noktalarda bulunan ambarlara belli miktarda gıda maddesi depolanırdı. Ayrıca geniş bir orducu esnafı vardı; bunlar orduyla birlikte hareket ederdi, gerekli maddeleri orduya satarlardı.

Osmanlı ordusu, taşıyabileceği kadarını yanında getiriyordu, geri kalanını yerel kaynaklardan sağlıyordu. Bunu yaparken de halkın malına zorla elkonulmasına veya sivil tahıl stoklarının yağmalanmasına izin vermiyordu. İhtiyaç duyduğu erzacı, savaş bölgesine en yakın vilayetlerin veya

konaklama menzilleri civarındaki kazaların halkıyla önceden ayarlanmış mübayaalarla sağlıyordu.

Bu konaklama menzillerinde ava da çıkılırdı ve keklik, sülün, çil gibi kuşlar, balıklar ve geyik gibi başka hayvanlar avlanırdı. Bir de tabii, akıncıların ve Kırım Tatarlarının düşman erzaklarını ele geçirmek için yaptığı baskınlar vardı.

Askerlerin temel besini peksimet, ekmek, kurutulmuş et, çorba, haşlanmış et, bazan da pilavdı. Ama ordudaki hiyerarşi, yiyeceklerde de kendini gösterirdi. Eyaletlerden gelen timarlı sipahiler sığır eti yerken, daha itibarlı kapıkulu askerleri daha lezzetli ve daha pahalı olan koyun etine layıktı. Yönetici

elite dahil olanlar ayrıca kümes hayvanları, sebze, börek, hoşaf, tatlı ve meyva da yerdi. Vezirlerin ve tabii padişahın mutfağı saray mutfağını aratmazdı. Her biri kendi alanında uzmanlaşmış (çorbacı, kebabçı, yahnici, tatlıcı, vs.) aşçılar hizmet ederdi onlara.

Osmanlı ordusu lojistik konusunda zamanının en iyisiydi. Savaş meydanlarındaki başarılarının birinci sebebi bu üstünlüğüydü.

Ekmek, çabuk küflendiği için sadece konaklama menzillerinde pişirilirdi; buralarda seferden aylarca önce toprağa kazılarak fırınlar yapılıyordu. Un ve odun fırınların yanında stoklanıyordu.

Peksimet uzun süre bozulmadan kalabildiği için en önemli yiyecekti bir bakıma ve her askerin yanında bulunurdu. İmparatorluğun dört bir yanındaki köylerde üretilir ve ana tedarik merkezlerinde depolanırdı. Mesela 1768'de Tuna ağzındaki tedarik merkezi İsakçı'dan ilk peksimet talebi 22,4 tondur.

Yemek, savaşa girecek askerin güçlü kuvvetli olmasını sağlamanın ötesinde bir anlam taşıyordu. Askerin moralini yüksek tutmak, devlete sadakat ve aynı zamanda güven duygusunu perçinlemek için önemliydi lezzetli ve doyurucu yemek. Bu amaçla kurbanlar da kesilirdi.

IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında ordunun İstanbul'dan Bağdat'a gidip döndüğü 21 ay süresinde sultanın da imi alayları 217.279 koyun, 14 bin ton tahıl tüketmişti. 1683

Viyana Seferi'nde ordunun günlük et tüketimi 16 bin ton, ekmek tüketimi de 60 bin somundu.

Et ihtiyacını karşılamak üzere kesilecek hayvanlar ordunun önünde yürüyordu. Çoban ve kasaplar menzillerde o gün gerekli eti sağlamak için belli sayıda hayvanı keser ve bölüklere dağıtırdı. Tabii, kesimlik koyun ve sığırlar ve kümes hayvanlarının beslenmesi için arpa, yulaf saman, darı, mısır; yük taşımakta kullanılan develer için de yaprak, sulu ekmek, hamur bulunduruluyordu. Bağdat Seferi'nde hayvanlara ayrılan arpa 40 bin tondur. 90 bin asker ve 40 bin ata sahip bir ordunun 30 günlük iâşesi için 11 bin araba yükü yiyecek ve yem gerekiyordu. Bunun 7.600 araba yükü binek ve koşum hayvanlarının tayınları içindi.

Avrupa ordularının askerleriyle kıyaslandığında özellikle yeniçeriler mükemmel beslenir, sefer öncesinde ek ödenek alırdı. Böylece, devletin sağladığı gıda maddelerinin yanı sıra, sefere katılan ordu pazarından ilave yiyecekler satın alırlardı.

17-22 yaşlarındaki sağlıklı erkeklerin günlük enerji ihtiyacı 2.900 kaloridir. Bedensel faaliyetlerin yüksek olduğu savaş gibi durumlardaysa enerji ihtiyacı 4.000 kaloriye kadar çıkar. Osmanlı ordusu, askerlerine gerekli kaloriyi sağlıyordu ve bu, başka bakımlardan aşağı yukarı eşit oldukları düşmanları karşısında çok önemli bir fark yaratıyordu.

Osmanlı ordularının Çar Büyük Petro'nun ordularını bozguna uğrattığı 1711 Prut Seferi çok iyi bir örnek. Osmanlı ordusu Rusları öyle bir kuşatmıştı ki, hücumla gerek kalmadan yiyecek ve su yokluğu yüzünden teslim olmaları kaçınılmaz hale gelmişti. Ruslar daha muharebe başlamadan açlık ve hastalık nedeniyle beş bin kayıp vermişti. Çok sayıda at yem eksikliğinden ölmüştü. Ruslar muharebelerde toplam 800 kadar asker kaybetti ama her gün 300-400 kişi hastalıktan ölmüştü.

Savaş çeşitli belirsizlikler barındırır: iklim koşulları, silahların güvenilir olmaması, askerinin morali vs. Osmanlı bu unsurları şansa bırakmak istemiyor, ince bir planlamayla her tür sürprize hazırlıklı olmaya özen gösteriyordu.

Fakat Osmanlı'nın bu imrenilen tedarik sistemi 18.

yüzyıl ortasında tamamen çöktü. Sorunlar, suistimaller hep vardı bir bakıma, ama sistem işliyordu daha önce. Artık durum değişmişti. Tahıl tedariklerini istifleyip fiyatların artmasını beklemek, devlete bozuk mal satmak gibi davranışlar yerleşmişti. Cepheye samanla karışık arpa, kumla karışık buğday taşınıyordu. Yolsuzluk sonunda Osmanlı'nın en güçlü yanını, tedarik sistemini de çürüttü.

Gönlünü genç bir diplomata kaptıran valide sultan kimdi?

III. Murad'ın cariyesi, III. Mehmed'in annesi, valide sultanlar döneminin en cerbezeli kadınlarından Safiye Sultan'dı.

1599'da bir gün, İngiltere elçisi, kraliçenin 600 pound değerindeki muhteşem hediyesini (araba) takdim etmesi için sekreteri Paul Pindar'ı Safiye Sultan'a gönderdi. Pindar geldiğinde Safiye Sultan bahçesindeydi. Pindar fevkalade yakışıklı bir gençti. Safiye Sultan bahçesindeki o görüşmede Pindar'dan çok hoşlandı. Hatta daha sonra özel görüşmek için Pindar'ı çağırttı da; ama koca imparatorluğu yönetme becerisine ve kudretine sahip Valide Sultan bu görüşmenin gerçekleşmesini sağlayamadı. Bu hikâyeyi, İngiltere kraliçesinin padişaha yolladığı orgu getiren org ustası Thomas Dallah anlatıyor, ama daha fazla ayrıntı vermiyor.

Böyle bir buluşma ve ilişki ahlaki ve politik adaba aykırıydı. Safiye Sultan'ın böyle bir şey yapmasını önleyebilecek tek otorite padişah oğlu III. Mehmed'di ve muhtemelen o engellemiştir. Osmanlı toplumunda kadın-erkek ilişkileri önemli ölçüde kısıtlanmıştı, ama bu hadisede mesele sadece kadın-erkek ilişkisi değildi. Çünkü hem yaşlı kadınlar geleneksel olarak daha geniş bir hareket serbestisine sahipti hem

de Valide Sultan itibarı dolayısıyla daha da özgürdü. Fakat yine de hanedanın örnek kişisiydi ve âdetlere uymalıydı. Ayrıca Osmanlı düzeni, Müslümanlar arasında olduğu gibi, yabancılarla ilişkilerde de statülerin birbirine karışmasına müsamaha göstermezdi. Herkes yerini, sınıfını bilmeliydi. Saygı ve mesafe her zaman korunmalıydı. Pindar sadece bir sekreterdi. Valide sultanlarla yabancı elçiler arasındaki ilişki esas olarak baş musahibesi (özel işlerini gören hizmetkârı, nedimesi) Kira (Yahudi kadınlardan seçilirdi) vasıtasıyla yürütülürdü.

Gerçi burada Safiye Sultan'ın gönül arzusu, âdet ve kurallara biraz da olsa galebe çalmış görünüyor. Çünkü Arnavut kökenli Safiye Sultan, kimi kaynaklara göre Pindar'la birçok kez görüştü.

Bütün Müslümanlar oruç tutar mıydı?

Pek çoğu tutardı tabii. Tutmayan da açıkta yemez ve içmezdi. Mahalle baskısı vardı yani. Oruç tutmayan birini genellikle imam ya da mahallenin koruyuculuğunu yapan kabadayı herkesin önünde kınardı; daha ileri bir cezalandırma yoktu.

Ramazan davranışlara, alışkanlıklara bir sınırlama getirirdi; ama 17. yüzyılda sultanlar bu sınırlamalara rağmen daha gevşek davranırdı. IV. Murad ramazanda da çok içerdi. Sultan İbrahim döneminde Topkapı Sarayı'ndan taşan şamata bazan Ayasofya Camii'nden gelen ezan sesini bastırırdı.

18. yüzyıl sultanları, iftardan sonra "huzur dersleri"ne rağbet ederdi. Böylece kanaatkârlıklarını ve manevi hayatla ilişkilerini göstermiş olurlardı.

19. yüzyılda oruç tutmamak daha bariz bir kabahat haline geldi. Tanzimat reformları dinî otoriteyi zayıflatmıştı. Eski gücünde olmayan ulema böyle durumlarda daha çok gürültü koparıyordu. Siyasi otorite de belirsizlik içindeydi. Dolayısıyla mahalle baskısının yanısıra zaptiye baskısı kendini göstermeye başladı. Kırım Savaşı (1854-1856) sırasında

müttefik ordular İstanbul'da konaklamıştı ve ramazanda da sokaklar daha önce hiç olmadığı kadar yiyip içenle doluydu. Bu "taşkınlık" geleneklerin değişmesinde, ibadetin gevşemesinde bir tür eşik oldu. İktidar bu dönemde oruç tutma mecburiyetini hatırlatmaya ve alenen oruç yiyenleri cezalandırmaya başladı. Bir keresinde, Beşiktaş mahallesi-nin muhafızı Hasan Paşa, oruç yerken suçüstü yakalananları falakaya yatırdı...

Oruç tutmayanlar için bir kaçış yolu Kumkapı, Fener, Balat gibi gayrimüslimlerin mahallelerine kapağı atmaktı. Tanzimat'la birlikte kılık kıyafetteki bariz ayrımlar kaldırılmıştı, kimin hangi milletten olduğu artık kolayca fark edilemiyordu. Bu yolu kullananlardan Rıza Tevfik zaptiyeye yakalanınca Yahudi taklidi yaparak paçayı kurtarmıştı.

Mahalle baskısı var olmasına vardı, ama halk içinde oruç tutmayanlara karşı eski hoşgörü geleneği de canlıydı. Şunun gibi Bektaşî fıkralarının revaçta olması da bunun kanıtıydı: "Yılın 11 ayı aç geziyorum, kimse nasıl yaşadığını sormuyor. Bir defacık karnımız doyuyor, herkes üstüme saldırıyor."

Ama bir yandan da gündelik hayat kültürü değişmekteydi. Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Ali'nin İstanbullu bir Rum ailesinden gelen karısı Melek Hanım, 1870'lerdeki durumu şöyle tasvir ediyor: "Birçok Müslüman, hatta paşalar bile gizlice oruç yemekten çekinmez. Ne var ki bu, onların gündüz dışarı çıktıklarında üstlerine düşen rolü oynamalarını ve açlıktan eriyip bitmiş, güçsüz bir insan havası takınmalarını engellemez."

Göstere göstere oruç tutmamak ve kendine Avrupalı bir hava vermekse modern hayat tarzını benimsediğini göstermenin bir yoluydu. 1870'lerdeki durumu Fransız gazetesi *Le Temps*'ın İstanbul muhabiri de şöyle tanımlıyor: "Yüksek tabakada birkaç yıldan beri oruç tutmama alışkanlığı edinildi ama dikkatle gizli tutuluyor."

19. yüzyıl sonunda başka bir Avrupalı yazar, "Orucu fakirler dışında tutan yok," diyordu. Birinci Dünya Savaşı (1914-18) arifesindeyse İstanbul'daki durum şöyleydi: "Türklerin içinde en Avrupalılaştırmışları oruç tutuyormuş

gibi görünme ihtiyacı bile duymuyor; onları bu tavırla gören hizmetkârları dehşete düşmekte.”

Dine verdiği ağırlıkla da anılan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı’ndaki devlet dairelerinde çalışanlar ramazan boyunca yiyip içip tütün kullanıyordu.

IV. Murad hekimbaşını nasıl öldürdü?

Aşırı dozda afyonla “maslahatın bitürdi”.

Kafa kesme, kazığa oturtma, kollarını ve bacaklarını birer ata bağlayarak çektirme, kollarını bacaklarını kesme, asma, ellerini ayaklarını çekiçle kırarak asma, parça parça etme... gibi klasik yöntemleri kullanmadı.

Olay Bağdat Seferi sırasında Nizip menzilinde konaklandığında yaşandı. Ama olayı anlamamız için önce şunu bilmemiz lazım: Osmanlı’da bir mevki edinmek, yüksek mevkideki birinin himayesine girmek, ona intisap etmekle mümkündü. Bu hamilik mekanizmasına intisap sistemi deniyordu. Böylelikle, yüksek idareciler kendi nüfuzlarını geliştirmiş, pekiştirmiş oluyordu; kendi adamları yönetim hiyerarşisinde ne kadar çok olursa, yöneticinin gücü de o kadar artıyordu.

Fakat bu durum, liyakat usulüyle el ele giderdi. Yani kabaca diyebiliriz ki, hangi yüksek yöneticinin adamı olursa olsun, bir mevkiye gelen kimse o göreve layıktı. Kötüye kullanımlar olmasına rağmen aşağı yukarı Kanunî devri sonuna kadar intisap ve liyakat sistemi birlikte çalıştı. Sonra liyakat rafa kalktı yavaş yavaş ve beceriye bakılmaksızın, o mevkiler için kıyasıya ve ilkesiz-ölçüsüz bir rekabet başladı.

IV. Murad'ın başhekimini Emir Çelebi bilgili ve zekiydi; liyakatsız biri değildi. 17. yüzyılın en önemli tıbbi eserini (tabii Osmanlı standartlarında, yoksa Avrupa'da devrim niteliğinde adımlar atılmaktaydı) yazmıştı: *Enmuzecü't-tıb*. Eğitimini Mısır'da tamamlamış, orada hekimlik yapmıştı. Sonra İstanbul'da Unkapanı'nda bir hekim dükkânı açmıştı ve Kaptan Recep Paşa'ya intisap etmişti, hamisi oydu yani. Böylece sonunda hekimbaşılığa yükselmişti. Afyon tiryakisiydi.

Seferden bir süre önce Silahdar Paşa, bir adamını has-sa (saray) tabiplerinin arasına almasını rica etmiş, Emir Çelebi de, "Bir açık olsun verelim," demişti. Silahdar Paşa başka ıvır zıvır sebeplerden ötürü de Emir Çelebi'ye kırılmıştı zaten. Bu yüzden

"Bana ilaç gerekmez, Silahdar gibi kuvvetli bir hasımın zamanında hayattan göçmek iyidir."

yine kitapları olan hekim Zeynelabidin Çelebi'yi hekimbaşı yapmak istiyordu. Böylece Silahdar Paşa, daha seferden önce Emir Çelebi'yi padişaha kötölemeye başlamıştı.

Emir Çelebi, sultanın sadece hekimbaşısı değil, yakını ve musahibiydi (sohbet arkadaşı, özel işlerine bakan kimse). IV. Murad çağırıp onunla satranç oynardı. Silahdar da, "Behey padişahım, ol tiryaki, afyonunu yemeden gelmez, ağzından tütün rayihasını yok etmekle meşguldür," derdi. Padişah ise, "Hayır, afyon yemez, Silahdar Paşa yer," diye karşılık verir, Emir Çelebi'yi savunmaya devam ederdi.

Fakat ihtiras ve intikam kısırağını sultanlar bile dizginleyemez. Silahdar, bir adamını işe koşturdu ve Emir Çelebi'nin hizmetkârına rüşvet verip hekimbaşının afyonu ne zamanlar içtiğini ve hokkasını nerede sakladığını öğrendi: "Afyonu ben yaparım ve bir altın hokkası vardır, çakşır içinde olan entari cebinde durur. Sarayda çok kalırsa aptese kalkar, o esnada yeniden keyfeder."

İşte Nizip menzilinde, çadırda sohbet ederlerken IV. Murad, bu iddialar üzerine, "Efendi sen afyon yer misin?" diye Emir Çelebi'ye sordu. "Hayır, sultanım," diye inkâr etti.

Bir süre sonra Emir Çelebi yine aptes almaya gidince,

Silahdar, “Hekimbaşı yine afyon yemeye gitti,” diye padişahı uyardı. Padişah, “Şu biçareye niçin iftira edersin, ne istersin?” diye sorduğunda da şu cevabı verdi: “Behey padişahım entari ceplerini yokla, afyon çıkmazsa ben yalancı olayım.”

Bunun üzerine, Emir Çelebi çadıra dönünce IV. Murad, “Efendi koynunda, cebinde ne var, çıkar göreyim,” dedi. Hekimbaşı afyon hokkasını çıkardı.

Padişah, “Efendi bu nedir?” diye sordu.

Tahminen on dirhem kadar afyon vardı. “Padişahım, ıslah olunmuş, zararı gitmiş afyon hulasasıdır.”

Padişah, “Eğer zararı gitmiş ise ye göreyim,” deyip ikişer-üçer lokma yedirdi.

“Yeter padişahım kuluna yazıktır, bu kadar şey panzehir dahi olsa öldürücüdür.”

Belki de en gaddar padişah olan IV. Murad, önce inkâr ettiği için gazaba gelmişti, hepsini yedirdi. Sonra da, “Otur satranç oyna,” diye emretti.

Bir oyundan sonra Emir Çelebi gitmek isteyince de, “Sen usta hekimsin, onun zararını def edersin,” deyip reddetti ve üç oyun oynattı. Sonunda bitap düştüğünü görüp gitmesine izin verdi.

Emir Çelebi kendinden geçmiş halde çadırına döndü. Şakirtleri (çırakları) afyonun etkisini geçirmek için hazırladıkları bazı ilaçları vermek isteyince Emir Çelebi, “Bana ilaç gerekmez, Silahdar gibi kuvvetli bir hasmın zamanında hayattan geçmek iyidir,” deyip öyle durumda daha da öldürücü bir etki yaratacak karlı buzlu bir kâse şerbeti içti ve teslim-i ruh eyledi.

Zeynelabidin Çelebi hekimbaşı oldu.

Eleştirilmesi yasaklanan kitap hangisiydi?

Tarikat-ı Muhammediyye. Yani, Muhammed'in yolu/tarikatı.

Birgivi Mehmed Efendi (1520-1573) ölümünden bir yıl önce bitirmişti bu kitabı. Mehmed Efendi bir süre Edirne'de ulema kadrosunda görev yapmış ama çok geçmeden ayrılmıştı. Ömrünü Birgi'deki medresede müderrislik yaparak tamamlamıştı.

Kuran ve sünnet dışındaki bütün İslam geleneğini "bidat" (dine aykırı örf ve âdetler, yenilikler) olarak niteliyordu. Dürüst ve sözünü sakınmaz biriydi. İmparatorluğun ihtişamının zirvesinde olduğu, ama kimi yapısal sorunların da kendini gösterdiği Kanunî Süleyman devrinde yaşamıştı. Sorunların kaynağını dinin aslından uzaklaşılmasında görüyor ve Peygamber zamanının kural ve uygulamalarına dönüşmesini öneriyordu. Felsefeyle yakınlığı olmayan biriydi; bir ara Bayramiyye Tarikatı'na girmiş olmakla beraber tasavvuf ve tarikatlara katı şekilde karşıydı. Kitabı da bu meseleleri ele alıyor ve nasihatlar veriyordu. Kitabının adı savunduğu şeyi anlatıyordu zaten: Muhammed'in tarikatından başka tarikat olmamalıydı. *Tarikat-ı Muhammediyye*, dinin doğ-

ricularını anlatan (ilmihal) *Vasiyetname*'siyle birlikte sadece Osmanlı döneminde değil, bugün bile ziyadesiyle rağbet gören bir kitap.

Osmanlı'daki en mutaassıp dinî hareketin fikir babasıydı Birgivi Mehmed. Aslında, orijinal bir fikir geliştirmekten çok, 14. yüzyılda İbn Teymiye'nin başlattığı Selefiye hareketinin bir takipçisiydi. Kendi takipçileri olan Kadızadeliler hareketiyse ölümünden 60 yıl kadar sonra sahne aldı. İstanbul'da vaiz olan Kadızade Mehmed Efendi de Kâtip Çelebi'nin dediği gibi, manevi hocasının izinde, "makulat [akli bilgiler] semtini bilmediğinden" bu alanlara düşmandı.

Artık imparatorluğun inkâr edilemez şekilde sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarla boğuştuğu bir kriz devrinde Kadızade'nin etkisi büyük oldu. Halk ve özellikle de mutaassıp çevreler, şeriatın koruyucusu iddiasıyla ortaya çıkan Kadızade'nin sözlerine bir çözüm umudu olarak sarıldı. Birgivi'den farklı olarak son derece kurnaz, mevki hırsıyla dolu biriydi Kadızade. 1631'de İstanbul'un en önemli camisi olan Ayasofya'nın vaizliğine getirildi.

Kadızade vaazlarında 21 adet bidat sıralıyor, bunlardan uzak durulmasını emrediyordu. Ezan, mevlit, Kuran makamla okunamazdı; sema ve devran caiz değildi; Muhammed'e selavat okumak olmazdı; Muhyiddin İbnü'l-Arabî (tasavvufun en önemli âlimi) kâfirdi; Peygamber'in ölümünden sonraki örf, âdet ve gelenekler terk edilmeliydi; kabir ve türbe ziyaretleri ve buralarda mum yakmak caiz değildi; parayla Kuran ve dua okutmak kabul edilemezdi... Kadızade tarikatları da karşısına almıştı. Kapatılmaları gerektiğini düşünüyordu; hepsi İslamdan sapmaydı onun için.

1623'te 12 yaşında tahta çıkan IV. Murad, annesi Kösem Sultan'ın vesayetinden kurtulmuş, demir yumrukla devlet ve toplumu nizam ve hizaya sokmaya girişmişti. Kahvehaneleri, meyhaneleri kapatıyor, içkiyi ve sigarayı yasaklıyor, bu yasaklara uymayanları öldürüyordu. Zamanlama harikaydı. Kadızade tam da Murad'ın ilerlediği bu yolda bir fetva çıkarırdı. Zaten yeniçeri-sipahi asileriyle boğuşmakta olan Murad için Kadızade, taraftarları ve etkisiyle, İstanbul halkının harekete geçmeye amade kesimlerinin desteği demekti.

Kadızzade 1635'te öldü fakat Kadızzadeliler hareketi hükmünü ve nüfuzunu sürdürdü. Özellikle Sultan İbrahim devrinde (1640-1648), idari yapıdaki dengelerin bozulduğu, hizipler arası çatışmaların arttığı bir ortamda, saray mensupları arasında da taraftar buldular. IV. Mehmed zamanında (1648-1687) ekonomik olarak da güçlendiler. Kadızzade'nin konumunu devralan Ayasofya vaizi Üstüvânî Mehmed Efendi, saray mensuplarını da derslerine çekmeyi becerdi. Hatta Hasoda'da bile vaaz vermeye, "padişah şeyhi" olarak anılmaya başladı. Saraydaki mensuplarını kullanarak emlak ve vakıfların yönetimlerini ele geçirdiler. Bu arada gayrimeşru işlere de bulaştılar. Devlet işlerine müdahale ettiler, tayinleri ayarladılar, reform girişimlerine de engel oldular. Sonunda gemi aızıya aldılar ve tarikatları, tekkeleri basıp ortadan kaldırmak için sadrazamdan izin, Şeyhülislam Bahayî Efendi'den fetva istediler ve kopardılar da. Fakat Bahayî Efendi işin nereye varacağını anlayıp fetvayı geri aldı.

Birgîvî Mehmed Efendi, Osmanlı'daki en köklü mutaassıp hareketin, Kadızzadelilerin elkitabını 1572'de yazmıştı.

Bu arada tasavvuf çevreleriyle tartışmalar başından beri sürüyordu. İki kişi, Kürt Molla (Mehmed Efendi) ve Tatar İmam (Kefelî Hüseyin Efendi), Birgîvî'nin kitabı *Tarikat-ı Muhammediyye*'ye birer eleştiri yazdı. Kadızzadeliler, bu iki kişinin idamı için şeyhülislamdan fetva istedi. Reddedildi. Tatar Molla meydan okuyup Kadızzadelileri Fatih Camii'nde münazaraya çağırdı. Gelmediler, tartışmadan kaçtılar, yine fetva istediler. Bahayî Efendi, Tatar Molla'yı feda etmedi. Ama 1653'te büyük bir ulema meclisi topladı. Burada Tatar Molla'dan eleştiri kitabını imha etmesi istendi ve bir daha böyle işlere kalkışmaması tembih edildi.

Devlete bir çekidüzen veren Köprülü Mehmed Paşa, Kadızzadelilerin tekkeleri basıp terör estirmeye ve kapatmaya kalkmaları üzerine IV. Mehmed'den idam fermanı aldı ve müdahale etti. Ama Kadızzadelileri öldürmeyip Kıbrıs'a sürdü (1656).

Kadızelilerin etkisi II. Mustafa devrinde Vâni Efendi'yle sürdü. Ama asıl, mutaassıp bir dinî-siyasi çizgi, ileriki yüzyıllarda daha çok hissettirecek şekilde, varlığını sürdürdü.

Boşananlar var mıydı?

Vardı. Epeyce.

Koca gerekçe göstermeden karısını boşayabilirdi, “Boş ol,” demesi yeterdi. Buna “talak” deniyordu. Fakat bu durumda kadının bazı hakları vardı. Müstakbel çift veya aileleri, damadın düğünde geline vereceği armağan (mehr) konusunda anlaşıyordu. Mehrin bir bölümü genellikle ödenmiyordu. Bu ödenmeyen kısım, adamın kadını boşaması veya kocanın ölmesi durumunda kadının hakkıydı. Kocasının boşaması durumunda kadın üç aylık geçim giderlerini kapsayan bir nafaka da alıyordu. Bu üç ay, kadının kocadan gebe kalıp kalmadığının netleşmesi için bir tür yalıtım koşullarında geçmesi gereken süreydi (iddet).

2 yaşına kadar sütçocukları varsa, hem anne hem de bu çocuklar için ayrı bir nafaka ödeniyordu. Daha büyük ama reşit olmayan çocukların giyim ve benzer ihtiyaçları için de bir ödenek ayrılıyordu. Tabii kadının evliliğe getirdiği tüm mal ve eşyayı boşandığında alma hakkı da vardı.

Ama kadın da boşanmayı talep edebiliyordu. Buna da “hul” deniyordu. Bu tür boşanmalar da tarihçileri şaşırtacak kadar çoktu. En azından 17. ve 18. yüzyılda İstanbul, Anado-

lu, Suriye, Kıbrıs, Mısır, Filistin ve başka yerlerin kadı sicilleri bunu gösteriyor.

“Hul”de kadın boşanma karşılığında kocasına bir maddi tazminat öneriyor, koca bu öneriyi kabul ederse boşanma gerçekleşiyordu. Bu durumda, evlilik öncesinde geline ödenmek üzere kararlaştırılan mehrin ödenmemiş kısmından veya bunun bir bölümünden kadın vazgeçiyordu. Ayrıca, boşanmadan sonraki üç aylık geçim giderlerini ve bazan da çocukların bakım harcamalarını talep etmiyordu.

Boşanma durumunda çocuklara ne oluyordu peki?

Erkeklerin eşlerini boşaması daha kolaydı, ama kadınlar da kocalarını boşayabiliyordu. Boşanan kadınlara kötü gözle bakılmıyordu.

Erkek çocuklar 7, kız çocuklar ise 7 veya 9 yaşına kadar anneleriyle kalıyordu. Bu yaştan sonra evlenene kadar babanın, baba yoksa babaanne ve dedenin vesayetine geçiyorlardı. Ama anne törelere uygun yaşamazsa, başka biriyle evlenirse veya savsaklayıcı davranırsa vesayeti

normal zamanından önce sona eriyordu.

Boşanmak yaygındı ama bu, evliliğe yüksek bir değer verildiği gerçeğini zedelemiyor. Aileler de dünyanın sonu gibi görmüyordu boşanmayı ama aslolan evlilikti. Boşanmanın bir ayıbı vardysa da bu, bir kocadan ayrılmaktan ziyade, kocasız kalmakla ilgiliydi. Ve boşanan kadınların çok büyük çoğunluğu tekrar evleniyordu.

Erkekler ise kolay boşanıp yeniden evlenmeyi bir tür çokeşlilik uygulaması olarak sömürüyordu. Üstelik hul onlara mali bir yük de getirmiyordu.

Kadın, kadıyla başvurarak da boşanmak isteyebilirdi ama çok sınırlı şartlarda. Koca korkunç bir görünüm yaratacak bir hastalığa tutulduğunda veya iktidarsız olduğunda bu hak doğuyordu. Tabii iktidarsızlık durumunda da yasalar erkek lehine çalışıyordu. Kocanın iktidarsızlığı evliliğin ilk gecesinde meydana çıktıysa tamam, iktidarsızlık sonra ortaya çıktıysa boşanma hakkı yine yoktu. Bu durumda kadı,

kocaya bir yıl süre veriyordu. Bu sürede cinsel ilişkide bulunmayı becerirse boşanma mümkün olmuyordu.

Kendilerini işin başında garantiye alan kadınlar da vardı. Evlilik sözleşmesinde kocanın kendisini bırakıp gitmemesi, başka bir kadınla evlenmemesi, kendisine karşı şiddet kullanmaması gibi şartlar öne sürebiliyorlardı. Aynı zamanda mahkeme de eşlerine şiddet ve baskı uygulayan erkekleri kontrol edebilmek için evlilik süresi içinde talakları üzerine yemin ettirebiliyordu. Yani bunları yaparsa karısını boşamış olacaktı.

IV. Murad nasıl dolandırıldı?

Dürzileri tahrik ettiği için öldürülen Fahreddin Maanoğlu'nun yetişkin bir kızı vardı. Bir gün erkek kılığına girip Diyarbekir'e gitti. Bu şehre yerleşmiş olan Urmiye (İran) Şeyhi Nakşibendi Şeyh Mahmud'un yanına vardı. Bir mahareti vardı, göstermek istiyordu. "Pederim Fahreddin'den ilm-i kimyayı öğrendim ve yapmağa kadirim," deyip bakırı ağartıp gümüş rengi verdi, gümüşü sarartıp altın rengine soktu ve şeyhi simyacı olduğuna ikna etti, yani değersiz metalleri değerli madenlere dönüştürebileceğini gösterdi. Şeyh kalbi temiz, hile bilmez bir adamdı, kıza inandı.

IV. Murad Bağdat Seferi için Halep'te konakladığında, Şeyh Mahmud Diyarbekir'den kalkıp daha önce iltifatlarını aldığı sultanı ziyaret etti. Birkaç küheylan at ve kısrak, birkaç sanduka Diyarbekir'in meşhur kavunu ve başka bazı uygun hediyeleri sultana sundu. Sonra da güvendiği o simyacı kızın hazırladığı külçelerden birkaçını arz etti. "Hünkârım," dedi, "sana hazine lazımdır, bu ilim evliya sanatıdır. Bu kız, sultan arzu murad ederse, çalışsın."

Sultan Murad şeyhe güvendiğinden "Makul," dedi.

Kıza iksir yapmasına yarayacak malzeme için 1.000

filori ve harçlık olarak da 1.000 kuruş verildi. Daha önce maden hizmetinde bulunmuş, altın ve gümüş işlerini tahsil etmiş birkaç kapıcıbaşı da gözetmen ve mübaşir olarak görevlendirildi. İksir kârhanesi işletilmesi de ferman olundu.

Sultan, Bağdat'ı geri almak için cenk ederken, kız Diyarbekir'in musikişinas yeniyetme civanlarını toplayıp gününü gün etmekle meşguldü. Mübaşir Ağa, "Bre canım, şu işten bir şey görelim. Üstlendiğimiz iş görülsün, bu arada senin yine kendi zevkinle meşgul olmana mâni yoktur," deyip durdu. Kız bunun üzerine bazı görevlilere daha önce şeyhe gösterdiği numaralardan tembel işi birkaç şey yaptı- rıyordu. Sonunda kapıcıbaşı durumu öğrenince, "Bu nasıl işdir? Böyle iş (muzahra- fat) padişahlara arz olunur mu? İmtihana gelir bir şeyin var mıdır?" diye sordu.

"Hünkânım, sana hazine lazımdır, bu ilim evliya sanatıdır. Bu kız, sultan arzu murad ederse, çalışsın..."

Kızın cevabı şu oldu:

"Benim babam bunları sikkeleyip memleketinde harc ederdi. Ben imtihana gelir şey de bilirim, lakin onu gizli yaparım."

Velhasıl, nasihatlar işe yaramadı, kız zevkusefasına devam etti. Kapıcıbaşı baktı ayrılan para telef oluyor, sonunda işletmeyi mühürledi. Kız, "Şeyh beni kurtarır, uyduruk bir işle padişahın pençesinden kurtulurum," diye kendi arzusunun peşinde koşmayı sürdürdü.

Nihayet padişah Bağdat'ı fethedip Diyarbekir'e vardı. Kızı hapsedmesi için kapıcıbaşına önceden haber gelmişti. Sultanın geldiği gece "avratı boğup Şatt'a attılar". Avrat Diyarbekir'de de iki kız doğurmuştu, bu bebekleri de boğdular.

IV. Murad, bu simya işine meraklı biriydi ve bu merakı başka birinin daha canına mal oldu. Bağdat'tan döndükten sonra gösterişli bir Mağripli sultana gelip, "Fenn-i iksire (ik- sir ilmine) sahibim," dedi. Mağripli, bostancıbaşıya teslim edildi ve gerekli malzemeler de temin edildi. Epey bir zaman uğraşıp bir bileşim meydana getirdi. Sonunda Sultan Murad, Enderun ağalarını ve kuyumcubaşısını Sinan Paşa Köşkü'nde topladı; Mağripli de aletleriyle çağrıldı. Mağripli, bir pota-

da bir miktar gümüşü eritti ve altın gibi bir maden çıkardı. Murad'a da bir külçe verdi. Bu arada maden ölçüye vuruldu ve görüldü ki, halis altın değil, altın kaplı gümüştü. Murad, "Dava ettiğin mertebe çıkmadı," dedi. Mağripli, "Bir işlem daha yapayım, daha iyi olur," dediyse de Murad, "Kara Ali'ye söyleyin, herifi kesip deryaya atsın," diye buyurdu.

Kara Ali sofa merdiveninin yanında hazır bekliyordu. Mağripliye yakalayıp, çökertip boynunu vurdu. Başını ve cüssesini bornozuna sarıp, bir taş bağlayıp köşkün önünden deryaya bıraktılar.

Başka ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da simya uğraşı çok revaçtaydı, kitaplar yazılmıştı. Ama IV. Murad'ın simyaya merakı kişisel olmaktan uzaktı. Osmanlı o dönemde büyük mali sorunlarla boğuşmaktaydı. Enflasyon şahlanmıştı ve imparatorluğun her köşesinde etkisini hissettiriyordu. Baz metali altına çevirecek simyacı bulunmadıkça imparatorluğun bu sorunu çözecek hazır bir reçetesi yoktu. Simyacılık bu şartlar altında büyük bir canlanma gösterdi.

Ceket ve pantolonu Osmanlı Avrupa'dan mı aldı?

Hikâyeyi II. Mahmud döneminden (1808-1839) başlatırsak, evet. Ama hikâye çok daha eskilerde başlıyor; bu yüzden tersini söylemek daha doğru: Avrupa, ceket ve pantolonu Türklerden aldı.

Nasıl olduğunu anlamak için önce bu iki farklı giyim geleneğinin köklerine bakalım. Türkler Orta Asya bozkırlarında, orayı burayı fethetmelerinin yanısıra, göçebe bir hayat sürüyor, at üstünde yaşayıp sürülerini gütmekle ömürlerini geçiriyorlardı. Coğrafya ve iklimin zorlayıcı değişimleriyle baş ederek. Bu şartlara uygun olarak geniş kesimli pantolonlar (şalvar) ve gömleklerinin üzerine kat kat, önü açık yelekler, cepkenler, paltolar giyiyorlardı. Bu üst giysileri çıkarmak da, giymek de kolaydı. At üstündeyken bile soğuk olunca giyinip sıcak olunca bu katmanları tek tek soyuyorlardı. Vücudu örten, hatta gizleyen giysilerdi bunlar. Önü açık bu üst giysileri bir kuşakla bağlayıp kapatıyor, bu kuşağı da ayrıca silahlarını ve başka kişisel eşyalarını taşımak için kullanıyorlardı.

Ve tabii, kimi kolsuz kimi kollu olan bu üst giysilerin çok önemli bir özelliği vardı: Soğuktan korunurken bile kolları

serbest bırakıyor, silah veya başka bir alet kullanırken engel olmuyordu.

Bir de kadın ve erkek giysileri arasında temel bir fark yoktu.

Ortaçağ'da Avrupa'da durum tamamen farklıydı. Bir kere, iki bacağı birden kuşatan yekpare bir giysi, pantolon, diye bir şey bilmiyorlardı. Her bacağı ayrı ayrı sıkıca saran, böylece bacaklarını sergileyen boru gibi şeyler giyiyorlardı. Üst giysileri de vücudu sıkıca sarıyordu ve bunlar baştan geçirilerek giyiliyordu. Önleri açık, kolları olan paltoları, yelekleri, cepkenleri yoktu. Pelerin veya kolları

olmayan başlıklı harmaniler kullanıyorlardı. Kadın ve erkek giyimleri farklılaşmıştı. Kadınlar bileklerine kadar inen etekler ve vücutlarının üst bölümlerini sıkıca saran, başlarını ve boyunlarını da sergileyen kıyafetler giyiyordu.

Avrupalılar önü açık üst giysileri 11. yüzyıl son-

larında ilk haçlı seferleri sırasında alıcı gözle fark ettiler. Öncüler, bilim ve din adamlarıydı; tam da o sıralarda tıp, matematik gibi konularda İslami metinlerle ilgilenmeye başlamışlardı. Bu üstlükler, Arap tarzı kolsuz üstlükler olabildiği gibi, Türk tarzı kısa ve uzun kollu kaftanlar tipindeydi.

Osmanlı devletinin serpilip gelişmesiyle Avrupa'yla sadece savaşmadı; ticari ve kültürel ilişki ve etkileşimler de arttı. Türk, İran ve Orta Asya kaftanları, paltoları, cepkenleri, kısaca üstlükleri çeşitli uyarlamalarla Avrupa'da boy göstermeye başladı. Türk tarzı önce 1490'larda İtalya'da, daha sonra 1530'larda Avrupa beğenisine daha fazla adapte edilmiş olarak başka bölgelerde ortaya çıktı.

Avrupalı erkekler pantolonu ise çok daha geç adapte etti. İlk olarak denizciler 16. yüzyıl sonlarında Türk şalvarı tipinde pantolonlar giymeye başladı. Bunlar, iki bacağı bir-

**Avrupalı pantolon
değil iki boru
geçiriyordu bacağına;
palto yapmayı akıl
edememişti, kolsuz
pelerin giyiyordu.
Bugünkü giyimini
büyük ölçüde
Osmanlı'dan öğrendi.**

leştiren bir uçkuru ve ağı olan ama ancak dize kadar inip baldırı sergilemeyi sürdüren pantolonlardı.

Böylece, 17. yüzyıl ortasında, bugünkü takım elbisenin oluşumu için her şey hazırды: pantolon, gömlek, yelek, ceket. Bugün “ceket” dediğimiz şey, 1620’lerde kürk şeritli bir av giysisi olarak ortaya çıktı önce. Sonra iç mekânlarda da giyilmeye başladı. Yelek, 1666’da İngiltere Kralı II. Charles’ın ilan ettiği kıyafet reformuyla yerini aldı. Önceleri ceket uzunluğunda ve aynı kumaştan, aynı renktendi. Kısa zamanda daha süslü bir kumaştan dikilmeye başlandı. Bunlara bir de kravat eklendi. Bu takım elbise kral tarafından ilk kez 18 Ekim 1666’da, *Mustapha* adlı bir oyun sahnelenirken giyildi.

Avrupalılar, genel bir özellik olarak, vücut hatlarını ortaya çıkaran kıyafetler giyyordu ve bugün bildiğimiz anlamda terzilik de bu yüzden asıl olarak Avrupa işiydi. Vücudun hatlarına göre kesim ve dikim orada gelişip mükemmelleşti.

II. Charles’ın kıyafeti bu ustalığın da sayesinde evrim geçirdi, döndü dolaştı ve 200 yıl kadar sonra Batılı giyim tarzı olarak, çıktığı yere, Doğu’ya girip giyim kuşam âdetlerini dönüştürmeye başladı.

Ulemadan kimse siyaseten öldürüldü mü?

Hem evet hem hayır; nereden baktığınıza bağlı.

Padişahın siyaseten “katl yetkisi” vardı, yani devletin yüce çıkarları için yargısız ölüm cezası verebilirdi. Ayrıca, herkesin malını müsadere edebilir, herkesi hapsedebilirdi. Ama ulema özel bir konuma sahipti. Ulema mensupları, Peygamber’in elçileri olarak devlet katında da, halk nezdinde de saygı görüyordu. Ve sultanın otoritesini meşrulaştıran bir işlevi de vardı ulemanın. Dolayısıyla siyaseten katilden, mallarına elkonulmasından ve hapsedilmekten muaftılar.

Bu yüzden, öldürülmeleri “gerektiğinde”, ulema statüsünden çıkarılıyor, cübbe ve sarık gidiyor, böylece ölüm emri sıradan bir kul için veriliyor ve infaz ediliyordu. Mesela 1807’de İstanbul’da müderrislik yapan Abdüllatif aynı zamanda kadı yardımcısıydı, Unkapanı’nda görevliydi. İstanbul tahıl tedarikiyle ilgili bir kavgaya taraf oldu (ki İstanbul’un gıda tedariki, imparatorluğun en önemli işlerinden biriydi) ve hemen ulemadan atıldı, dinle ilgisi olmayan bir unvan verilip Bursa’ya sürüldü, orada da idam edildi.

Şeyhülislam olan Feyzullah Efendi ve oğlu da idam edilmeden önce usulen sancak beyliğine atanarak ulema lis-

tesinden çıkarıldı. Böylece mesleğin itibarına zarar verilmemiştir. Ama Feyzullah'ın kabul edilemez eylemleri halk tarafından da o kadar iyi biliniyor, kendisinden ve oğullarından öyle nefret ediliyordu ki, bu itibarı koruma hamlesinin pek de işe yaradığını söylemek zor.

Ulemadan başkaları da önceki yüzyıllarda aynı şekilde idam edildi. Yine de dokunulmazlıkları en üst derecedeydi. Öbür kul taifesi (Askerî-resmî sınıf) zenginliklerini, mallarını korumak için vakıflar kuruyor (vakıflar müsadere edilemiyordu), aile fertlerini bu vakıflara yönetici olarak atayarak geçimlerini garanti altına alıyorlardı. Ulema da böyle vakıflar kurdu ama buna çok az ihtiyaçları vardı. Oğullarına miras bırakabiliyorlardı.

17. yüzyılda, özellikle IV. Murad ve "Deli" İbrahim dönemlerinde hiçbir zaman görülmemiş bir ulema "katliamı" yaşandı. Osmanlı tarihinde ilk kez bir şeyhülislam, IV. Murad tarafından öldürüldü (1634): Ahizade Hüseyin Efendi. (17. yüzyıla kadar bırakın öldürmeyi, şeyhülislamlar görevden bile alınmıyor, ömür boyu makamlarında kalıyorlardı.) Ahizade'nin "suçu" şuydu: Sipahiler Murad'a karşı ayaklanmıştı; işin çözüme bağlanmasında sipahiler, küçük şehzadelerin can güvenliğinin sağlanmasını, bunun için de Ahizade'nin kefil olmasını istemiş, o da olmuştu. Murad bunu unutmadı ve iktidarı tam manasıyla eline geçirince "intikam"ını aldı. Halk, Ahizade'nin idamını haksız buldu ve onu "şehit" diye andı. IV. Murad muhtemelen en gaddar Osmanlı padişahıydı. Birçok sefer sırasında, irili ufaklı kumsurları olduğuna hükmettiği birçok kadıyı öldürtmüştü.

İdam edilen ikinci şeyhülislam, Hocaşade Mesud Efendi, Mart 1656'da Çınar Vakası'nda (yeniçeri-esnaf ayaklanması) yeniçerilerin isteği üzerine bu makama getirilmişti. Böyle olsa da daha sonra asilerin temizlenmesinde gösterdiği gayretle IV. Mehmed'in ve Valide Türhan Sultan'ın güvenini kazanmayı başardı. Ama bu sefer de en olmayacak şeyi yaptı: Devlet işlerine müdahale etti. Yönetim kademelerini nüfuzu altına almaya, istediğini veziriazam yaptırmaya, istemediğini azlettirmeye koyuldu. Dahası, işi IV. Mehmed'i indirip tahta Şehzade Süleyman'ı çıkarma girişimine kadar vardır-

di. Sonunda Diyarbekir'e gitmek üzere Bursa'ya gönderildi. Arkasından idam fermanı da Bursa kadısına ulaştırıldı. Muhafızlar, Hocaazade'nin kaldığı evi sardı. Mesud Efendi kılıcını kuşanıp meydan okudu. Birkaç kişiyi yaraladıysa da sonu malum (Ağustos 1656)...

Osmanlı siyasi sisteminin en temel ilkelerinden biri, ulemanın devlet işlerine karışmamasıydı. Ulemanın başı şeyhülislam Divan-ı Hümayun üyesi değildi mesela. Bu ilkeyi sınırsız bir şekilde ihlal eden ise II. Mustafa'nın (1695-1703) şeyhülislamı Feyzullah Efendi'ydi.

Mustafa'nın hocası da olan Feyzullah, sultanı ve tabii devlet idaresini parmağında

Ulema, özellikle 18. yüzyılda aristokrasiye en yakın zümre haline geldi. Kalıcı imtiyazlar edildi. Kanlı olaylara yol açtı.

oynatıyordu. Devleti o yönetiyordu; tüm siyasi düzene hâkim olma hırsıyla hareket ediyordu. Bu tavır ve sultan sayesinde edindiği nüfuzuyla sadece devlet kadrolarında değil, ulema içinde de bü-

yük rahatsızlık yaratmış, nefreti üzerine çekmişti. Mustafa, Feyzullah'ın telkiniyle başkenti fiilen Edirne'ye taşımıştı. Bu, İstanbul halkında da büyük bir öfke yaratmıştı.

Osmanlı'da aristokrasiye en yakın kurum ulema sınıfıydı. Feyzullah bunun sınırlarını da zorlamıştı. Kendisinin ölümünden sonra oğlu Fethullah'ın şeyhülislamlığa getirilmesini istemişti. Padişah da bunu sağlayan bir berat vermiş ve huzurunda Fethullah'a "ferve-i beyza" [beyaz kürk] giydirilmişti! Bu, o zamana kadar duyulmuş, düşünülmüş şey değildi. Feyzullah öbür oğullarını ve damatlarını da önemli mevkilere getirmişti. Devlet protokolünü bile değiştirmeyi becermişti. Normal olarak şeyhülislam, veziriazamın solunda yer alırdı ama artık veziriazam sola düşmüştü. Sonunda İstanbul'daki rahatsızlar isyan etti. II. Mustafa'nın tahttan indirilmesini, Feyzullah'ın kendilerine teslim edilmesini, yönetim kademelerine kendi istedikleri adamların getirilmesini istiyorlardı. Asker ayaklanmıştı. İsyân bastırılabilir gibi değildi.

Böylece adeta ikili bir yönetim oluştu; biri Edirne'de,

öbürü İstanbul'da. Asiler padişahı İstanbul'a çağırıyordu. Feyzullah bu durumda da asilerin talep ve şikâyetlerini, sultandan saklayarak yerini korumaya çalıştı. Fakat kendi kellesinin tehlikede olduğunu anlayan Mustafa, Feyzullah Efendi ile oğullarını azl ve sürgün etti. Ne var ki, bu artık asilere yetecek gibi değildi. Edirne'ye doğru yola çıktılar. İmparatorluk ordusu da asilere katıldı ve isyan bitti. Sonunda Mustafa'nın yerine Şehzade Ahmed'i (II.) tahta çıkardılar.

Sonra da Seyyid Feyzullah Efendi'yi yakaladılar. Üç gün üç gece feci şekilde işkence ettiler; mallarının yerini söyletemeyince yine ettiler. Yeni şeyhülislamdan, eskisinin ve oğullarının katline dair fetva alıp padişaha onaylattılar. Seyyid Feyzullah ve oğlu Fethullah, ulema listesinden çıkarıldı. Feyzullah Kandiye Sancak Beyliği'ne, Fethullah da Alacahisar Sancak Beyliği'ne atandı. Seyyid, yani Peygamber soyundan olduklarını gösteren yeşil sarıkları alındı, cübbeleri de çıkarıldı.

Feyzullah Efendi, bir Yahudinin çektiği eşek üzerinde Edirne sokaklarında dolaştırıldı. Halk akla hayale gelmez küfürler etti ona. Asiler, "Din ve devlete hıyanet eden müftinin hali budur," deyip eşekten aşağı yuvarladı ve boynunu vurdular. Başını sakalından ayaklarına bağladılar. Üç yüz kadar Ermeni, ipe asılıp cesedi sürükleye sürükleye yeniçeri ordugâhına getirdi. Önlerinde papazlar yürüyordu. Papazların ellerindeki buhurdanlıklarda tezek yanıyordu. Bu işlere Müslüman olmayanların koşulması da ayrı bir aşağılama yerine geçiyordu. Sonra başını bir sopaya geçirip ordugâhı dolaştırdılar ve nihayet cesedini Tunca Nehri'ne attılar.

Tanzimat'a kadar 182 veziriazamdan 43'ü katledildi, aşağı yukarı aynı sayıdaki şeyhülislamdan ise sadece üçü.

Çocuk gelinler var mıydı?

Vardı. Ne sıklıkta olduğunu bilmiyoruz ama nadir olmadığını biliyoruz.

Fakat İslam hukuku, bizim bugün çocuk dediğimiz insanları çocuk saymıyordu. Fiziksel olgunluk işaretleri görülebilen erkek ve kızlar buluğa ermiş sayılırdı; bu da en az 12 yaş demekti. Bu olgunluk işaretleri yoksa kızlar 17, erkekler 18 yaşında reşit sayılıyordu. Yani, hukuken reşit olmak, fiziksel, cinsel, zihinsel olgunluğa bağlıydı. Ama evlilikler 12 yaş altında da görülüyordu.

Daha yaygın olduğunu bildiğimiz durum, küçük yaş-taki çocukların evlenmesi için söz kesilmesiydi. Söz kesme durumunda kız çocukları bazan ergenliğe ulaşana kadar müstakbel kocalarının evinde yaşıyordu. Fakat söz kesilen kız çocukların, evlilik çağına gelip cinsel olgunluğa ulaştıklarında, bu evliliğe itiraz hakları vardı ve rastlanılan bir durumdu bu. Ayrıca, Osmanlı'nın da benimsediği Hanefi hukukuna göre, kadının, ergenliğe erişmeden önce kendisi için düzenlenmiş evliliğe, artık "balığa" ve "akıla" (yasal ve toplumsal olarak olgun) hale gelince son verebilirdi.

13 Mayıs 1696'da Afyon mahkemesinde konuşan Üm-

mühan adlı köylü kıza kulak verelim: “Ben 15 yaşındayım, balığa ve akile olmam hasebiyle kendi adıma karar alabilecek hakka sahibim.” Ümmühan, çocukluğunda nişanlandıkları Yazıcızade Mustafa’yla evlenmek istemiyordu. “Ben kendimi Allah’ın emri ve Peygamber’in şeriat-ı mutahharası üzerine üç kumaş kaftan, bir altın küpe, bir sim kuşak, bir entari, bir çift sim bilezik ve bir pabuçtan... oluşan mehr-i muaccel ve bin dirhem mehr-i mueccel ile Ahmed’e evlendiriyorum.”

1540’ta Ayntab’ın (Antep) bir köyünde çocuk yaştaki İne, yine çocuk yaştaki Tanrıvirdi ile evlendirilmişti. Karıkoca hayatı yaşamaya başlayana kadar Tanrıvirdi’nin babasının evinde yaşayacaklardı. Fakat İne, bir gün, kayınpederinin tecavüzüne uğradığını söyleyerek olayı mahkemeye taşıdı. (Bir çocuğun derdini mahkemeye taşıyabilme imkânına dikkat!)

**Çağdığın köyünün
ihtiyarları, Ayntab
mahkemesi kadısına
ve iktidar sahiplerine
kafa tuttu ve...**

Fakat çocuk gelin, en azından her yerde, normal kabul edilen bir şey de değildi. 1541’de Çağdığın köyünden yine Ayntab mahkemesine taşınan şu dava ibret verici:

Hüseyin Fakih adlı adam, üvey kızı Sultan’ı Ali’yle evlendirmek için Ayntab Kadısı Seyyid Cafer Hazretleri’nden izin almıştı. Bunun üzerine çocuk gelini almak için Çağdığın köyüne gitmişlerdi. Gelgelelim, köyün ihtiyarlarının küçük bir itirazı vardı. “Kız çok küçük; sabırlı ol, büyüsün. Sizler ahlaklı adamlarsınız,” demişlerdi. Damat adayı Ali, mahkemede yakınıyordu: “O günden beri bekliyorum. Lakin o zaman resmî nikâhımız kıyılmamıştı.” Ali, beklemekten bıkmış, Sultan için verdiği başlık parasını geri almak için dava açmıştı. Bu davada köy ahalisi, sadece evlilikte anlaşılan ailelere değil, sancak kadılığına, iktidar sahiplerine de kafa tutmuştu; olayı anlatan Leslie Peirce’in dediği gibi, eşsiz bir örnekti.

“Hanedanın babası” kimdi?

Sultan “Deli” İbrahim’di.

Hanedanı yok olmaktan kurtarmıştı çünkü. Ama ondan önce biri daha, yani bir de hanedanın anası vardı; o da İbrahim’in annesi Kösem Sultan’dı. Gazilik ve fütuhat bakımından atalarına benzeyen son sultan IV. Murad, genç yaşta (28 yaşındayken) beklenmedik şekilde öbür dünyaya göçmüştü (1640). Murad tahta oturduğunda (1623) kardeş katli kalkmış, ekberiyet usulü uygulanmaya başlamıştı; yani hanedanın en büyük erkek üyesi padişah oluyordu. Yine de eski uygulama zaman zaman kendini gösteriyordu ama gizlenerek... Çünkü kardeşleri fütursuzca öldürmek artık kabul edilemezdi. En iyi yol, cinayetleri zafer perdesinin arkasında, gölgesinde işlemekti. Murad da öyle yaptı ve Şehzade Bayezid ile Süleyman’ı 1635’te Erivan Zaferi kutlanırken boğdurdu. Kösem’in oğlu Kasım da Bağdat Seferi sırasında canını kemende kaptırdı. Geride Murad’ın tek kardeşi kalmıştı: İbrahim. Murad onu da boğduracaktı ama Kösem Sultan müdahale etti ve İbrahim’in yönetmekten âciz olduğunu söyleyip yalvararak padişahı ikna etmeyi becerdi. (Babası I. Ahmed öldüğünde İbrahim 2 yaşındaydı ve sonraki 23 yılını

“kafes hayatı” denen tutukluluk şartlarında geçirmiş, pek bir eğitim de görmemişti.) Kösem böylelikle hanedanı kurtarmış oldu; çünkü İbrahim de öldürülmüş olsaydı, Murad vâris bırakmadan genç yaşta öldüğü için Osmanlı Hanedanı son bulacaktı. (Batı’daki gibi kadınlar hükümdar olamıyordu.) Dolayısıyla Kösem Sultan’ı hanedanın anası saymak abartılı olmaz.

Amma ve lakin iş burada bitmiyordu, başka bir ciddi sorun daha vardı. Ruhen rahatsız olması değildi mesele; İbrahim çocuk sahibi olamıyordu. Hanedan hâlâ tehlikedeydi. Sultanı tedavi için her yol denendi. Cariyeler sunuldu. Bu işe yaramayınca bir cinci bulundu. Cinci Hoca alt düzeyde bir din görevlisiydi ama alelade biri sayılmazdı. Gizli güçlere sahip olmakla şöhret yapmıştı.

İbrahim’in, dolayısıyla Devlet-i Âl-i Osman’ın en hayati sorunu, ilk saltanat yılının sonuna doğru sonunda çözülmüştü. Kösem Sultan’ın kendisine sunduğu ilk cariyesi Turhan bir oğul doğurdu. IV. Mehmed (Avcı) olarak tahta çıkacak olan bu çocuğun doğumu saray içinde ve dışında büyük sevinçle karşılandı. İbrahim başarıyı Cinci Hoca’ya yazdı ve onu en yüksek ikinci ulema mevkiine, Anadolu kazaskerliğine getirerek ödüllendirdi.

(Bu arada, çocuk sahibi olmadan tahta çıkan ilk sultan I. Ahmed’di ve o zaman da valide sultanın öncelikli işi oğlunu çocuk sahibi olmaya teşvik etmekte.)

İbrahim’in saltanatının ilk yılları annesi Kösem Sultan’ın vesayeti altında geçti. Fakat hastalığı (akli dengesi pek yerinde değildi) ilerledikçe Kösem’in ve Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın nasihatlerini ve kılavuzluğunu da reddetti. 1644’te sadrazamı idam ettirdi. Daha sonra kudretli Valide Sultan Kösem’i de Rodos’a sürmeye kalktı. Ama hasekileri (gözdeleri) bile böyle bir rezalete karşı çıkıp sultanı dizginleyince, sürgün yerini Fenerbağçesi olarak değiştirdi. Fakat Kösem, oradan da İbrahim’in sinirini kaldırmayı becerdi ve bu sefer de Florya’ya sürüldü.

Valide Sultan ve devlet ricali, İbrahim’in dölleyici görevini yerine getirmesi için didinmişti. Sonunda İbrahim la-yıkıyla yerine getirebildiği bu tek sultanlık görevinde fersah

fersah gelişme kaydetti. Cihan padişahı ataları, olsa olsa, bir hasekiyle “idare ediyor”ken, onun tam sekiz hasekisi vardı. Sekiz yıllık saltanatının son dört yılında İbrahim’in cinsel gücünü, müsrifliğini, kamu parasını saray âlemlerinde çarçur etmesini ve çılgınlığını dizginlemek kimseye nasip olmadı.

İbrahim, cariye Hümaşah’a özel paye bahşetmek için görkemli bir törenle evlendi. Naima şöyle anlatıyor düğünü: “Padişah iradesi uyarınca, divan vezirlerinin her biri mücevherlerle donanmış birer ay yüzlü köle kızı hediye olarak sundular. Sonra, Davutpaşa bahçelerinden Saray-ı Hümayun’a kadar, düzenli bir alay halinde geline eşlik ettiler...”

Densizliklerinin bini bir paraydı İbrahim’in. Mesela kız kardeşlerini kendi kadınlarına boyun eğmeye ve hizmet etmeye mecbur tutuyordu. Topraklarını ve mücevherlerini ellerinden alıyordu (muhtemelen hasekilerine veriyordu). Yemek yerken onları ayakta bekletiyor, sonra sabun, leğen, ibrik hizmetini gördürüyordu.

Önde gelen devlet yetkilileri akın akın cariye sunuyor, İbrahim de yatak zevklerini abarttıkça abartıyor, bir yandan da harcamalarıyla hazineyi boşaltıyordu. Cariyeler sadece yatak işlerinde değil, siyasi meselelerde de padişahı aşırı etkiliyordu.

Saltanatının son yılında (1648) bir gün, ataları tarafından Medine’ye gönderilmiş tüm değerli eşyaların geri getirilmesini sadrazamdan istemiş, aksi takdirde derisini samanla dolduracağını söylemişti. Sadrazam küplere binmiş söylüyordu: “Rus, Polonya, Macar ve Frank kâfirlerinin kızlarının, eksik akıllı haris köle kızların kışkırtması yüzünden böyle gaddar tehditlere maruz kalıyorum.”

Devlet ileri gelenleri, bu dengesi bozuk, akli melekeleri yerinde olmayan padişaha daha fazla tahammül edilemeyeceğine çoktan karar vermişti ve güçlü Kösem Sultan’la çekişmekteydiler. Nihayet Kösem Sultan, Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa’ya şöyle yazdı: “Sonunda ne sizi ne de beni canlı bırakacak. İdarenin kontrolünü elden kaçıracağız. Bütün toplum perişandır. Onu hemen tahttan indirtin.”

Zaten vâris Mehmed de tahta yürüyerek gidebilecek

yaşı (6) gelmişti. İbrahim'in vahşı bir delilik daha yapmasından endişe eden yeniçeri ağası, saltanatının son haftalarında, Kösem'den şehzadelerin başına bir şey gelmemesi için her tür tedbiri almasını istedi.

İbrahim'in sultan olarak son sözleri şuydu: "Ben hanedanın babasıyım!" Haklıydı.

Hangi ilim zararlıydı?

Felsefe. Sihir ve astrolojinin yanısıra.

İstanbul'da 1728-1741 arasında Fransa elçisi olarak bulunan Marquis de Villeneuve, Reisü'l-küttab Mustafa Efendi'den Osmanlı'daki öğretim yöntemine ve okutulan ilimlere dair bilgi istemişti. Adını bilmediğimiz biri *Kevai-k-Seba* adıyla bir kitap yazıp bu ricayı yerine getirdi. Yazar ön-sözde ilimleri üçe ayırıyordu.

Faydalı ilimler: akait, fıkıh, Arap dil ve edebiyatı, mantık, matematik, astronomi, anatomi ve tıp.

Ne faydası ne zararı olan ilimler: şiir ve edebiyat.

Zararlı ilimler: felsefe, sihir ve astroloji.

Felsefenin sevilmediğini başka bir olay da söylüyor bize. Sadrazam Silahdar Damat Ali Paşa, Avusturyalılarla savaşta, Petervaradin'de alınandan vurularak ölmüştü (1716). Ali Paşa'nın görkemli bir kütüphanesi vardı; sadece kataloğu dört cilt tutuyordu. Ölümünden sonra kitaplarının müsadere-i için irade (padişah kararı) çıktı ve kitaplar kütüphanelere bağışlandı. Ne var ki, Şeyhülislam İshak İsmail Efendi'nin verdiği fetvaya göre felsefe, tarih ve astronomi kitaplarının kütüphanelere vakfedilmesi caiz değildi.

Gökkuşuğı üzerine yazan Hüsameddin Tokadi de küçük kitabının sonunda, “Bütün söylediklerim hep mezheb-i hükema üzeredir (filozofların öğretilerine göredir), müttaki ve müteşeriler (günahtan sakınanlar ve şeriat yolunda gidenler) buna inanmamak gerekir,” demeyi bir borç bilmmişti.

1710’larda doğup 1809’da ölen Sünbülzade Vehbi de oğlu Lütfullah için bir terbiye kitabı (*Lutfiyye*) yazmış ve ilimleri tasnif etmişti. Ona göre faydalı ilimler şunlardı: tıp, mantık, tasavvuf, feraset, edebiyat, tarih, siyer, şiir, güzel yazı, imla. Zararlılar da şunlar: felsefe, hendese, astroloji, kimya ve simya, musiki.

Sözün doğrusu, Osmanlı’da öyle pek felsefî düşünce yoktu. Daha Osmanlı kurulmadan çok önce İslam 9. ve 10. yüzyıllardaki parlak fikir üretimi devrini kapamıştı. Akli ilimler ile nakli (dinî) ilimler arasındaki “savaşta” Gazâli, *Tehâfütü’l Fe-*

**Medreseler bilim
üreten yerler değildi;
asıl olarak bürokrat
yetiştiriyor ve
devletin Sünni İslama
dayanan ideolojisini
pekiştirmeye
uğraşıyordu.**

lasife adlı eseriyle felsefecilerin (akli ilimleri savunanların) karşısına çıkmış ve onları kâfirlikle suçlamıştı. Aynı yüzyılın sonlarında Endülüslü İbn Rüşd, Gazâli’ye karşı çıktıysa da asıl Avrupa’da rağbet görmüş, İslam fikir dünyasında etkili olamamıştı. Osmanlı âlimleri de asıl olarak Gazâli’nin çizdiği güzergâh üzerinde çaba gösterdi.

İkincisi, Osmanlı son derece merkeziyetçi bir yapıydı. Medreseler asıl olarak devlete bürokrat yetiştirme işlevini görüyor ve giderek katı bir Sünni İslam yorumunu içeren devlet ideolojisini yerleştirmek, pekiştirmek için çaba sarf ediyordu. Ulema, bürokrasinin bir parçasıydı ve devletin ihtiyaçlarına göre fikir üretiyordu. Şii-Safevi propagandasının Anadolu’da etkili olması, Sünni İslam ideolojisine yüklenmeyi daha fazla teşvik etti. Asıl amaç, ehlisünnet inançlarını takviye etmektir.

Osmanlı, bütün dünyaya üstünlük kuran “mükemmel” nizamını sürdürmeye odaklanmıştı. Dolayısıyla yeni fikirler aramak yerine, felsefe ve teori içermeyen eski siyasetname,

nasihatname, ıslahatnameleri pek eleştirel bakmadan, zamanın şartlarını da pek göz önüne almadan tekrarlamakla, onlara açıklamalar yazmakla yetindiler.

Felsefeye en yatkın ve en açık fikirli padişah olan Fatih Sultan Mehmed, akli ilimlere önem ve medreselerinde yer vermiş, dönemin en önde gelen âlimlerini İstanbul'a toplamak için çaba sarf etmişti. Ama o zaman da akıl ile şeriatın uzlaştırılmasında, beraber ele alınmasında yeni bir formülasyona gidilmedi. Fatih, "tehafüt" hakkında da âlimlere risaleler yazdırmıştı, ama bu alanda da radikal bir adım atılmamıştı.

17. yüzyıldaki taassup dalgasıdaysa felsefe karşıtlığı daha da kabardı. Kadızadeliler diye adlandırılan taassup ekibinden bir vaizin şu mısraları, 19. yüzyıla kadarki felsefe karşıtlığını yansıtıyor: "Kelam-ı felsefe fulse değer mi? Ana sarraf-ı keyyis baş eğer mi?" (Felsefenin kelamı para eder mi? Zeki sarraf ona baş eğer mi?)

Bir şehzadeyle aşk yaşayan valide sultan kimdi?

Hadice Turhan Sultan.

Valide sultanların devlet işlerine karışmalarının, hatta devleti yönetmeye soyunmalarının artık büyük bir tahribat yaratacak noktaya geldiğini gören ve Köprülü Mehmed Paşa'yı tam yetkiyle veziriazamlığa getirerek (1656) bu "uygulama"ya kendi valide sultanlığı zamanında son veren Hadice Turhan Sultan. (Fakat bunun "kanıtlanmış" bir bilgi olmayıp yaygın bir söylenti olduğunu söyleyelim peşinen.)

6 yaşında tahta geçen oğlu IV. Mehmed (Avcı) (1648-1687) rüştüne erince artık kalkmış olan kardeş katlini tekrar uygulamak istedi. Çünkü ekberiyet ilkesine göre hanedanın en yaşlı erkeği tahta geçiyordu ve daha küçük yaştaki kendi iki oğluna yer açılması için kardeşlerinin ölmesi gerekiyordu. Halkın hiçbir zaman benimsemediği bu zalimliğe Turhan Sultan da karşıydı. IV. Mehmed'in başka bir cariyeden olma kardeşleri Süleyman ve Ahmed'i koruma görevini böylece Valide Turhan Sultan üstlendi.

Avcı Mehmed, tabii av için, vaktinin çoğunu Edirne'deki sarayda geçiriyordu. Turhan Sultan Edirne'ye çağrılıyor, iki başkent arasındaki bu gelgitlerde iki şehzadeyi

de yanından ayırmıyordu. Çünkü oğlu Mehmed'in kardeşlerini boğdurtmasından endişe ediyordu. Fransız Elçisi Mar-ki de Nointel 1673'te Turhan Sultan'ın bu endişesine ta-nık olmuştu. Edirne'yi ziyaret etmiş ve ağırlandığı Tunca Nehri'ndeki adada beklenmedik bir şekilde valide sultana komşu düşmüştü. Turhan Sultan iki şehzade için sürekli tetikleydi.

De Nointel'in anlattığına göre, valide sultanın iki şeh-zadeden büyüğüne karşı ilgisinin bir analık duygusundan fazla bir şeyler olduğuna dair yaygın söylentiler vardı; baş-kentteki yabancılar arasında.

Turhan Sultan, oğlu 1648'de 6 yaşında tahta çıktığında tahminen 21'indeydi (demek ki 1673'te de 46'sında). Ve oğlu devleti yönetme yeterliğinde ve yaşında değilken Turhan Sultan hükmetme kudretinin sahibiydi. Entrikaların, hi-zip çekişmelerinin sarayda kol gezdiği bir dönemde Turhan Sultan'ın gençliği, tabii cinselliği de bir tehdit olarak görül-müş ve bu dedikodu da belki böyle olgunlaşmıştı.

Zaten bu "dedikodu"dan önce de şu kuvvetli söylenti dolanıyordu aynı çevrelerde: Turhan Sultan'ın, yakın hiz-metkârlarından Meleki Hatun adlı köleyle lezbiyen ilişkisi vardı. 1660'larda İngiliz elçisinin sekreteri olan Paul Rycaut şu bilgiyi veriyor: "Şimdiki padişah IV. Mehmed zamanında, valide sultanın gösterdiği fevkalade sevgi ve teveccüh saye-sinde bütün imparatorluk idaresini elleri arasına almış olan Mülki Kadın adında cüretli ve atılgan bir genç kadın vardı..." Rycaut'un kitabının Türkçe çevirisinde, bu cümledeki bir parantez atlanmış. Orijinalindeki parantezde şunu söylüyor İngiliz diplomat: "Söylendiği üzere, sözü edilen kraliçe ile gayritabii cinsten bir şehvet (cinsel ilişki) yaşıyordu." Saray-da lezbiyen ilişkilerin varlığını biliyoruz.

Turhan Sultan valide sultanlar döneminin belki de en makulü ve en makbulüydü; güçlü Kösem Sultan'ı saf dışı bı-rakmayı bilmiş, imparatorluğun da kurtarıcısı sayılabilecek biriydi.

**Peygamber
soyundan gelen
2.000 kişi hangi
kasabada
yaşıyordu?**

Konya Ereğli'de yaşıyorlardı. Evet, Peygamber soyundan geldiklerinin (seyyid) alameti olan yeşil sarıklı iki bin kişi vardı. Gelgelelim, bunların 1.880'i palavracıydı. Sadece 20'sinin seyyid olduğunu ispatlayacak muteber kanıtı vardı ve onlara dokunulmadı, öbürlerinin sarıkları alındı.

Durum 1659'da ortaya çıktı. Anadolu Müfettişi İsmail Paşa, Üsküdar'dan ta Arabistan'a kadar bütün vilayetleri teftiş etmekle görevlendirilmişti. Celali İsyancıları'nda eşkıyalığa bulaşan yeniçeri, sipahi, çavuş, kadı, bey, beylerbeyi kim varsa bulsun ve haklarından gelsin diye. Fakat İsmail Paşa'nın bir görevi daha vardı: askerî sınıftan olmayıp da askerlik iddiasında olanları saptayıp reaya zümresine kaydetmek.

İşte bu son görev özellikle önemliydi. Çünkü Osmanlı toplumu iki ana zümreye, tabakaya ayrılıyordu. Biri reaya idi, yani üreten büyük kitle. Bunlar köylülerden, çiftçilerden, zanaatkârlardan, esnaftan oluşuyordu. Vergi veren kesim buydu. Askerî denen ikinci zümreyse imparatorluğun yönetici sınıfıydı. "Askerî" deniyordu ama hepsi asker değildi; üç gruba ayrılıyordu: seyfiye, yani kılıç ehli, yani ye-

niçeriler, sipahiler... İlmiye, yani hukuk uzmanları, kadılar, müderrisler, mollalar... Kalemiye, yani bürokrasi (16. yüzyılda gelişmeye başlamıştı). Ayrıca haremağaları, imrahor, bostancıbaşı gibi saray görevlileri de askerî sınıfa dahildi ve vergiden muaftı!

Bu şekilde ikiye ayrılan Osmanlı toplum düzeni içinde herkesin yeri belliydi ve reayadan askerî sınıfa yükselmek imkânsız değildiyse bile çok zordu. Çünkü bu geçiş, vergi veren nüfusun azalması anlamına geliyordu ve devletin en sıkı kontrol ettiği şey de buydu. Vergi vermeyen nüfusun artması her zaman bir sorun olarak görülüyordu.

Seyyidler vergi vermiyordu. Bunun için seyyid olma arzusu da hep zirvedeydi, devletin sahte seyyidleri yakalama azmi de.

Askerî sınıfın nüfusu imparatorluğun ihtiyaçları doğrultusunda zaten artıyordu ama kayırmacılık, imtiyaz elde etme çabası gibi nedenler bu artışı azdırmıştı. 1530'da ulufeli sayıları 25 bin kadardı. 1589'da ise 65 bin askeriye mensubu ve

destek birimleri hazineden maaş alıyordu; bu sayı 1622'de 100 bine ulaşmıştı. Bu seçkin sınıfa dahil olmak vergiden muaf olmanın yanı sıra gelir kapıları da açıyordu, bu yüzden, askerî sınıfa girmek için her tür madrabazlık yapılıyordu.

Seyyidler, yani Peygamber soyundan gelenler de vergiden muaftı. Ereğli'deki sahte seyyidler de devletin üzerlerine yıktığı yükümlülüklerden böylece kurtulmayı becermişti işte. Müfettiş İsmail Paşa, başka yerlerde de böyle "taslakçı seyyidler" ile sahte askeriler saptamış ve (Naima'nın anlattığına göre) on yıldır vermedikleri vergileri tahsil ederek "zengin bir hazine peyda eylemişti".

Hatta Konya'da da huzuruna getirilen sekiz Mevlevi dervişi sorgulamış, "Mevlevi fukarasıyız," dediklerinde bir *Mesnevî* ve bir ney getirtmişti. "Mevleviler ya şunu okur ya bunu çalar ya sema eder," demişti. Bunun üzerine biri *Mesnevî* okumuş, biri ney üflemiş, ikisi de sema etmişti. Böylece serbest kalmışlardı. Ama öbür dördü bunların hiçbirini becerememiş, önce hapsedilmiş, sonra Mevlevi

kılığına giren Celali artığı oldukları öğrenilince de katledilmişlerdi.

Seyyidlik, Emevilerin son zamanlarında doğmuş bir kurumdu. Zamanla İslam dünyasının her tarafında görülme-ye başladılar. Tabii sahte seyyidler de çoğaldı. İşte bu yüzden, gerçekten Peygamber soyundan olanları belirleyebilmek için ensab (soy sop) kitapları düzenlendi. Seyyidlerin işleriyle ilgilenen, sahte seyyidler ayıklayan nakibü'l-eşraflık kurumu da Abbasiler döneminde oluştu. Osmanlılar bu kurumu da devraldı. Nakibü'l-eşrafın her sancakta bir temsilcisi vardı...

Recm (taşlayarak öldürme) cezası uygulandı mı?

Sadece bir kere, 24 Nisan 1680'de.

Bir çizmeci, karısını Yahudi bir terziyle zina ederken suçüstü yakaladığını söylemişti. Sultan Ahmed Camii'nin önüne, Atmeydanı'na bir çukur kazıldı. Bu görülmemiş olayı seyretmek için epeyce bir kalabalık Atmeydanı'nı doldurmuştu. Sultan IV. Mehmed de Şeyhülislam Beyazîzade Ahmed Efendi'yle gelmiş, infaz yerini yukarıdan gören Fazlı Paşa'nın sarayına yerleşmişti.

Kadınla adamı çukura koydular. Kadın hareket edemesin diye biraz toprağa gömülmüştü. Çukurun yanında infazda kullanılmak için toplanmış bir taş yığını vardı. Kalabalıktan bazıları taş yağmuruna tutarak kadını öldürdü. Yahudi, canını kurtarmak ümidiyle bir gün önce Müslüman olmuştu. Onun şansı, başının kesilmesiyle can vermek oldu.

Tabii, mahkemelere yansımayan zina vakaları da oluyordu. Onların bazısında, bugün olduğu gibi, aile üyeleri ölüm emrini veriyor ve uyguluyor, cesedi de ya denize atıyor ya uzak bir yere bırakıyordu. Böylece ailenin itibarı korunmuş oluyordu!

Ama mahkemelere yansımış vakalarda, zinanın kanıt-

lanması halinde bile ölüm cezası verilmiyordu. Şeriatı göre, zina suçunun cezası recm olsa bile Osmanlı'da hiç uygulanmamıştı. Uygulanması değil, uygulanmaması kolaylaştırılmıştı. Zanilerin (yani zina edenlerin) kişiliklerini aşağılayacak cezalarla yetiniliyordu asıl olarak. Bir süre hapis ve para cezasının yanısıra kırbaç da vardı. Zina edenler bir beygire ters bindiriliyor, başlarına hayvan bağırsağı dolanıyor, sokaklarda böylece dolaştırılıyor, ahali de onları bir daha aşağılıyor, bazan taş atıyordu. (Evli kadın ve erkeklerin cezası daha büyüktü. Dinler arası eşitsizlik burada da kendini gösteriyordu. Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle zina etmesi, bu durumun tersinden daha kötü sayılıyordu.)

Ayrıca, kadınlar tecavüze uğradığını söyleyerek zina suçundan kurtulabiliyorlardı; İstanbul'dan bir örnek:

Tophane Vergi Müdürü (âmili) Hanefî bin Süleyman'ın vekili Mehmed bin Abdullah, Mustafa kızı Fatî'yi mahkemeye getirdi ve, "Bu kadını Hüseyin bin Mustafa adlı yeniçeriy-le bir döşekte yatarken tutup getirdik, Hüseyin'i de hapsettik, sual olunsun," dedi. Kadın kendisini getiren Mehmed'in sözlerini onaylayıp, "Lakin," dedi, "sarhoş olan Hüseyin beni cebren [zorla] iletmıştır." Ve tamamen doğru kabul edildi (mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb kaydolundu).

Osmanlı'daki gelenek ve uygulama böyleydi ama bu yegâne recm vakası şeriatla da çelişiyordu. Çünkü şeriatı göre, suçun kanıtlanması için, cinsel ilişki ânına şahit olan dört tanık gerekiyordu. Osmanlı da aynı kuralı uyguluyordu. Hatta birini zinayla suçlamak ve bunu tanıklarla belgeleyememek, yani zina iftirası da suçtu. Bu olaydaysa ortada tanık yoktu, yargılama yapılamazdı.

Ama Şeyhülislam Beyazîzade ölüm cezasını ille de uygulamak istiyordu. Sonunda tanık oldukları kesinlikle şüpheli dört kişi buldu/yarattı. Kararı verecek ulema içindeki muhalifleri de Vâni Efendi'nin baskısı susturdu ve recm hükmü çıktı.

Bütün bu aykırılıkların cevabı Vâni Efendi'de gizli. Vâni Efendi ilmiyeden (ulema sınıfından) bile değildi, bir vaizdi ama çok önemli başka bir özelliği vardı: Hem Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın hem de Sultan IV.

Mehmed'in ruhani rehberiydi ve onlar üzerinde güçlü bir etkiye sahipti.

Fazıl Ahmed 24-25 yaşlarında Erzurum valisiyken o zaman Lala Mustafa Camii'nin vaizi olan Vâni'yle tanışmış, onun etkisi altında kalmıştı. Babası Köprülü Mehmed Paşa 1661'de öldüğünde, 26 yaşında sadrazam olan Fazıl Ahmed, Vâni Efendi'yi İstanbul'a çağırdı. Vâni Efendi tahta 6 yaşında çıkan ve o zaman henüz 19 yaşında olan IV. Mehmed'in kişisel şeyhi, ruhani rehberi olmakta da zorlanmadı.

İmparatorluğun sorunları vardı ve Vâni Efendi'ye göre, bunların çözümü asıl İslama dönmek, onun kurallarını uygulamaktı. Ve tarihin ironisi şu ki, 25 yıl önce Kadızadeliler diye adlandırılan taassup hareketini bastıran ve imparatorluğa çekidüzen veren, okuma yazması olmayan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın iyi eğitim almış oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa yeni bir taassup dalgasının bir numaralı mimarı oldu.

Vâni Efendi, Kadızadeliler gibi, İslam kültürü içinde ortaya çıkmış her tür yeniliğe (bidat) katı bir şekilde karşıydı. Sema, raks ve müziğin halka açık icra edilmesini yasaklattı, tarikatlar üzerinde baskı kurdu, İstanbul surları içinde şarap satışını men ettirdi, kahvehane ve meyhaneleri kapattırdı, gayrimüslimlerin hayatını zorlaştırdı, dinler arası uyumun ve ortaklaşmanın önüne geçmeye çalıştı. Mesela veba salgınları sırasında İstanbul'daki çeşitli inanç sahiplerinin bir araya gelip topluca dua etmesi bir gelenek olmuştu. Vâni bunu da yasakladı. 1664'te sultan, Avusturya Seferi'ne hazırlanırken sadrazam zafer için yine böyle ortak dua emri çıkarmıştı ve şeyhülislam da bu fikri desteklemişti ama Vâni bunu da caiz bulmayıp yaptırmadı. Batılı elçilerin raporlarında artık ondan yeni bir güç odağı olarak bahsediliyordu.

Osmanlı tarihinin yegâne recm vakası işte bu ortamda mümkün oldu. Bu öldürme gösterisine padişahın da katılması, sadece İslami esaslara uygun bir cezanın (recmin) uygulanmasını değil, Vâni Efendi'nin inşa ettiği taassup ortamını halkın gözünde meşrulaştıracak en önemli şeydi.

Fazıl Ahmed ölünce 1676'da yerine kayınbiraderi Kara Mustafa Paşa sadrazam oldu. Vâni'yle ortak bir tutkuları var-

dı: Viyana'yı fethetmek. Vâî Efendi dua ve nasihatlarıyla destek oldu. 1683'teki Viyana Kuşatması, Osmanlı için tam bir bozgundu. Taarruzda yer alan yüksek rütbelilerin bir kısmı görevden alındı, bir kısmı azledildi. Vâî Efendi de azledildi ve Boğaz'ın Anadolu yakasındaki küçük bir köye sürüldü. Bugünkü Vaniköy'ün adı işte bu Vâî Efendi'den geliyor.

Dünyanın en güzel kadını kimdi?

Sadrazam Halil Paşa'nın kethüdasının karısı Fatma'ydı.

Bu kitabın yazarı olarak konuşuyorum, o çağda yaşıyor olsaydım da erkek olarak en güzel kadını belirleme şansım yoktu, göremezdim onları. Ama bu şansa sahip olmuş ve gördüklerini yazmış biri var: Lady Mary Wortley Montagu. Lady Montagu iki yıl Osmanlı şehirlerinde yaşamış, kadınlarla tanışmış, ahbaplık kurmuş, haremle, hamamlara girmiş, dahası birçok Avrupa şehrini dolaşmış, oraların kadınlarını da görmüş biriydi. Hayli oryantalist bir yaklaşımı olsa da Lady'ye kulak verebiliriz. Lady Montagu, Fatma'yı 17 Nisan 1717'de Edirne'de gittiği evinde tanıdı. Şöyle anlatıyor Fatma'nın güzelliğini:

Üç basamak yüksekliğinde zarif İran halılarıyla süslü bir sedirde mindere uzanmış olan kethüdanın hanımı işlemeli beyaz saten yastıklara dayanmıştı. Dizin dibinde ise aşağı yukarı 12 yaşlarında iki kız oturuyordu. Elbiseleri tamamen elmaslarla süslüydü. Çok sevimli ve güzeldiler, fakat kethüdanın eşi güzel Fatma'nın yanında dikkati çok az çekiyorlardı. Hanım

o kadar güzeldi ki, onun kadar güzelini ne İngiltere'de ne de Almanya'da gördüm. Onun yüzü kadar seyretmeye doyulamayacak bir yüz gördüğümü hatırlamıyorum. Beni karşılamak için ayağa kalktı ve kendi âdetlerine göre elini göğsüne koyarak selamladı. Fakat bu selam saray terbiyesinin veremeyeceği kadar asalet ve vekarla doluydu.

Minderin köşesindeki en şerefli yeri bana verdi ve sırtımı yaslayabilmem için yastıklar getirtti. Daha önce tercümanım bana Fatma'nın güzelliğinden bahsettiği halde o derece hayretler içinde kaldım ki, bir müddet güzelliğini seyre daldığım için kendisiyle konuşamadım. O ne güzel yüz ve ne ölçülü vücuttu! Tabiat cildine çok tatlı bir renk vermiş. Gülümseyişi çok çekici. Mavi rengin baygınlığına sahip iri, siyah gözleri vardı. İnsan ona ne taraftan bakarsa baksın yeni bir güzellikle karşılaşılıyor. Bu ilk şaşkınlığımın tesiri geçer geçmez, herhangi bir kusuru olup olmadığını anlamak için yakından tekrar baktım ve her bakımdan güzel bir kadının hoşla gitmeyeceğine dair kanaatlerin yanlış olduğunu anladım. Apellis boş yere mükemmel bir yüz yaratmak için sanatının bütün vasıtalarını kullanmış. Halbuki bu mucizeyi ancak tabiat yaratabilirmiş, ki tabiat da ancak Fatma'yı dünyaya getirerek bunda muvaffak olmuş. Tavırları o derece asil ve o derece tabii ki, bizim barbar tanıdığımız bir memlekette dünyaya geldiği halde onu Avrupa'nın en muhteşem tahtlarından birine oturmuş görenler, kraliçe olmak için doğmuş olduğunu zannederler. Velhasıl, güzelliği İngiltere'deki bütün güzelleri geride bırakır.

Sırmalı dibâ bir elbise giymiş, boylu boyunca beyaz sim kenarlı, ince tül gömleğinden açık boynunun güzelliği meydana çıkmıştı. Gömleği gümüş yeşili, şalvarı ise soluk karanfil rengindeydi. Gayet kibar işlenmiş beyaz terlikleri vardı. Elmas bileziklerle zarif kollarını süslemişti. Kemerini elmas işlemeliydi. Başındaki çevre zemini karanfil renginde sırmayla işlenmişti. Upuzun dökülen siyah saçlarını örgülerle ayırmış, başının bir

yanına ustalıkla elmas iğneler takmıştı. Bunları anlatırken mübalağa ettiğimi zannedersiniz. Fakat inanın hiç mübalağam yok.

(...) Çekinmeden söyleyebilirim ki, en güzel bir heykelden daha fazla Fatma'yı seyretmekten zevk aldım. Dizi dibinde oturan kız çocukları için kendi kızları olduğunu söyledi. Oysa onların annesi olamayacak kadar genç görünüşlüydü.

Lady Montagu 9 Mart 1718'de Fatma'nın bu kez İstanbul'daki evine gitti ve şunları yazdı:

Dün yine onu ziyarete gittim. Eskisinden daha güzel buldum. (...) Fatma'yı hiç görmemiş olan, benimle beraber olmasaydı hiçbir zaman da göremeyeceğini bilen bir Rum kadını [tercümanı], onun güzelliğine ve hareketlerindeki inceliğe bayıldı, hayretinden hiçbir şey söyleyemedi. İtalyanca olarak bana, "Bu Türk olamaz, mutlaka Hristiyandır," dedi. Fatma, kadının kendisinden bahsettiğini anladı ve ne dediğini sordu.

Bizim saraylarımızdaki güzel kadınlardan birine Türk'e benziyorsun dendiği zaman kızacağını düşünerek, kendisine bir şey söylemedim. Fakat Rum kadın söyledi. Fatma Hanım hiç kızmadan, gülerek, "Bunu ilk defa siz söylemiyorsunuz. Annem Polonyalıydı. Kamaniche Savaşı'nda esir edilmiş. Babam bana gülerek, annen bir Hristiyan genci buldu herhalde, çünkü sen hiç Türk'e benzemiyorsun derdi," dedi.

"Diğer Türk güzelleri de size benziyorsa erkeklerin rahat bırakmaları için hepsini saklamak gerekir," dedim ve devam ettim: 'Madam, yüzünüz o kadar güzel ki, Londra'da, Paris'te ne yaygaralar koparır.' Fatma zarif bir edayla, "Sözünüze inanmıyorum zira memleketinizde güzellik o kadar takdir görseydi sizi oradan ayırmazlardı," dedi.

**Bir üçgenin iç
açılarının toplamı
kaçtı?**

“Üçgenine göre değişir”di.

Soruyu soran, Macar soylusu Baron de Tott’tu. De Tott, III. Mustafa döneminde (1757-1774), topçu öğretmen kumandan olarak Osmanlıların hizmetine girmişti. Avrupa’nın askeri bilgi ve becerisinin devşirilmesi hedefleniyordu. Bu amaçla 1734’te Comte de Bonneval (Müslüman olmuş, Ahmed Paşa adını almıştı) tarafından kurulan Humbarahane’nin başına getirilmiş, bir de Hendesehane açılmıştı. Fakat yeniçeriler bu yeni kurumu kendi varlıkları için tehdit olarak görmüş ve baskı yaparak kapattırmıştı. 1773’te Tott’tan tekrar bir matematik okulu açıp idaresini üstlenmesi istendi. Ama eski okulun matematikçileri, kendilerinin bilgisiz olduğunu ima ediyor diye, bu yeni okula itiraz etti. Bunun üzerine Sultan III. Mustafa, iki gözetmen huzurunda Baron de Tott’un itiraz sahiplerini imtihan etmesini emretti. De Tott, başlıktaki soruyu, eski okulun şerefini savunmak için imtihana giren altı geometriciye (hendeseci) sordu. İçlerinden en cesuru da yukarıdaki cevabı verdi. De Tott başka soru sormaya gerek görmedi. “Fakat,” anılarında anlattığı gibi, “bu mühendisler ilme rağbet gösterdi, hemen hepsi yeni okula yazıldı.”

18. yüzyılda Osmanlı, topçuluğun gerektirdiği matematik düzeyinin çok altındaydı. Aynı şekilde, 1770'te Rus donanmasının Çeşme'de yaktığı Osmanlı donanmasının yerine kurulması planlanan yeni donanmanın kalyonlarını yönetecek coğrafya ve hendese bilgisine sahip kumandanlar da yoktu. Bunlar yetiştirilmeye çalışılıyordu.

İşin doğrusu, Osmanlı bilim üretmede neredeyse sıfırdı. Kopernik, ölümünden hemen önce 1543'te güneş merkezli evren modelini ortaya koyan kitabını yayımlamıştı. Bu devrim niteliğindeki modelden Osmanlı'da ilk kez 1685'te (122 yıl sonra) yazılan bir kitapta kısaca bahsedildi. Astronomide Osmanlı 2. yüzyılda Batlamyus'un (Ptolemaios) ortaya koyduğu dünya merkezli evren teorisinde çakılı kalmıştı. Modern gözlemsel astronominin, fiziğin ve bilimin babası kabul edilen Galileo Galilei'den de haberdar değildi Osmanlı.

Tıpta İbn-i Sina'nın ve 2. yüzyılda yaşamış Bergamalı Galenus'un kuyruğundan ayrılmış sayılmazdı. Avrupa'da gelişen tıptan ilk ciddiye alınır çeviri bile 18. yüzyıl sonunda ancak yapılabildi. Osmanlı, 1628'de Willam Harvey tarafından açıklanan kan dolaşımından 1700'lerin ortalarında hâlâ haberdar değildi (küçük kan dolaşımını Arap âlim İbn Nefis 13. yüzyılda tanımlamıştı).

Logaritma 1614'te bulunmuştu, Osmanlı 1772'de yapılan bir çeviriyle haberdar oldu. Isaac Newton'ın çekim kanunu hesaplarını yapabilmek için bulduğu entegral-diferansiyel hesapları, Osmanlı için muamma bile olamayacak kadar yoktu.

19. yüzyıl başındaki Batılılaşma reformları çerçevesinde Avrupa bilimini getirmek için yeni okullar açıldı: Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbi-i Adli-i Şahane ve Mekteb-i Harbiye. Yüzyılın ikinci yarısında ortaöğretimde de adımlar atıldı. Matematik, doğa bilimleri ve tıpta giderek modern bilimlere yaklaşıldı.

Katolik tarikatı kuran Osmanlı kimdi?

Abbot Mıkhitar'dı.

1676'da Sivas'ta doğmuştu; gençlik yıllarını Sivas, Erzurum, Eçmiyadzin, Sevan, Kıbrıs manastırlarında eğitim ve manevi arayışla geçirmişti. Ermeni Patrikliği'yle Roma Katolik kilisesini birleştirerek Ermenilere koruma sağlamak istiyordu. Roma Katolik kilisesi 12. yüzyıldan beri Suriye Ermenileri arasında Katolikliği yaymak için uğraşıyordu. Hatta 1438-1445 ve 1587'deki Floransa ekümenik konseylerinde bu doğrultuda karar alınmıştı. Mıkhitar'ın çabası Roma için biçilmiş kaftandı. Ama altını çizmemiz gerekir ki, Mıkhitar, Ermeni ritüelinin ve disiplininin Latinleşmesine karşıydı; bütün hayatı ve öğretisi, Ermeni kültür ve kimliğinin abad edilmesine hasredilmişti.

Mıkhitar 1700'de Sivas'tan İstanbul'a taşındı ve ilk kitaplarını bastırdı. Fakat Gregoryen (patrikliğe bağlı) Ermenilerin baskısı yüzünden İstanbul'da da barınamadı. Cizvitler tarafından Katolikliğe döndürülen Mıkhitar kendi adıyla anılan bir tarikat kurmayı başardı. 1715'te Venediklilerin elinde bulunan Modon kentine göçtü ve bir manastır kurdu. Venedik, Mıkhitar'ı ve müritlerini canıgönülden

kabul etti. Hatta Venedik Senatosu 1717’de bir karar çıkartıp Saint Lazarus Adası’nı Mıkhitaristlere verdi. Artık kullanılmayan bir cüzam hastanesine manastırlarını kurdular, adayı da imar edip dinsel/bilimsel bir merkez haline getirdiler.

1740’ta dinî ve bilimsel bütün kurumlar tamamlanmıştı. Bu merkezde Avrupa’da yayımlanan önemli bilimsel eserler Ermeniceye çevriliyor, adadaki matbaada basılıyor ve tüm Ermeni dünyasına dağıtılıyordu.

Mıkhitar’ın ve okulunun başyapıtlarından biri, iki ciltlik Haygagan Pararan’dı (Ermeni dilinin sözlüğü). İlk cilt Mıkhitar’ın ölümünden hemen önce 1749’da, ikincisi 1769’da yayımlandı.

Mıkhitaristler muazzam bir kültür faaliyetine giriştiler, çok kapsamlı bir Ermeni sözlüğü hazırladılar.

Bu aşırı azimli Katolik propagandası Ermeni cemaatinin en zengin ve en eğitilmiş kesimleri içinde zemin buldu. Tabii, patriklerin büyük tepkisini de çekti. Osmanlı

yönetimi de “Frenk tezgâhı” olarak gördüğü bu yeni tarikata karşı Patrikhane’nin yanındaydı.

Mıkhitar 1749’da öldükten sonra Saint Lazarus Akademisi’nin ve matbaanın faaliyetleri İstanbullu bir Ermeni yönetiminde sürdü. Fakat Osmanlı topraklarındaki Katolik Ermenilerin hayatı pek kolay değildi, inançlarından vazgeçemedikleri için can verenler de oldu. 1759’da ve reformcu II. Mahmud döneminde 1815 ve 1825’te baskı ve zulüm gördüler.

Mıkhitaristler 1773’te bölündü; bir grup Trieste’de ayrı bir kilise kurdu, sonra da Viyana’ya taşındı. Venedik ve Viyana’daki bu iki merkez çeviri ve Saint Lazarus Kamusu’nun da içinde olduğu yayın faaliyetleriyle Ermeni bilincini oluşturmada etkili oldular. Viyana merkezi 1825’te İstanbul Beyoğlu’nda ve sonra Pangaltı’da erkekler için bir okul da açtı. Okul faaliyetini bugün de sürdürüyor.

1830’da Fransa elçisi, Katolikler için ayrı bir dinî organizasyon hakkını kopardı. 1866’da İstanbul Patrik Vekili Hassun tüm imparatorluk için Kilikya Ermeni patriği unvanını üstlendi.

En uzun barış dönemi kaç yıl sürdü?

28 yıl: 1740-1768.

İşin aslı, modern dönem öncesinde, aksi özel olarak belirtilmedikçe, devletlerin savaş halinde olduğu kabul edilirdi. Donald Quatert'in dediği gibi, barış hali yoktu, savaşta duraklamalar vardı. Bu yüzden, padişahlar kendilerini istedikleri zaman ve uyarmadan savaşa başlamakta özgür sayardı. Ebedî barış kavramı 1711 Prut Antlaşması'nda ortaya çıktı.

Osmanlı 1730'ları İran'la savaşarak geçirmiş, yorgun düşmüştü. Ne var ki, Rusya ve Avusturya kışkırtma ve saldırıları karşısında bu kez bu iki ülkeyle savaşa tutuştu. Her şeye rağmen bu savaşlardan başarıyla çıktı. Eylül 1739'da Avusturya'yla Belgrad Antlaşması'nı imzaladı. Böylece Belgrad 22 yıl sonra yine Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Anlaşma, ilk kez olarak, 27 hicri yılı kapsayan bir barış dönemini kayda geçiriyordu. Bu sürenin ortasında taraflar anlaşmanın uzatılmasını görüşecekti. Rusya ile de Aralık 1739'da anlaşma imzalandı.

1740'ların başında İran'la yapılan birkaç sınır muharebesi hariç tutulursa 1768'e kadar Osmanlı savaşız yaşadı.

Osmanlı devletini savaştan uzak tutma konusunda, sonradan sadrazam olacak, usta müzakereciliği kanıtlanmış mektupçu Koca Ragıp Paşa gibi yöneticiler büyük rol oynadı. Padişah I. Mahmud'un barışçı kişiliğinin ve meseleleri ele almak için danışma meclislerine itibar etmesinin de payı vardı bunda.

Dünya, ilk küresel çatışma dönemine girmişti. Özellikle Britanya ile Fransa arasında sömürge savaşları başlamıştı, Kuzey Amerika ve Hindistan'da güç dengeleri değişmekteydi. Doğu Avrupa'da Prusya ve Rusya'nın önemi pekişmişti. Bu çalkantılı dönemde savaşların dışında kalmak Osmanlı ekonomisine yaradı. Fakat Osmanlı, askerî teknolojiye ve eğitime eğilmeye, yatırım yapmaya yönelmedi. Üstelik bazı Osmanlı entelektüelleri durumun, bilim ve teknolojide Avrupa'yla açılan aranın farkındaydı ve uyarılarını kaleme almışlardı.

Osmanlı bu çalkantılı dönemden daha fazla uzak kalamadı. Yine Rusya'nın kışkırtması, antlaşmaları ihlal etmesi ve saldırıları sonucu, Osmanlı biraz da alelacele 1768'de savaş ilan etti. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sonuçlanan bu savaş, Osmanlı tarihinin en büyük bozgunuydu. Dahası, kaçınılmaz olarak küresel çatışmaların ortasına düştü ve yüz yıl sürecek olan Osmanlı-Rus savaşları da başlamış oldu.

Fütuhatın artık sona ermiş olduğu 18. yüzyılın 55 yılında ve 1800-1918 arasında geçen yılların yüzde 45'inde savaş vardı.

Klasik Batı müziği orkestrasındaki Osmanlı hangisidir?

Vurmalı çalgılar (perküsyon).

Avrupalılar daha Haçlı Seferleri sırasında Müslüman orduların bazı enstrümanlarını öğrenmiş ve taklit etmişti; bunlar da genellikle vurmalılardı. Ama asıl katkı Osmanlılardan geldi. Avrupa'daki askerî bandoların oluşumunda ve bu bandoların çıkardıkları sesler üzerinde 15. yüzyıldan itibaren yeniçeri mehter takımı belirleyici bir etki yarattı. En önemli enstrüman köstü. İngiltere Kralı VIII. Henry, 1542'de Viyana'dan kös istedi. Öbür Avrupa ülkeleri de kös kullanmaya başladı. Bas davul, nekkare, def, zil ve çevgen de askerî bandolara katıldı. Zurna, mehterde merkezî bir role sahipti, obuanın askerî bando içinde öneminin artması da bundan ilham almıştı.

Ama Avrupalıların Osmanlı enstrümanlarına ilgisi asıl olarak 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'ndan Osmanlıların elleri boş dönmesinden sonra şahlandı. Osmanlılar askerî bir tehdit olmaktan büyük ölçüde çıkmıştı çünkü. 1699 Karlofça Antlaşması da bu durumu tescilledi. Bir Osmanlı sultanı o anlaşmada ilk kez yenildiğini ve fethedilmiş toprakları geçici olarak değil de ebediyen kaybettiğini resmen kabul

etmişti. Avrupalıların kendilerini güvende hissettikleri bu ortam “vahşi, gaddar, berbat” Osmanlı imajının yerini açık bir biçimde bir şeyler alabilecekleri bir Osmanlı’ya bıraktı. (19. yüzyıl Avrupa halk kültüründe bu “gaddar ve vahşi” Osmanlı teması tekrar hortladı.)

18. yüzyıl başında Lehistan Kralı II. Augustus, sarayında emperyal bir ihtişam sergilemek istiyordu ve mehter müziğini de öyle beğeniyordu ki, sultan ona dört dörtlük bir mehter takımı gönderdi. Bu hediye “büyük bir sansasyona yol açtı”.

Çok geçmeden Rus Çariçesi Anna İvanovna (1730-1740)

bir mehter takımı getirtmek üzere İstanbul’a adam gönderdi. Selefî Çariçe Elisabeta Romanov da kendi mehter takımını kurmak üzere hareket geçti. Daha önce İstanbul’daki Rus elçiliğinde bulunmuş iyi bir müzisyen

18. yüzyılda mehter müziği Avrupa’da öylesine revaç buldu ki, birçok hükümdar Osmanlı’dan mehter takımı istedi.

olan Schurpfeil’i görevlendirdi. Bu adam İstanbul’da bulunduğu süre içinde yeniçeri müziğini notaya geçirmişti. Ama bununla yetinemeyen çariçenin ricası üzerine Rus sarayına tam donanımlı 12-15 müzisyenli bir mehter takımı gönderildi.

1741’de Viyana Habsburg’larının da bir mehter takımı vardı. Berlin’deki Prusya kralı da bir tane edindi. Fakat Türk seslerini taklit etmekte hiç de başarılı değillerdi. Neredeyse aynı enstrümanları çalmıyor gibiydiler. Hatta bir keresinde Berlin’de Türk Elçisi Ahmed Efendi onuruna bu mehter takımı bir konser vermişti. Bu müziğin ne kadar otantik olduğu konusunda şüpheleri vardı! Ahmed Efendi’ye beğenip beğenmediğini sordular. Kafasını salladı, “Bu Türk değil,” dedi.

Yine de mehter müziği Fransa, İtalya, hatta 1782’de İngiltere’ye kadar yayıldı. Avrupa’da Osmanlılardan oluşan birçok mehter takımı vardı. Ama bir yandan da Osmanlı kıyafetleri içinde, mehter müziğiyle ilgisi zayıf ve giderek zayıflayan, deforme edilmiş müzikler yayıldı. Fakat 18. yüzyıl

sonunda bu özel askerî müzik sınırlarını aşış bugün klasik Batı müziği dediğimiz şeye sızdı ve Klasik Viyana Okulu'nun Türk marşı (müziği) üslubuyla sonuçlandı.

Sonrasını Donald Quatert'ten aktaralım:

Beethoven'ın ilk kez 1824'te yayınlanan 9. *Senfoni*'sinin son bölümünde, yeniçerilerin yürüyüşünü çağrıştıran harika bir pasaj vardır. Brahms'ın 4. *Senfoni*'sinde, Haydn'ın *Askerî Senfoni*'sinde, Rossini'nin *Guillaume Tell* uvertüründe ve Wagner'in *Tannhäuser* operasının marş bölümünde de "Türk müziği"ni duymak mümkündür. Mozart'ın *La Majör Piyano Sonatı* K. 331'de muhteşem bir *Rondo Alla Turca* vardır, bu tema daha sonra Amerikan caz müziğine ve Dave Brubeck ile Ahmad Jamal gibi müzisyenlerin repertuvarlarına taşınmıştır.

Şimdi de mehter müziğiyle de ilgilenmiş bir müzisyene, Mehmet Ali Sanlıkol'a söz verelim:

"Türk müziği" pasajlarında davul ve zillerden istifade eden ilk bestecilerden biri Cristoph Willibald Gluck'tur. (...) Daha sonra gelen Mozart ve Haydn gibi besteciler, kendi eserlerinde aynı çalgıları kullanarak Gluck'un eserlerindeki "Türk" temalarından alıntılar yapmıştır. Dolayısıyla, klasik Batı müziğindeki "Türk müziği" pasajlarının müzikal karakteristikleri Avrupalı bir gelenek teşkil etmektedir. Bu geleneğin müzik dili, doğrudan Türk kaynaklarından modellenmiş olmayıp evvelce yaşamış bestecilerin eserlerinin örnek alınması neticesinde ortaya çıkmıştır.

Peki, mehterbaşının esasına ne oldu? Mehterbaşının tempo tutmak için taşıdığı asa zamanla bir tören aracı haline geldi. Bando şeflerinin batonu işte odur. ABD'de gösterici kızların geçitlerde ve maçlarda atıp tuttukları baton da mehterbaşının esasıdır.

Hangi padişah hacca gitti?

Hiçbiri.

600 yıllık Osmanlı Hanedanı'ndan sadece altı kadın hacca gitti; dördü sultan kızı, ikisi de sultan kadınıydı. Sultan VI. Mehmed Vahideddin 1922'de devrildikten sonra Mekke'ye gitti ama haccın gereklerini yerine getirmeden döndü.

1517'de Mısır'ı zapt eden ve Mekke Şerifi'nden Haremeyn'in anahtarını alan Yavuz Selim de Kahire'ye kadar gitmişken hacı olmayı düşünmedi.

Hacca gitmek isteyen tek sultan, II. Osman'dı (Genç). Osmanlı tarihinin en saygın ulema ailesinden gelen Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızıyla evlenmişti. (Bu da hiç rastlanmadık bir uygulamaydı). Fakat onun hacca gitmek istemesi büyük bir krizin parçalarından biri haline geldi ve sonunda tahtını ve canını kaybetti. Şeyhülislam, II. Osman'a, "Padişahlara hac lazım değildir," fetvası verdi: "Yerinde oturup adl eylemek [adalet dağıtmak] evladır. Caiz ki bir fitne zuhur eyleye..." Ulema, II. Osman'ın yönetimine muhalefet etmekteydi ve hacca gitme planının arkasında başka hesaplar (yeniçerileri ortadan kaldırmak için ordu toplama) bulunabileceğini düşünüyordu.

Padişahlar gitmemiş olsa bile, Osmanlı yönetimi hac yolunun güvenliğini sağlamayı her zaman ciddiyyetle gzetti. Kutsal yerleri imar etmeye, onarmaya, korumaya da birinci dereceden önem verdi. Padişahların yaptıkları dışında valide sultanların hayır işleri ve vakfiyeleri de bunu gösteriyor.

Bu gibi faaliyetler hanedanın meşruiyyetini sağlam tutan, Müslüman tebaanın sadakatini pekiştiren önemli işlerdi. Nitekim 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı meşruiyyetini yıpratmak isteyen Vahhabi isyancıları, en önemli adım olarak haccı engelledi, hatta 1803'te Mekke'yi ele geçirdiler. II. Mahmud, Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa'nın asker göndermesini istedi. Böylelikle Vahhabi hâkimiyetine geçici olarak son verdiler.

Yeniçeri ordusunu kaldırmanın faturasını kimler ödedi?

Her zamanki cevap bu durumda da geçerlidir: Faturayı hep halk öder. Bir de...

Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmakla iş bitmiyordu tabii, yeni ordu lazımdı ve bu da paraya bakıyordu. Halkın nasıl ödediğine geçmeden önce, büyük bir miktar ödeyen üç aileyi anmak gerekir. II. Mahmud'un, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı lağvedince yaptığı ilk işlerden biri, en zengin üç Yahudi bankeri idam ettirmek ve mallarına elkoymak oldu. Osmanlı padişahlarının herkesin malını mülkünü, gelirini müsadere etme hakkı vardı ve bu çok rastlanan bir durumdu. Gelgelelim, II. Mahmud bu müsadere uygulamasını kaldıracağına söz vermişti. Ama...

Bir hesaplamaya göre, o dönemde imparatorluğun yıllık geliri 200 milyon kuruştı. Bu üç ailenin elkonulan mülklerinin değeri ise 108 milyon kuruş! Yeniçerilere faizle borç veren ve tedarikçilik yapan Adjiman, Carmona ve Gabbai ailelerinden yağmalanan paranın bugünkü değeri 20 milyon dolar kadardı.

1828-1829'da da 20 bin Katolik Ermeni, Erivan'a sürgün edildi ve tabii onların da mülkleri müsadere edildi.

İmparatorluğun mali sorunları vardı, borçlanma döngüsü içindeydi ve bu döngü 19. yüzyıl ortasında Osmanlı mali işlerine yabancı devletlerin müdahalesini getirdi.

Gelelim halktan toplanan paraya... Bunun en kolay yolu devalüasyondur. II. Mahmud döneminde enflasyon, imparatorluk tarihindeki en hızlı yükselişini gösterdi. 18. yüzyıl sonu ile 1850 arasında enflasyon 12-15 kat artmıştı; devlet paranın değerini düşürüyordu. Böylece reel ücretler düşürülmüş oluyordu. Paranın değerinin düşürülmesi önündeki en büyük engel yeniçerilerdi. Bunun için padişahları alaşağı ediyorlardı. Koskoca Fatih Sultan Mehmed'e bile değeri düşük sikkeyle ulufe dağıttığı için kafa tutmuşlardı. Ama artık yeniçeriler yok edilmişti ve karşı koyacak kimse de kalmamıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonraki dört yıl içinde kuruşun değeri yüzde 79 düşürüldü.

Halktan para toplamanın asıl aracıysa vergiydi. Vergiyi daha etkin toplamak için de çaba sarf edildi; ama ihale usulüyle (iltizam) toplama hakkı verilen vergilerin beşte dördü hâlâ toplayanın (mültezim) elinde kalıyordu.

Ayrıca ek vergiler de getirildi. Ve ulema vakıflarını müsadere etmek için de adımlar atıldı. Fakat bu uygulamaların hiçbirisi sorunu çözüp imparatorluğu dış borç sarmalından kurtaramadı, tersine ekonomiyi felç etti.

"Birileri yönetir, birileri dua eder, birileri savaşır ve bunların parasını halktan öder" kuralı kendini bir kere daha kanıtladı.

Bellini'nin *Fatih* *Portresi* Londra'ya nasıl gitti?

Pera'daki Venedikli bir tacir, Gentile Bellini'nin bu ünlü tablosunu İstanbul pazarında yok pahasına satın aldı veya biri alıp ona sattı. Tablo (69,9x52,1 cm) böylece -zamanını bilmiyoruz- Venedik'e gitti. 25 Kasım 1480'de tamamlanan tabloyu, 400 yıl sonra, İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir Austen Henry Layard (1877-1880), Venedik'te satın aldı. Layard'ın dul eşi de 1917'de tabloyu Londra Ulusal Galerisi'ne bağışladı.

1933'te, muhtemelen yine Bellini tarafından veya en azından onun atölyesinde yapılmış bir *Fatih Portresi* daha ortaya çıktı. Bu tablo da bir Rus tacir tarafından satın alındı ve Paris'te Amerikalı bir koleksiyoncuya satıldı. Bu daha küçüktü (21x16 cm). Uzmanlara bakılırsa baş tuhaf bir şekilde sol omuza dönük olduğu için, bu resim canlı modelle değil, Bellini'nin Venedik'e dönüşünden sonra yapılmıştı.

Üçüncü bir portre de daha sonra İsviçre'deki bir özel koleksiyonda keşfedildi. Bu portrede Fatih sol profilden görülüyor ve sağ profilden görünen genç bir adama bakıyor. İmza yine Bellini.

Halbuki Fatih, bu tabloların yapılması için bayağı bir

çaba sarf etmişti. Bilime, sanata, edebiyata, İstanbul'un ve yeni yaptırdığı sarayın (Topkapı) güzelleştirilmesine özel bir merakı olan Fatih, Venedik'le barış yapılan 1479'da "iyi bir ressam" gönderilmesini istedi. Gentile Bellini, böylelikle, eylül sonunda bir kadırgayla İstanbul'a vardı; 1481 Ocak'ının ortalarına kadar da kaldı.

Fatih, Bellini'ye çok iyi davrandı, açık konuşmaya teşvik etti. Dönerken de ona altın bir zincir hediye etti.

Kimi su kaldırır bazı anekdotlara göre, Bellini sadece Fatih'in ve maiyetinin resimlerini yapmakla kalmadı, sarayın odalarını da erotik ve muhtemelen müstehcen tablolarla donattı. Bu tabloların pek azı bugüne kaldı.

Peki, tablolar İstanbul pazarına kelepir halde nasıl düştü?

**Fatih'in yaptırdığı
tablolar İstanbul
pazarına kelepir halde
düştü...**

Bu, Fatih'in oğlu II. Bayezid'in marifetidir. Bayezid neredeyse hiçbir bakımdan babasına benzemiyordu ve zaten aralarında da çekişme vardı. Tarihçiler baba-oğulun birbirinden hazzetmediğini söyler. Bayezid, babasının tersine yumuşak tabiatlı ve bayağı sofu bir padişahı. Fatih'in yaşama tarzını da tasvip etmiyordu. Tahta çıkınca saraydaki bütün tabloları bu yüzden pazarda yok pahasına sattırdı.

Bellini'nin resmi Fatih'in görünümüyle ilgili bir fikir veriyor bize, peki, gerçek hayatta neye benziyordu? Onun sarayında yaşamış Gian-Maria Angiolello, Fatih'i şöyle tasvir ediyor: "Orta boylu, şişman, geniş alınlı, iri gözlü, kalın kirpikli, kanca burunlu, küçük ağızlı, yuvarlak sakallı, sakalını kırmızıya boyayan biriydi. Kısa ve kalın bir boynu vardı. Soluk tenli, kalkık omuzlu ve gür sesliydi. Ayakları gut hastalığından şişmişti."

Bu tasvir, Fatih'in hayatının son yıllarına ait olmalı. Zevke, içki ve yemeğe düşkünlüğüyle, sefahatle geçirdiği yıllardan sonra şişmanlamıştı. Hastalığı da onu biraz çökertmişti.

Osmanlı padişahları gerçekten halife miydi?

Hem evet hem hayır. Uzun süre fiilen bu konumdaydılar, en güçlü İslam hükümdarlarıydılar ama bu unvana ihtiyaçları yoktu. Abbasi soyundan El-Mütevekkil'in Yavuz Selim'e halifelik haklarını bir törenle devrettiği palavrası 18. yüzyılda uyduruldu.

Osmanlı siyasi merkezi, güçlü olduğu zamanlarda, halifeliği hiç de önemli görmedi. İşin doğrusu, halifelik İslam dünyasında önemini zaten çoktan yitirmişti. Moğollar 1258'de Bağdat'ı harap etmiş, Abbasi Halifesi Muttasım'ı da öldürmüştü. Bunun üzerine Memluklar halifenin soyunu Kahire'ye taşıdı ve Abbasi halifelerini kendi siyasi nüfuzlarının bir aleti haline getirerek muhafaza etti.

Halifelerin hiçbir yetkisi yoktu artık, makam sembolik bir dereceye düşürülmüştü. Zaten birçok Müslüman hükümdar da tanımadı Memluk sultanı altındaki bu halifeleri. 13. yüzyıl boyunca çeşitli beyler, emirler kendi halifeliklerini ilan edip durdu. Mesela İlhanlı Hükümdarı Gazan Han 1299'da Müslümanların sultanı olarak kendi adına hutbe okuttu. Daha sonra Timurlu Hükümdarı Şahruh da kendini halife olarak niteledi ama Memluk sultanı gibi, Osmanlı Padişahı II. Murad da bunu kabul etmedi.

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, 1471’de, Fatih Sultan Mehmed’e gönderdiği mektupta, başkenti Şiraz’ın “hilafetin tahtı” olduğunu yazdı. 16. yüzyıl başında Maveraünnehir Sultanı Muhammed Şaybani de sikkesine “Halife Er-Rahman” yazdırmıştı. Bu halifelerin hiçbiri Abbasilerin halifelerindeki “müminlerin emiri” anlamını taşımıyordu.

Osmanlı sultanları için de “halife” sıfatının kullanıldığı oldu tabii. Müttefikleri, Osmanlı sultanlarına, kazandıkları zaferlerden sonra yazdıkları tebrik mektuplarında “halife” unvanını kullanıyordu mesela. Çok erken bir dönemde, I. Murad (1362-1389) kendini “Allah’ın halifesi” ve “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak tanımlıyordu. Çelebi Mehmed de (I.; 1413-1421) kullandı aynı unvanı. Beyliği imparatorluğa yükselten Fatih Sultan Mehmed ise “halife” sıfatını hiç kullanmadı.

Sultanlar, halifellğe bel bağlamayacak kadar güçlüydü ve fillen o işlevi de görüyorlardı; ne zaman ki...

Gelelim 1517’de Mısır’ı fethettiğinde halifeliği aldığı söylenen Yavuz Sultan Selim’e... I. Selim’in de halifeliği umursadığı söylenemez. Kahire’deki son Abbasi Halifesi El-Mütevekkil’i esir almış ve öbür esirlerden zırnık kadar ayrı muamele etmeksizin İstanbul’a sürmüştü. Yavuz Selim’in halife unvanı aldığını, kullandığını gösteren tek bir tarihî belge yok.

Selim stratejik ve geliri yüksek toprakları ele geçirince kutsal yerlerin anahtarı da kendisine verilmişti ve “halife” unvanı yerine, “hadimü’l Haremeyn” (Mekke ve Medine’nin koruyucusu ve hizmetkârı) unvanına sahip oldu. Sonraki Osmanlı sultanları da bu unvanı kullandı. Kanunî Süleyman’ın benimsediği Halife-yi Rû-yi Zemîn (yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesi) sıfatı da gazada önderlik kavramının uzantısından başka bir şey değildi.

Osmanlı padişahları, neredeyse hiçbir etkisi ve gücü olmayan “halife” yerine “hadimü’l Haremeyn” unvanını kullandı ve her zaman önemsendi. Mekke ve Medine’deki fiziksel varlığını vurguladı; böylelikle hanedan ile Haremeyn

arasındaki bağı herkese hatırlatıyordu. Kutsal yerlerin onarımında gösterdikleri cömertlik, gösterişli kitabelerle ilan ediliyordu. Osmanlı sultanları, 16. yüzyıldan itibaren diğer Müslüman hükümdarların Haremeyn'i süslemesini, donatmasını da engelledi.

Osmanlı yönetiminin "halife" unvanına sarılması, asıl olarak, imparatorluğun güç kaybetmeye başlamasıyla bağlantılı. İmparatorluk siyasi ve askerî bakımdan zayıfladıkça Osmanlı Hanedanı, Müslüman devlet kimliğini daha önce görülmemiş derecede öne çıkarmaya başladı.

Asıl kritik eşik 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ydı. Osmanlı tarihinin en ağır yenilgilerinden olan 1768-1774 Rus Savaşı'nda imparatorluğun siyasi ve askerî gücü çöktü. Halifelik de bir diplomasi aracı olarak bu savaş sonrasında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın müzakereleri sırasında belirginleşti. Antlaşma Osmanlılar aleyhine ağır hükümler içeriyordu. Ruslar İstanbul'da bir kilise inşa edip himayeleri altına alma hakkını elde etti; bu hakkı daha sonra kullandılar ve imparatorluk içindeki Ortodoksların hamisi rolüyle Osmanlı'nın içişlerine müdahale aracı haline getirdiler. Rusya, buna karşılık, Osmanlı padişahını Kırım Tatarlarının halifesi olarak tanıdı. Halbuki bu antlaşmayla Kırım fiilen Osmanlı'dan kopmuş, padişaha ne idüğü belirsiz bir hamilik rolü kalmıştı. Bu sembolik jestin asıl amacı, padişahlarla Kırım hanları arasındaki yüzlerce yıllık bağın koparılışını örtbas etmektir.

Kırım Müslümanlarıyla sınırlı bu halifelik, iç ve dış şartlar uyarınca giderek bütün Müslümanları kapsayan bir diplomatik ve siyasi manivela halini aldı. Özellikle bu savaştan sonra Rusların yayılmasından çekinen Orta Asya hükümdarlarıyla Osmanlı arasında diplomatik ilişkiler hızlandı. Hindistan ve Orta Asya'daki kimi Müslüman devletler İran'la savaşlarında da Osmanlılardan yardım istedi. Eski gücüne sahip olmasa da Avrupa emperyalizminin dünyayı sardığı bir zamanda hayatta kalan tek İslam devletiydi Osmanlı İmparatorluğu. Osmanlı tebaası olmayan Müslümanlar İngiliz, Fransız, Rus hâkimiyeti altındaydı.

Bu durum, askerî ve siyasi olarak zayıflayan Osmanlı

sultanlarının dünya Müslümanlarına bir direniş ve tabii sadakat merkezi olarak kendilerini sunma fırsatı veriyordu. Halifeliğı en fazla vurgulayan bu yüzden II. Abdülhamid'di. Bu sıfatı ve fırsatı ilk kez 1877-1878 Rus Savaşı'nda (93 Harbi olarak da bilinen) kullandı. Ortak düşmana karşı direnmek için Afganistan'a bir heyet gönderdi. Bu heyet İngiliz hükümranlığı altındaki Hindistan'ı da ziyaret etti.

Son halife Abdülmecid Efendi'ydi ama saltanattan yok-sundu. Halifelik 1924'te lağvedildi.

Yavroube kimdi?

İstanbul'da "yaşayan" bir tanrıydı. Afrikalı siyah köleler anayurtlarından getirmişti. Köleleştirilip Müslümanlaştırılmış olmalarına rağmen bu eski tanrılarını da yaşatmaya devam ediyorlardı. Peki, nerede yaşatılıyordu bu tanrı?

Kölelere kötü davranmak kabul edilebilir bir şey değildi Osmanlı'da. Hatta bu yüzden kadiya başvurup azat edilmelerini sağlayabilirlerdi. Ama tabii kötü muamele de eksik olmazdı. Bu ikinci vatanlarında dünya kadar sorunla baş etmek zorundaydılar. Bu şartlarda, dayanışma ruhuyla örgütlenmiş, bir Zenci Birliği kurmuşlardı. İstanbul'daki faaliyeti iyi saptanmış ama muhtemelen başka şehirlerde de varlığını sürdüren bir örgüttü bu.

Bu örgütlenmeyi iyi gözlemlemiş olan ve ayrıntılı şekilde anlatan Garnett'a göre, amaçları, "Sadece kadın ve erkek efendilerin zulmüne karşı değil, hastalıklar ve öbür hayat kazalarına karşı müşterek savunma ve korunmaydı."

Bu Zenci Birliği'nin toplanıp ayin yaptığı bir mekânları da vardı. Localar halinde örgütlenmişlerdi. Aslında, zenci kadınların örgütüydü bu. Her locanın azatlı (özgürlüğüne kavuşmuş köle) bir başkanı vardı; "kolbaşı" ya da "godya" de-

niyordu bunlara. Kolbaşı aynı zamanda Afrika'dan getirilen bu dinî kültün rahibesiydi ve Yavroube adıyla ona tapılıyordu.

Afrika'daki çeşitli kabilelerin inançlarının muhtemelen bir karması olan bu kültte göre, bu tanrı (Yavroube) belli zaman aralıklarıyla kolbaşında vücut buluyor, ona erkeklik bahşediyordu. Zenci kadınlar bu tanrının "ruhani gelini" olarak seçilmek için can atıyordu. Rahibenin evi gerdek odası gibi süsleniyor, yatağı kaşmir ve değerli kumaşlarla kaplanıyordu.

Mücevherlerle donanmış kolbaşı, uzandığı yatağında, tef ve darbukanın sağır edici sesleriyle vecde gelip kasılıyordu. Yavroube'nin vücuda geldiği işte bu anda, benzer bir hezeyan içindeki kadınlar, tanrının kendine eş olarak seçtiği kişinin adını duyarlardı. Heyecan yatıştırırken önce elden ele şerbet dolaştırılır, sonra da yemeğe oturulurdu. Erkekler bu dayanışma ağından hizmet alırdı ama ayine katılamazdı.

Birlik, sahipleriyle geçinemeyen siyah kölelerin özgürlüklerini satın alırdı. Hasta ya da işsiz azatlı siyah kadınları barındırırdı. Azatlılara iş bulmak için aracılık yapardı; azatlı siyah kadınlar özellikle aşçı olarak işe alınırdu.

Birlik gelirini hem köle hem de azatlı siyah kölelerin nakdi ve aynı aidatlarıyla sağlardı.

Madalyonun öbür yüzüne bakarsak... Efendiler bu zenci kadın örgütünden hiç hazzetmezdi. Saf ve cahil köleleri baştan çıkarıp sömürdüklerini düşünürlerdi. Tabii devlet de pagan âdetleri ve ayinleriyle var olan bu örgütlenmeden rahatsızdı. Ama bu örgütü yok etmiş de değildi. Muhtemelen birlikte yaşamak ve hoşgörmek işine geliyordu. Belki de Hakan Erdem'in dediği gibi, kolbaşılar azatlı ev kölesi işgücüyü işveren arasında aracı işlevi görüyordu ve azatlı zenci cemaatini ilgilendiren konularda denetleyici bir rol oynuyordu.

Geleceği görme yetisine sahip olduğuna inanıldığı için kolbaşı, Türk kadınlarının da ilgisini çekerek; geleceği görmek için ona giderlerdi.

**Özgürlüklerine
kavuşan köleler
İstanbul'da bir
dayanışma/
yardımlaşma ağı
kurmuştu...**

Nota kullanılmaya ne zaman başlandı?

19. yüzyıl sonunda!

Peki, o güçlü Osmanlı müzik geleneği nasıl oluştu?

Hafızayla; yani meşkle. Bir üstattan meşk alarak, onun gözetiminde müzik eserlerini talim edip ezberleyerek.

Aslında, nota çok daha önce Osmanlı sarayına ve İstanbul'a gelmişti. 17. yüzyıl ortalarında Ali Ufkî Bey, Topkapı Sarayı meşkhanesinde öğrendiği eserleri notaya geçmişti. Ali Ufkî Bey aslen Polonyalıydı, 1610'da orada doğmuştu. Adı da Wojciech Bobowski idi (Avrupa kaynaklarında daha çok Albert Bobowski veya Bobovius olarak geçiyor. Kendisi Latince eserlerinde adını Albertus Bobovius olarak yazdı). 1630'ların başlarında esir düştü ve İstanbul'a getirildi. Ali Ufkî, Topkapı Sarayı'nda içoğlanı, müzisyen ve müzik hocası olarak 19 yıl hizmet verdi. Türk musikisini ve santur çalmayı öğrendi; Santuri Ali Bey olarak anıldı.

Ali Ufkî memleketinde iyi bir eğitim almıştı, İstanbul'a geldiğinde Avrupa müziklerini ve nota okuyup yazmayı biliyordu. Sarayda müzik eğitimi görürken, meşk ederek öğrendiği eserleri notaya geçiriyordu. Anılarında şöyle anlatıyor:

Musiki hep ezbere öğrenilir; yazılabilmesiye ne-redeyse bir mucize gibi görülür. Bense ders görürken öğrendiklerimi unutmamak için kapar, hemen nota-ya alırdım. Bu yeteneğimi gören birçok Türk üstadı da beni takdir ederdi. Bunun üzerine Erbaşı, yani içoğlan-ları korosunun başı tayin edildim. Bunlar öğrendikleri saz ve söz eserlerini sık sık unuttur, hafızalarını tazele-mek için bana başvurur ve müteşekkîr kalırlardı.

Ali Ufki, 1650 civarında ilk nota koleksiyonunu yazdı: *Mecmuâ-yı Sâz ü Söz*. Bu mecmua, 16. ve 17. yüzyıla ait 500'den fazla saz ve söz ese-rinin güftesiyle notasını içe-riyor. Gelgelelim, notaya hiç-kimse itibar etmedi, bu nota sistemini kimse kullanmadı, mecmua da çoğaltılmaya de-ğer görülmedi.

Osmanlı notaya ihtiyaç duymamıştı, hatta varlığından haberdar olunca da değersiz bulmuştu. Meşk vardı çünkü, meşk olmadan olmazdı.

Ali Ufki'den 50 yıl ka-dar sonra, Moldavya Prensi Demetrius Cantemir (Kantemi-roğlu) de 351 saz ve söz eserini notaya aldı. Kantemiroğlu, 1687-1710 arasında İstanbul'da sürgünde yaşamıştı. *Kan-temiroğlu Edvârı* olarak da bilinen bir müzik teorisi kitabı yazdı (ayrıca bir Osmanlı tarihi de yazmıştır). Onun bu ça-bası da Osmanlı musikişinaslarını notaya teşvik etme bakı-mından bir işe yaramadı.

Başka birkaç nota yazısı daha icat edildi ama yine yüz veren olmadı. 19. yüzyılda Hampartzum (Limoncuyan) no-tası bir yol açmayı başardı. Fakat ilk 50 yıl sadece Ermeni müzisyenler ve Ermeni kilise müziğinde kullanıldı. Kilisede de geleneğin devamına engel olacak diye notaya karşı çıkan-lar olmuştu.

Batı notasıyla kitap basan ilk Türk nota yayıncısı “Nota-cı” Hacı Emin Efendi'ydi (1885'te ilk notasını yayınladı). Bu durum, yani notaya geç geçilmesi, “tutuculuk” deyip basitçe açıklanabilecek bir şey değil. Meşk, Osmanlı toplumunun bilgiyle ilişkisini gösteren çok derin bir gelenektir. İş müziğe

gelince de aynı şey geçerliydi. Cem Behar'ın anlattığı gibi, "Bir metnin, şiirin, müzik eserinin öğrenilmesi demek, onu her an tekrar edebilmek demektir. Öğrenmek de eseri kütüphanenin tozlu raflarındaki pasif halinden çıkarıp öğrencinin zihinsel haritasının, kültürel kimliğinin, benliğinin bir parçası haline getirmek anlamına geliyordu."

Meşk, bir ilişkiler ağı demekti aynı zamanda. Meşkten vazgeçmek ve notadan öğrenmek, üstadı dışarıda bırakırdı ve gelenekle kopuş ihtimalini arttırırdı. Meşk, ustayla çırak arasında saygı, itaat, tevazu ve sadakat üzerine kurulu bir ilişkiydi. Nota bilse, modern araçları kullansa bile bir musikişinas veya bir öğrenci için meşkin kısa yolu, kestirmesi yoktu, meşakkatsiz öğrenme olamazdı.

Meşk, Osmanlı/Türk musikisinin kendisiydi bir bakıma. Üstat öğrencisine meşki karşılıksız verirdi. 19. yüzyıl sonlarına doğru sadece fakrı zaruret içindeki üstatlar asgari geçimlerini sağlayabilecek karşılıklar aldı.

Meşk, artık tamamen notaya geçildikten sonra da birçok büyük sanatçı tarafından sürdürüldü. Müzeyyen Senar gibi sanatçılar meşk olmadan musiki olamayacağını söylemekte ısrar etti.

Meşk, yeteneğin yanısıra güçlü bir hafızayı da gerektiriyordu. Kimi zor eserleri ezberlemek için aylarca meşk etmek gerekiyordu. Bütün repertuarı hafızada tutmak ve başkalarına aktarmak imkânsız olduğu için meşk geleneğinin önemli kusurlarından biri eser kaybıydı.

Araştırmacılar geleneksel Osmanlı/Türk musikisi denen müziği 16. yüzyıl sonuna kadar geri götürebiliyor. Demek ki dört-dört buçuk asırlık bir dönemden, yüzlerce bestekârdan ve binlerce eserden söz ediyoruz. Elimizdeki repertuar unutulmuş unutulmuş bugüne geldi. 19. yüzyıl öncesine ait eserlerin bugüne kalmasını en önemli bestekâr sayılan İsmail Dede Efendi'ye (1778-1846) borçluyuz. Ama yeteneğinin yanında bildiği eserlerin sayısı da ünlü olan Dede Efendi de kendinden önceki bütün repertuvara sahip değildi tabii.

Halk padişahı görünce neden hasır yakardı?

Adalet istemek için.

Padişah özellikle Cuma Selamlığı' ndayken ve ava çıkar-ken veya sefere gider ya da dönerken veya başka bir vesileyle saraydan çıktığında, şikâyeti olanlar, haksızlığa uğradığını düşünenler, adalet isteyenler dilekçelerini (istida) verirdi.

Hatta bir keresinde, III. Murad, 1591 Nevruz'unda deniz kenarındaki yazlık sarayına gittiğinde Galata halkı kayıklarla geldi ve “feryadlar idüp”, “dilekçeler sunup” Galata kadısından şikâyetçi oldu. Sultan dinledi ve kadıyı azletti.

Halk pek çok zaman sadrazam, yeniçeri ağası gibi yüksek yöneticilerin ve bunların atadığı adamların uygulamalarından şikâyetçiydi. Bu yüksek rütbeliler, halkın padişaha ulaşip dilekçe vermesini engellerdi. İşte bu durumda, dilekçe vermek isteyenler bir parça hasır veya paçavra yakıp uzun bir sopayla kaldırır ve sultanın görmesini sağlarlardı. Bizans'tan tevarüs edilen bu ateşli şikâyet yöntemine “hasır yakmak” ve “ateş istidası” denirdi. Hatta bir davada haksızlığa uğradığını düşünenler, kadıyı, “Hasır yakanım,” diye uyarırdı. Bu, kadı'nın kararının sultan huzuruna çıkması demekti.

Sultanın dikkatini çekip dilekçe vermek için saraya yakın yerlerde de ateş yakmak âdettendi. İngiliz tüccarlar da 17. yüzyılda bu yöntemi kullandı mesela. Bireyler tek tek dilekçe verebileceği gibi toplu dilekçeler de verilebilirdi. Taşrada kadılar halkın toplu şikâyetlerini toplar ve Divan-ı Hümayun'a iletirdi.

İslam öncesi ve sonrası Yakındoğu hükümdarlarınıninki gibi, padişahın en temel niteliği de adalet dağıtmasıydı. Topkapı Sarayı'nın ve bazı padişahların uzun süreler geçirdiği Edirne Sarayı'nın en yüksek yapısının Adalet Kulesi olması da sultanın bu adalet dağıtıcı niteliğinin simgesidir. Sultan, Allah'tan başka kimseye karşı sorumlu değildi. Tek otoriteydi. Dolayısıyla haksızlıkları düzeltebilecek konumdaydı. Güçlünün zayıfı ezmesinin, otorite sahiplerinin halkı ezmesinin önüne geçebilirdi. İşte bunun sağlanabilmesi için herkes ona şikâyetlerini götürebilmeliydi.

Halil İnalcık, Hind-İran siyaset teorisinden gelen bu anlayıştaki temel prensibin şöyle formüle edildiğini söylüyor: "Hükümdarın gücü askerî güce, askerî güç hazineye, hazine reayanın ödediği vergilere, vergilerin artışı adaletle bağlıdır. Bu nedenle akıllı hükümdar, kendi egemenliğini korumak ve gücünü arttırmak istiyorsa, reayaya adaletle muamele etmeli, zulümden kaçınmalıdır."

İşte meşhur, "Adalet mülkün temelidir," sözünün anlamı da budur. Dolayısıyla mutlakiyetçi güç/devlet ile adalet kavramı özdeştir. Osmanlı'da güçler ayrılığından, yargı bağımsızlığından söz edilemez bu yüzden. Kadılar ve bütün adalet mekanizması devlet erkinin bir parçasıdır. Dolayısıyla kadılar idarecidir aynı zamanda.

İmparatorluğun en yüksek makamı Divan-ı Hümayun'du ve asli işi halktan gelen şikâyetleri dinlemektir. Sıradan biri, Divan-ı Hümayun'a girip derdini doğrudan aktarabilir veya dilekçe verebilir ve cevabını da derhal alırdı. Fatih Sultan Mehmed'le birlikte padişahların Divan-ı Hümayun'a katılmasından vazgeçildiğinde de sultanlar bir kafes arkasından bu şikâyetleri dinlerdi.

Cuma Selamlığı'nda sultana dilekçe verilmesi III. Selim tarafından yasaklandı. Çünkü 17 Aralık 1791 Cuma günü III.

Selirn Ayasofya Camii'nde dua ederken, bir kişi ayağa kalkıp kendi dilinde şikâyetle bulundu ve bu "edebsiz bir meczub" cebinden bir "misket güllesi" çıkarıp sultanın oturduğu kafese attı. Kafes kırıldı, gülle (veya taş) sultanın önüne düştü. Bir tane daha atacakken muhafızlar adamı yakalayıp dışarı çıkardı ve "heman boynunu vurdu".

Osmanlı ordusunun modernizasyonunda danışman olarak bulunan Prusyalı Helmuth von Moltke, II. Mahmud'la Şumnu (Bulgaristan) yolculuğunda (1838) dilekçe verme uygulamasına şahit olmuştu: "Yolculuk sırasında, hep arzuhal-lerini başlarının üzerinde tutan kadın grupları gördüm. Bir subay yaklaşıyor, dilekçeleri topluyor ve yardım dağıtan görevliye veriyordu. Ama yoksul bir kadının değneği ucundaki kâğıdı süratle gečen geçit alayı içinden kimse fark etmedi. Büyük bir ustalıkla bizzat kullandığı dört atlı faytonunu durdurup bir subay gönderdikten sonra yoluna devam eden padişah dışında."

Halkın verdiği dilekçeye arz-ı hal denirdi. Arzı-ı halcilik 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren önemli bir meslek haline geldi. Çünkü bu dilekçeleri yazmanın belli kalıpları vardı ve halk okuma yazma bilse bile bunları bilemezdi. Bu meslek bugün bile varlığını sürdürüyor. Mahkeme binalarının yakınlarında seyyar veya ofis sahibi arzuhalcilere rastlamışsınızdır.

Masada yemek yenmeye ne zaman başlandı?

19. yüzyıl ortalarına doğru.

O zamana kadar, yerden 30 santimetre yüksekte, deri, bazan da tahta veya metal bir tepsi üstünde yenirdi. Bu tepsiye sofra denirdi. Halı ya da hasır üzerine konulmuş minderlere oturulurdu. Yemek elle yenirdi. Zengin sofralarında etler küçük küçük kesilmiş olarak sofraya gelirdi. Çorbayı herkes kendi kaşığıyla ortadaki büyük tastan içerdi. Tahta kaşık köyden kente bütün Osmanlıların evlerinde her zaman vardı. Görgü sahibi kişilerin sofralarında kaşık çorbaya sağ tarafından daldırılır sol tarafından ağza götürülürdü.

Ortalama bir evde bu sofradan başka çok az mobilya vardı: birkaç sandık ve kutu, duvarda üstüne lamba ve belki birkaç küçük süs eşyası ve belki birkaç kitap koymak için raflar...

Evlerin çoğunda pencerelerin önünde duvar boyunca uzanan sedir ve üzerinde yastıklar vardı. Yere halı veya hasır yayılırdı. Sedirler de halıyla kaplanırdı. Bir evin zenginliği yastıklarından belli olurdu. Eşya genellikle mütevazıydı.

Bahçeli evlerin sevilmesi, eşyanın az olması ve taşınabilir yaygıların kullanılması belki de göçebe ataların mira-

sıydı. Kentlerde oturanların sık sık yer değiştirmesi de bununla ilgiliydi belki.

19. yūzyıl ortalarına doęru, ıslahat ve Batılılařma hamleleriyle bařlayan kōklū deęiřikliklerle Saray ve Babıāli Avrupai mobilyalarla donatıldı. Yūzyıl sonuna doęru asıl olarak seękin Osmanlı ailelerinin ev dekorasyonu da bu deęiřime ayak uydurmaya bařladı.

Servet-i Fūnun gazetesinin kurucusu, 1845 doęumlu Ahmed İhsan Tokgōz kalburūstū bir ailenin çocuęuydu. Vanikōy’de bir yalıda oturuyorlardı. Ahmed İhsan çocukluęunda arkadařlarının oturduęu yalılara da girerdi ve 19. yūzyıl ortalarında bu yalıların hiębirinde bir masa gōrmemiřti. Bir masaya ilk kez, babasıyla birlikte İskenderun’a gitmek ięin bindikleri vapurda rastlamıřtı.

İřte o zamanlardan itibaren saray mensupları bařta olmak ūzere ūst tabaka Fransa’dan mobilya ithal etmeye bařladı. Kısa sūre sonra İstanbul’daki ustalar da sandalye, masa, komodin imal etmeye giriřti. İstanbul’da, İzmir’de zengin tacirlerin evleri Paris’ten, Londra’dan gelen ęatal, bıçak, masa, iskemle, İngiliz řōmineleri ve İngiliz kōmūrū gibi eřyalarla doluyordu. İstanbul ve liman kentlerinde masa, yatak, karyola gōrūlmeye bařladı... Bōylece evdeki mekānların iřlevleri de ayrıřtı.

Fakat Batılı gōzlemciler, 19. yūzyıl sonunda bile İstanbul’daki evleri genellikle gayet yavan buluyordu: “Hiębir yerde resim, kūtūphane, vitrin veya Avrupa’daki dekorasyonda bulunan zarif eřyalar yoktur. řurada burada duvara asılı ęeręevelerde Kuran’dan alınma, ęarpuk ęurpuk yazılmıř birkaç sōz gōrūlūr.”

Osmanlı şeriatla mı yönetiliyordu?

Pek sayılmaz.

İslam, evrenin tek hâkiminin Allah olduğunu kabul eder, dolayısıyla tek kanun koyucu da odur ve o kanun da şeriat, yani Kuran ve sünnette ortaya konulan değişmez hükümler. Gelgelelim, şeriat, erken sayılabilecek zamanlarda, giderek karmaşıklaşan toplumun nizamını sağlamakta yetersiz kaldı ve Abbasi halifeleri zamanında İslam devleti siyasi çöküntüye uğradı. Bu yetersizlik karşısında ilk kez Abbasiler kamu işlerinde şeriat dışı kanunlar kullanmaya başladı.

Orta Asya Türk-Moğol geleneğinde devlet, hakanın (hükümdarın) tahta çıktığında ilan ettiği kanunla vardı. Müslüman Türk sultanlıkları -İran siyasi geleneğinin de etkisiyle- 10. ve 11. yüzyıllarda Tanrı'dan bağımsız hükümdar anlayışını İslam devlet yönetimine taşıdı.

Osmanlı da bu anlayışı benimsemişti. Şeriata göre, bir hükümdarın kanun koyucu yetkisi yoktu; hükümdar şeriati gözetmekle yükümlüydü sadece. Fakat şeriatın kapsamını aşan durumlar vardı ve devletin çıkarları her şeyin üstündeydi. Dolayısıyla her şeyden bağımsız, otoritesi kısıtlanmamış, kanun koyucu mutlak bir otorite devletin bekası ve şeriatın

yürütülmesi için şarttı. Zaman içinde İslam devletlerinde şeriatı aşan idari ve yargısal yapılar oluşmuştu. Osmanlı tarzını oluşturan bir başka etmen de kuruluş aşamasında beyliğin uç boylarında faaliyet göstermesiydi. Uç boyları, İslami geleneğin kültür merkezlerine uzaktı. Beylik zaten bu uç boylarında yürütülen savaşların içinden doğmuştu. Askerî güç önem taşıyordu. Bu uç boyu şartlarının kendine has gerekleri vardı; yerel şartlara ve yakın ilişki içinde bulundukları gruplara (çoğu Hristiyanı), bazı pratik uygulamalara ağırlık verdiler ve devletin İslamlaştırılması ve şeriat bilinci birçok durumda ikinci planda kaldı. İslami kurumların, uygulamaların ve şeriat bilincinin yerleşmesi zaman içinde gelişti.

Fatih Sultan Mehmed, kanunnameleriyle şeriatı bağımsız bu dünyevi otoriteyi zirve noktasına taşıdı. Fakat Fatih bir yandan da İslam kültürünün gelişmesi, Osmanlı eğitim sisteminin oluşması için de çaba sarf etti. Ama bunu yaparken, daha önceki İslam devletlerinde görülmemiş biçimde, ulemanın özerkliğini ortadan kaldırıp ilmiye kurumunu sultana bağladı. Böylelikle ulema, siyasi otoriteye karşı potansiyel ve kimi zaman da fiili muhalefet odağı olma özelliğini kaybetti. Şeriatın alanıyla kanunun alanı arasındaki çekişme yine de çözülmüş olmadı. Oğlu II. Bayezid (Sofu) döneminde şeri değerler tekrar güç kazandı, şeriatın üstünlüğü saray tarafından tanındı. Kanunî, Süleyman, Fatih'in izinden giderek, şeriatın adalet vurgusunu kanunun içine katarak ve ilmiye sınıfını himayesine alarak sorunu çözmüş oldu.

Fatih'ten sonraki padişahlar da aynı yolu izleyip şeriatın dışında kanunnameler çıkardılar. Yani Osmanlı, şeriatı aşan, sultanın iradesine dayanan kanun (örf) koyma yetkisine dayalı bir düzendi. Örf koyarken yerel kültürel gelenekleri de gözettiler. Bu yüzden padişahlar çeşitli bölgeler, vilayetler için ayrı kanunnameler çıkardı. Yerel gelenekler yargının işleyişi esnasında da kendini gösterdi ve dikkate alındı. Şeriat ve örf paralel çalıştı. Kamu yararı için bu gerekli görüldü. Din ve devlet (şeriat ve kanun), hem teorik olarak hem de halk düzeyinde bağdaşır durumdaydı.

Halil İnalcık'a göre bu durum, yani sultani kanunlarla İslam devletinin en merkeziyetçi ve otokratik örneğini ya-

ratan Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılda Türkiye'nin seküler siyasi sistemle yönetilen tek İslam ülkesi olmasını ve diğer İslam ülkelerinden farklı bir yol izlemesini sağladı.

Fakat şunu da söylemeliyiz ki, bir İslam devleti olarak Osmanlı, bütün kanunları, fermanları, âdetleriyle prensip olarak şeriatın üstünlüğünü kabul ediyordu. Sultanlar, koydukları kanunların şeriata uygun olduğundan emin olmak için dinî otoritelerin fikrini alma zorunluluğu hissederdi. İlk sultanlar fakihlere danıştı, sonra aynı amaç için Şeyhülislamlık makamını kurdular. Kanunî döneminden başlayarak 29 yıl şeyhülislamlık görevinde bulunan ünlü hukuk âlimi Ebu Suud Efendi'nin en büyük katkısı, şeriat ile kanunu bağdaştırması, uyumlu hale getirme çabasıydı.

Yine de Fatih'ten sonra yönetime ait konular, siyasi alan sultana ait sayıldı. Bütün büyük imparatorlukların bir özelliği olan esnekliğe sahip Osmanlı, değişmez şeriat kuralları yerine, yeni şartlara göre deneysel bir yaklaşım sergiledi. Sultan tarafından konulan hükümler her zaman şeriatla uyumlu değildi. Kamu otoritesi ve bu otoritenin mutlak bağımsızlığı gözetildi. Ama aynı zamanda, halkın gündelik yaşantısını zorlayıp gerilim yaratabilecek şeriatın bazı "katı" hükümleri ya uygulanmadı ya da yumuşatılarak uygulandı. Gerektiğinde -ki sık sık gerekiyordu- şeriat kanuna uydu-
ruldu. Ama din, şeriata sıkı sıkıya bağlı olmasa da, toplumun tüm hayatına sinmiş olarak varlığını sürdürüyordu.

Devlet ile dinin ilişkisini anlamak bakımından tam da burada Ahmet Yaşar Ocak'ın bir saptamasına yer vermeliyiz:

Osmanlı resmî ideolojisinin esasını inanç oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu bir inanç devletidir. Bu yüzden devlet de (saltanat da) en az din (İslam) kadar inanç konusudur, dolayısıyla kutsaldır. Çünkü devletle din, tarihte hiçbir İslam devletinde olmadığı kadar iç içe geçmiş, özdeşleşmiştir. Bu özdeşliği şöyle formüle edebiliriz: Her şey devlet içindir, din de devlet içindir. İslam siyasi otoritenin aracıdır. Ulema da devletin parçasıdır ve asli işlevi, iktidarın bütün eylemlerini meşrulaştırmaktır.

Doğum kontrolü var mıydı?

Evet, vardı. Hatta Fransız doktor Antoine Barthelme Clot, 19. yüzyıl başında Mısırlı ebelerin “kısırlığın gizlerini açığa çıkarma ve hızlı, etkili kürtaj yapma”daki becerileri karşısında hayrete düşmüştü.

Mehmed Ali Paşa, Mısır’ı modern bir devlet haline getirme girişimlerinin bir parçası olarak Clot’yu bir hastane ve bir tıp okulu kurmakla görevlendirmişti (1827). Clot Bey, modern ebeliği başlatmaya çalışıyordu. Modern tıbbın ve Fransız ekolünün bir mensubu olarak doğum kontrolüne son derece mesafeli, kürtaja sonuna kadar karşıydı.

Clot Bey (modern tıp) kadının üremesini bir tür devlet politikası haline getiriyor, doğum kararını kadının elinden alıyordu. Halbuki bütün Osmanlı tarihi boyunca kürtaj dahil birçok doğum kontrol yöntemi kullanılmıştı.

İslam, doğum kontrolü ve çocuk düşürme/kürtaj konusunda liberaldi. Fıkıh âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre, doğum kontrolü uygulanabilirdi. Ama bir mecburiyet yoksa önermiyorlardı. Yine de hiçbir şartta yasaklanmasından söz etmemişlerdi. Doğum kontrolü için makul gerekçeler genellikle ekonomikti: mülkün korunması, aileyi geçinebilecek

büyükükte tutmak, kadını doğumun tehlikelerinden korumak, çocukların sağlık ve refahını gözetmek... Hatta Gazâli, makul nedenlerin içinde kadının güzelliğini korumasını da sayıyordu.

Fıkıhçıların doğum kontrolünü onaylaması bu konuların özgürce tartışılmasını sağladı. İbn-i Sina ve Râzî gibi hekimler yüzlerce yöntemden bahsediyordu. Bu konuyu ele alan tarihçiler doğum kontrol yöntemlerini birkaç kategoride sınıflıyor: ağızdan alınanlar, büyü türünden olanlar, tampon ve benzerleri, erkeğin kullandığı yöntemler ve başka teknikler. Bu sınıflama içinde 112'den fazla yöntem sıralanıyor (bunlardan sadece beşi büyüye dayanıyor). Ortaçağ İslam toplumlarında uygulanan bu doğum kontrol yöntemlerinin çoğu 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaygın olarak kullanılan yöntemlere benziyordu. Bunlara folklorik bir sürü yöntemi de eklemek gerek.

Muskaların ve duaların yanında birçok reçete vardı. Kadınlar sevişmeden önce katırtırnağı ve bal karışımı alıyordu. Erkeklerin işi biraz daha zordu: Solucanların suda kaynatılmasıyla yapılan bir ilacı içiyorlardı. Fakat en çok kullanılan yöntem "geri çekme" idi, yani erkeğin boşalmadan çekilmesi.

Folklorik olsun, dönemin düzeyine göre tıbbi olsun bu yöntemlerle doğum kontrolü mümkündü ve makuldü. Bu yöntemler sayesinde doğurganlık üzerinde kadın ve erkek bir düzeyde kontrol sahibiydi. Clot Bey, Mısırlı kadınların elinden kendi bedenleriyle ilgili bu kontrolü almak istiyordu işte.

19. yüzyılda artık başka yöntemler de biliniyor ve başta İstanbul olmak üzere başka şehirlerde de uygulanıyordu. Mekanik veya kimyasal bir alet aracılığıyla yumurta ve spermin birleşmesini önleyen "engel" yöntemi bunlardan biriydi. Birçok fitil çeşidi de biliniyordu; bunlar spermleri öldürüyor veya hareketsiz kılıyordu. En yaygın fitil, sitrik asit ihtiva eden limon tuzundan yapılıyordu. Nışadır, sarısabır, çiriş ve sabun da kullanılıyordu. Kısacası halk büyü ile tababeti birlikte kullanıyordu. Bunların çoğuna daha eskiden beri başvuruluyordu.

Kürtaj Osmanlı toplumunda hiçbir zaman tabu değildi. Bu konuda İslamı, Hıristiyanlık ve Yahudilikten ayıran yumuşaklık toplum içinde de kendini gösteriyordu. Fakihlerin de üzerinde birleştiği temel prensip şuydu: Cenin hamileliğin ilk 120 günü içinde ruha kavuşuyordu ve insan haline geliyordu. Bu süreden sonra kürtaj cinayetle bir kabul ediliyor, ayrıca anne için de tehlikeli bulunuyordu. Tek istisnai durum, doğumun anne için hayati tehlike oluşturmasıydı. Dördüncü aydan öncesi içinse fıkıhçıların çoğu, gebe kadınlara kocanın izni olmadan bile kürtaj hakkı tanıyordu.

Osmanlı toplumunda doğum kontrol yöntemleri yaygın olarak kullanıldığı için kürtaja muhtemelen pek sık başvurulmuyordu. Kırsal kesimde doğum oranı her zaman daha yüksekti. Salgınlar büyük bir tehditti ve

Devletin kadınların doğurganlığına kanşması Avrupalıların bumunu sokmasıyla başladı; kürtaj karşılığı da.

çocuklarda ölüm oranı da yüksekti. Ayrıca çocuk tarımsal işgücü demekti. İstanbullu kadınlar Kahire'de olduğu gibi 19. yüzyılda yaygın olarak aile planlaması uyguluyordu. Ayrıca kentlerde evlenme yaşının yükselmesi de başlı başına doğum oranını düşürüyordu. İstanbul, aile planlamasında, doğurganlık oranının düşüşünde hiçbir Müslüman şehrine benzemiyordu. İstanbullu aileler 1860'lardan beri sistemli biçimde doğum kontrolü uyguluyordu.

1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeni düzenlenmiş orduya asker alınmaya başlandı ve köylerdeki erkek nüfus azaldı. Bu askere almalar yüzünden 1830-1840'larda kadınların birçoğu kendi hayatlarından ve henüz doğmamış çocuklarının geleceğinden endişe ediyordu ve çocuk düşürüyorlardı. 1830'larda düşürülen çocukların sayısı o kadar artmıştı ki, devlet bazı tedbirler almaya yöneldi.

Devlet kürtajı ilk kez 1858'de yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesi'yle yasakladı. Bu kanunname 1810 tarihli Napoléon Ceza Kanunu'nu model almıştı. Fakat bu katı yasak bile kürtajları durdurmamıştı. Ege sahil bölgelerinde Yahudi ebe kadınlar çocuk düşürme işini yapıyordu. 19. yüzyıl

sonunda Mekke'deki ebeler hamile kalmak istemeyen kadınlara ilaçlar satıyordu. İlaçlarından o kadar emindiler ki, işe yaramadığı takdirde ödenen parayı iade etmeyi garanti ediyorlardı. Devlet tekrar tedbir alma ihtiyacı hissetti. Çocuk düşürmeye engel olmak için Bursa'da bir memuriyet oluşturdu; başka eyaletlerde de bu konuda planlar yapıldı.

İzmir'deki İngiliz konsoloslu, 1861'de, "genellikle Müslümanlar arasında uygulanan ve onların suç saymadıkları kürtaja sebep olan korkunç sistemden" bahsediyordu. 1878 tarihli bir İngiliz Konsolosluğu raporu şunu diyordu: "Osmanlı ırkının İstanbul'daki Müslüman nüfusu (...) kaygılandırıcı oranda kürtaja başvuruyor." Bursa ve İzmir gibi şehirler için de benzer raporlar vardı.

Gazetelerde yasadışı kürtajlarla ilgili haberler, yazılar çıkıyor, kürtajın kötü koşullarda yapıldığından, feci sonuçlara yol açtığından bahsediliyor, önüne geçilmesi isteniyordu. 20. yüzyıl başında da benzer endişeler dile getirilmişti. Tüm bunlara ve yasak olmasına rağmen büyükşehirlerde, özellikle İstanbul'da kadınlar yaygın olarak kürtaja başvurmaya devam etti. Türkiye'de kürtaj yasağı 1983'te kalktı.

Aşk cinayetine kurban giden şehzade hangisiydi?

Fatih Mehmed'in ortanca oğlu Mustafa'ydı.

Gerçekten cinayet olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz. En iyisi bu "aşk" hikâyesini anlatayım, siz kendi kararınızı verin.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en yetenekli, parlak veziriazamı muhtemelen Mahmud Paşa'ydı (onunla yarışabilecek ancak birkaç kişi vardı). İstanbul'un fethinde yanında olduğu gibi, sonraki birçok askerî başarıda da I. Mehmed'in yanındaydı. İstanbul'un fethinden sonraki ilk veziriazam oydu ve devşirme veziriazamların da ilkiydi. Kimi seferlere o komuta etti. Bosna fatihi oydu... Başarıları sadece askerî alanla sınırlı değildi. Çok iyi bir şairdi, kendi zamanında bu alanda da şöhret sahibiydi. Medreseler kurmuştu; âlimleri, yazarları teşvik etmişti. İstanbul'da, Anadolu'da, Rumeli'de birçok eser yaptırmıştı: camiler, medreseler, çarşılar, hamamlar, mektepler, hanlar, bedestenler... Birçok hayır vakfı kurmuştu. Bugün İstanbul'daki Mahmutpaşa semtine adını veren oydu. İki kere veziriazamlığa getirildi.

İki kere evlenmişti. İkinci karısı çok güzel bir kadındı. 1470'te kapdan-ı derya olarak Eğriboz Seferi'ne çıktı. Bu

sefer sırasında Mahmud'un güzel karısıyla Şehzade Mustafa arasında bir "gönül" ilişkisi yaşandı. Mustafa uzun boylu, çok yakışıklı ve güzel bir adamdı. O sırada 20 yaşındaydı. (Demek ki, erkeklerin kadınların güzelliğini görmesi, evli olsalar bile, sanıldığı gibi imkânsız bir şey değildi, hatta belki de o kadar zor değildi.) Mustafa'nın kadın gönlünü fethetmede usta olduğunu biliyoruz. Bir Venedik elçilik raporuna bakılırsa, daha önce Rumeli beylerbeyinin karısını ayartıp sevişmiş, Gedik Ahmed Paşa da Mustafa'nın gözüne ve gönlüne giren karısını boşamıştı.

Mustafa ile Mahmud'un karısı arasında bir cinsel ilişki olduğunu Osmanlı tarihçileri yazıyor. Halk arasında da bu söylenti yaygın olarak dolaşıyordu. Ama daha sağlam bir kanıtımız, hatta belgemiz var: Mahmud Paşa'nın ölümünden sonra, II. Bayezid zamanında, ikinci karısı (hikâyemizin kahramanı) ile birinci karısından olan kızları arasında mülk ve vakıfların paylaşımı konusunda bir anlaşmazlık çıkmıştı. İkinci karısı kızlara karşı dava açmıştı. Mahmud Paşa'nın kızları bu davaya itiraz ederek 1481'de padişaha bir arıza (dilekçe) sunmuştu. Bu arızada konumuzla ilgili şöyle bir bilgi var: "Adı geçen hatun, merhumun hatunu olup bize hısıım dahi değildir. Şu sebepten ki, zaman-ı mazide merhum babamız seferde iken adı geçen hatun merhum Sultan Mustafa Hazretlerinin validesinin evine varup bir gece onda yattığı..."

Dilekçede, herhalde nezaketen, validesinin evinde yatığını söylemekle yetiniliyorsa da güzel hatunun geceyi Mustafa'yla geçirdiği aşikâr. Zaten kızları, babalarının bu olay üzerine küplere bindiğini ve karısını boşadığını da yazıyor. Mahmud Paşa, 1473'teki Uzun Hasan Seferi'nden veziriazamlıktan azledilmiş olarak döndü. Savaşa Mustafa da katılmıştı ve aralarındaki düşmanlık bu savaş sırasında da keskinleşti. Mahmud'un görevden alınmasında muhtemelen Mustafa ile annesinin Fatih'e baskısının da payı vardı. Mahmud'un boşadığı karısı, defterdarın kardeşiydi aynı zamanda. Kadın kardeşi aracılığıyla Fatih Mehmed'e başvurdu. Bunun üzerine Fatih, Mahmud Paşa'ya kadınla yeniden evlenmesini emretti. İstanbul'da evlendi; ama o sırada ya-

şamakta olduğu Hasköy'e (Edirne'nin Havsa kasabası) getir-meyip kadını Edirne'ye yolladı ve asla temas kurmadı. Zaten yedi-sekiz ay sonra da öldü. Fakat Fatih'in bu müdahalesi, muhtemelen, Mahmud'un kabuk bağlamış yarasını kanırt-mıştır.

Karaman Valisi Şehzade Mustafa, Uzun Hasan Sefe-ri'nden sonra Konya'ya döndü ve eğlenceli hayatına kaldı-ğı yerden devam etti. O sırada hizmetinde bulunan Giovan Maria Angiolello'nun anlattığına göre, Konya'ya bir günlük mesafedeki Beyşehir Gölü'nde yelkenli bir kayığı vardı, sık sık balığa çıkıyordu. Çoğun-lukla Rumların ve Ermenile-rin yaşadığı civardaki evlere sık sık misafir oluyordu. Yö-re halkı güzel şaraplar ya-pıyordu. Mustafa da şarap içiyor, yemek yiyor, eğleniyor, bazan aşırıya kaçıyor... Bu günlerden birinde avdan dönen Mustafa bütün vücudunun ağrıdığını söyledi. Doktorlar ilaçlar verdi. Biraz düzelir gibi olunca yine içmeye ve eğlenceye başladı. Bir süre bazan iyi bazan kötü devam etti.

**Şehzade Mustafa'nın
yakışıklı, gönül çelen,
çapkın bir şipsevdi
olduğunu biliyoruz.**

O sırada Karaman Beyliği ortadan kaldırılmıştı, ama bazı kaleler hâlâ duruyordu. Şehzade Mustafa, Develi Ka-rahisar'ı almak istiyordu, ama hareket edecek gücü yoktu. Bir adamını bu işle görevlendirdi. Fakat hisar beyi Atmaca Bey, teslim olmak için bizzat şehzadenin gelmesini şart koş-tu. Mustafa ata binecek dermandan yoksundu, bir araba ha-zırlatıp gitti ve kaleyi teslim aldı.

Konya'ya dönülecekti ama Mustafa iyi değildi; temiz havalı Niğde'de sekiz gün konaklandı. Bu arada Fatih'e oğlu-nun hasta olduğu bildirilmiş, o da Hekimbaşı Yakub'u (Iaco-bo) yola çıkarmıştı. Mustafa doktorun yola çıktığını öğrenin-ce bir an önce Konya'ya varıp doktoru görmeyi istedi. Fakat rahatsızlığı artmıştı, Bor'da birkaç gün dinlenme ihtiya-cındaydı. Bir akşam kaplıcaya götürülmesini istedi. Hamamda yıkandı, kurulandı, giydirildi, çadırına götürüldü. Birşeyler yedi ve yattı. Gece yarısı öldü.

Haber İstanbul'a ulaştı ama Fatih'e kim ulaştıracaktı?

Gaddarlığıyla nam salmış bu büyük sultana bu feci haberi vermeye kimse cesaret edemiyordu. Fatih'in yaşlı danışmanı ve öğretmeni Hoca Sinan Paşa dışında. Hoca Sinan Paşa onu defalarca öfkeliendirmesine rağmen idare etmesini de bilen biriydi. Fatih, kara yas giysilerini giymiş Hoca Sinan'ı karşısında görünce ne olduğunu anladı. "Oturduğu yerden kalktı. Halılar kaldırıldı. Taşa oturdu ve ağlamaya başladı. Elleriyle yüzüne, göğsüne, bacaklarına vuruyor, dövünerek ağlıyordu. Böyle üç gün geçirdi. Sonra bütün İstanbul dükkânlarının yas için üç gün kapanmasını emretti." Üç hafta sonra da Mustafa'nın Bursa'ya gömülmesini buyurdu.

Ama bu hikâye tek ölümle kapanmadı. Mustafa'yı karısını ayarttığı için Mahmud'un zehirlettiği rivayeti ortalıkta dolanıyordu. Bir kayda göre, Mustafa hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca lalası Ahmed Bey'e kendi öldükten sonra hasmı Mahmud'un yine mevki sahibi olacağını, uğradığı felaketin sebebini Mahmud Paşa'dan sormasını ve intikamını almasını vasiyet etti. Mustafa, Mahmud'un düşmanı olduğunu söylüyor, ama aralarındaki düşmanlığın nedeniyle ilgili hiç ipucu vermiyordu.

Mustafa ölünce tüm devlet erkânı ve ümera siyah matem elbiseleri giyerek Fatih'e başsağlığında bulundu. Mahmud da o sırada yaşamakta olduğu Havsa'dan İstanbul'a gidip başsağlığı dilemeye karar verdi. Hocası Kürd Hafız, çağrılmadıkça İstanbul'a gitmemesini tavsiye etti ama Mahmud buna kulak asmadı. Saray kapısında eski kölelerinden Teftin Ağa da aynı tavsiyede bulundu. Mahmud onu da dinlemeyip Fatih'in huzuruna çıktı. "Mustafa öldüyse memleket hizmetinde ben varım," dedi. Fatih de, "Mustafa'nın düşmanının hayatta kalması mümkün değildir," diye karşılık verdi ve Mahmud Paşa'yı Yedikule Zindanları'na attırdı.

Mahmud Paşa'nın Fatih'in gazabını üzerine çekmesinde iktidar eliti içinde her zaman görülen rekabetin ve çekişmelerin de payı vardı. Mahmud'un tekrar göreve döneceğinden endişe edenler Fatih'i doldurmakla meşguldü. Onların anlattığına göre, Mahmud, henüz matem süresi bitmeden siyah yas elbiselerini çıkarmış, beyaz elbise giymiş halde satranç oynarken görülmüştü.

Fakat yine de Mahmud'un Yedikule'ye atılma sebebi- nin ya da tek sebebinin Mustafa'nın ölümü olduğunu net olarak söyleyemiyoruz. Bir dizi askerî meselede Fatih'in Mahmud Paşa'ya mim koyduğu biliniyor. En önemli iki- si yakın zamandaki Otlukbeli Savaşı'nda (1474) yaşanmıştı. Uzun Hasan mağlup olup kaçmıştı; Fatih, onun peşinden gidilmesine engel olduğu için Mahmud Paşa'yı suçluyordu. Ayrıca, Otlukbeli'nde Fatih, Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı kayırıp Mahmud'a onun yanında ikinci derecede bir rol vermişti. Has Murad Paşa çok genç ve tecrübesiz biriydi ama Fatih'in gözdesiydi. Savaşın ilk aşamasında Has Murad Paşa muharebe içinde Fırat'ı geçerken boğulmuştu. Fatih, Has Murad'ın yardımına koşup kurtarmadığı için de Mah- mud Paşa'yı suçluyordu.

Mahmud Paşa bir rivayete göre 18, bir başkasına göre 50 gün Yedikule'de kaldı. Serbest bırakılmayı bekliyor ama hiç ses çıkmıyordu. Bunun üzerine Fatih'e, "Beni ya affet ya öldür," mealinde bir arıza sundu. Fatih de onu huzuruna ge- tirtti. Mahmud Paşa padişaha ettiği hizmetleri saydı, "Senin isminin yanında halk arasında benimki de zikrediliyor; eğer günahım büyükse mertçe öldür, değilse beni serbest bırak," dedi.

Mahmud Paşa 18 Temmuz 1474'te Yedikule'de kement- le boğuldu. Arzusu doğrultusunda malı mülkü müsadere edilmedi.

Hangi Osmanlı eşyası feministlerin simgesiydi?

Osmanlı kadınının şalvarı.

Avrupalı kadınlar 19. yüzyıl ortasına kadar pantolon giymiyordu. Avrupalılar pantolonu (şalvar da bir tür pantolondur ya) 16. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlılardan almıştı. Kadınların pantolon giyme hakkı yoktu zaten.

Osmanlı kadınının şalvarını göğsünü gere gere giyerek Avrupalılara sergileyen kişi, İngiliz Lady Mary Wortley Mantagu'ydu. Lady Mary, 1717-1718'de İstanbul'da yaşamış, Osmanlı topraklarını dolaşmıştı. Önyargısız yaklaşımıyla, derinlemesine gözlemleriyle ve samimi, mahir bir dile Türkiye'den mektuplar yazmıştı. Osmanlı kadınları da mektuplarında sık sık yer alıyordu. Avrupalı erkek seyyah-yazarların egzotik fantezilerle yüklü, peşin hükümlü anlatımlarından tamamen farklı bir bakış açısı mektuplarında açık seçik görünür. Zaten, erkeklerin giremeyeceği harem-lere, hamamlara girmiş, kadınlarla yakın ilişkiler kurmuştu. İngiltere'de yeni doğmakta olan feminist hareketi destekleyen Lady Mary, Osmanlı kadınlarının Avrupa'dakilerin sahip olmadığı mülkiyet haklarıyla donatılı olduğunu söylüyordu. Haklıydı. Lady Mary, Osmanlı kadınına beslediği

hayranlığının bir işareti olarak, yurduna dönerken bir kadın kıyafeti götürmüş ve orada giymişti. Rahat ve sade buluyordu bu kıyafetleri ve İstanbul'da da giymişti zaten. 19. yüzyıl başından itibaren başka kadın seyyahlar da bu kıyafetlerden edinmiş, dönerlerken yanlarında götürmüşlerdi.

Peki, bizim şalvar Amerika'ya nasıl sıçradı ve kadınlara oy hakkı için mücadele eden feministlerin nasıl gözdesi oldu? Amerikalı feminist Amelia Jenks Bloomer, 1851'de, ilk kadın dergisi olan *The Lily*'de kadın kıyafetleri standartlarının değişmesi, giysilerin daha az kısıtlayıcı olması için bir kampanya başlattı. Kısaca şunu diyordu: "Kıyafet kadının isteklerine ve ihtiyaçlarına uymalıdır. Öncelikle kadının sağlığına, rahatına ve kullanım kolaylığına cevap vermelidir ve güzelliğini de ortaya koymalıdır ama bu ikincil sonuç olmalıdır."

Yine Amerikalı feminist kadınlardan Elizabeth Smith Miller, "*Turkish pantaloons*" dize kadar inen gömlek ve yelekten oluşan bir kostümü giyerek Bloomer'ın kampanyasına katıldı. Bloomer bu cesur hamleyi dergide destekledi. Aktris Fanny Kemble da halk içinde giyerek bu kıyafeti sergiledi. İşte bu kıyafete "*bloomers*" adı verildi.

Kadın özgürlüğünün bir simgesi olan bu kıyafet büyük tepki gördü. Kadınlar, feministler de *bloomers*'ı beş-on yıl içinde bıraktı ama "Türk pantolonu" çeşitli uyarlamalarla ana giyim kuşam hattında yerini aldı: önce kızların jimnastik elbisesi, 1890'larda bisiklet ve plaj kıyafeti olarak.

O esnada çok cesur bir hamle de İngiltere'de Lady Archibald Campbell'dan geldi. Geleneklere meydan okumasıyla tanınan bu kadın, davetli olduğu bir baloya düpedüz bir pantolonla katılarak herkesi dehşete düşürdü. Bununla da kalmadı, Londra sokaklarında da "Bin Bir Gece Elbisesi" diye nitelenen pantolonuyla arz-ı endam etti. Osmanlı kadını, bu hakları elde etmek için cumhuriyeti bekledi.

Osmanlılar geniş aileler halinde mi yaşardı?

Hayır, pek değil.

Çok araştırılmamış bir konu ama yine de bazı bilgilerimiz var. Tabii, özellikle köylerde iki veya üç kuşak birarada yaşayan aileler tarımsal faaliyete daha uygundu bir bakıma. Ama genel olarak daha çok çekirdek aileye yakın haneler vardı. Evet, gelin kocasının ailesinin evine gidiyordu, ama 1540-1541 Ayntab'ını inceleyen Leslie Peirce'in dediği gibi gelin, "Yetişkin kadın kimliğini çocuklarının doğumuyla ediniyordu. Doğum genellikle ayrı bir eve çıkmayı da yanında getiriyordu. Ana-baba olmakla hane sahibi olmak çakışıyordu. Evli çift böylelikle toplumsal bir kimliğe kavuşuyordu."

16. ve 17. yüzyıllarda Orta ve Batı Anadolu kentlerinde bir evde bir aile yaşıyordu genellikle. Ana, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileye bazan nine veya dede eşlik ediyordu. Ama büyük Arap kentlerinde birden fazla ailenin yaşadığı evler daha çoktu. Zengin zümre ailelerinin erkek veya kadın köleleri vardı ve bu da haneyi daha kalabalık yapıyordu.

19. yüzyılda da Osmanlı halkı üç nesli birden barındıran ailelerde yaşıyordu. Daha çok ana, baba ve çocuk-

lardan oluşan çekirdek aile halinde yaşıyorlardı. Nineler ve dedeler nadiren onlarla beraber otururdu. Karadeniz sahili için yapılmış sistematik bir araştırma, ailelerin ortalama 6,5 fertten oluştuğunu söylüyor. Anadolu'nun öbür bölümleri için bu sayı muhtemelen beş-altı arasındaydı. (Sanayileşmeden önceki Batı Avrupa ortalamasının biraz üstünde.) Tuna bölgesinde ise bir aile ortalama dört-beş kişiden oluşuyordu.

Aynı dönemde Anadolu'da akraba olup da beraber yaşayan aileler yüzde 30'dan fazla değildi. Çekirdek aileler ise en az yüzde 50-60'tı.

Halep ve Lübnan'da aileler biraz daha büyüktü - 7,5 ve 5,5 (1908 civarı). En büyük şehirlerden Şam'da hanelerin beşte dördünde en azından iki nesil, üçte birinde üç nesil birarada yaşıyordu. 19. yüzyıl sonunda Şam'daki evler genellikle büyüktü ve yarısından fazlasında birden çok aile yaşıyordu. İstanbul ve Anadolu'da baba ölünce haneler genelde bölünürken, Şam'da kardeşler birarada kalıyordu.

İstanbul ortalama dört kişiyle en küçük aileleri barındırıyordu. Hatta ailelerin çoğu ortalama 3,6 kişiden oluşuyordu. Fakir ailelerin ortalama fert sayısı 4,5 zenginlerinki 5,7 idi. Bütün ailelerin yüzde 10'unda hizmetçi vardı. Tek yaşayan genç erkeklerin sayısı ihmal edilemeyecek kadar çoktu; asıl olarak iş bulmak için gelen bekârlardı bunlar. İstanbul'un tarihinde bekâr odaları hep vardı.

19. yüzyıl sonunda İstanbul'da, akraba olup da beraber yaşayan ailelerin oranı sadece yüzde 16'ydı. Çekirdek ailelerin oranı yüzde 40, tek başına yaşayanlarınkı ise yüzde 21'di. Aile reislerinin yüzde 14'ü kadındı.

Cesetlere neden elkonuyordu?

Otopsi ve teşrih (disseksiyon) yapabilmek, anatomi öğretebilmek için.

Mekteb-i Tıbbiye kurulmuştu ama bilimsel ve uygulamalı anatomi dersi verebilmek için gereken kadavra bulma sorunu vardı. Hekimbaşı Abdülhak Molla 1841'de kapdan-ı deryaya bir dilekçe gönderdi. Tersane hapishanesinde prangaya vurulmuş mahkûmların, öldükleri zaman gönderecekleri bir sandığa konulup gizlice teşrihhaneye nakledilmesini istirham ediyordu. Ayrıca, Kasımpaşa ile Tepebaşı arasındaki Çürüklük Mezaristanı'na gömülmek üzere gönderilen kimsesizlerin cesetlerine de talipti. Bunun için imamla "akçe verilerek cesetlerin gizlice getirilmesi" meselesini görüşmüşlerdi. İmam, "Allah'ın kullarına hayırlı olan şeye razı olmuş," ama kapdan-ı derya resmen izin vermedikçe bu işe cesaret edemeyeceğini söylemişti.

O bölge kapdan-ı deryanın sorumluluğundaydı. Gelgelelim, o da böyle hassas bir konuda karar veremeyip dilekçeyi Babıâli'ye gönderdi. Mesele mühimdi, Meclis-i Has'ta görüşüldü. Kimsesizlerin cesetlerinin gizlice alınması halk içinde söylenti ve rahatsızlık yaracağı için sadece mahkûm

cesetleriyle yetinilmesine karar verildi. Bu öneriyi Sultan Abdülmecid de onayladı.

Fakat bu durum, eğitimi mahkûmların ölümüne muhtaç kılıyordu; kadavra ihtiyacı giderilmiş sayılmazdı. Bunun üzerine, esir pazarlarında ölen esirler iyi bir ceset kaynağı olarak görüldü. Ne var ki, 1847'de esir pazarları kaldırıldı ve Tıbhane yine cesetsiz kaldı. Hekimbaşı İsmail Efendi, bu sefer, teşrih yapılmadıkça derslerin bir işe yaramayacağını belirtip ölen zenci kölelerin getirtilmesi için esirci esnafına bir tebligat çıkarılmasını istedi. Hatta ölen köleleri haber verenlere "ihbariye" bedeli olarak ceset başına 30 kuruş ödenmesini de önerdi. Padişah buna da onay verdi.

Kadavra üzerinde çalışılmasına izin verilmesinin üzerinden altı yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ doğru dürüst bir ceset akışı sağlanamamıştı. Çünkü söylentiler almış başını yürümüş, mahkûmların kadavra olarak kullanılmasına tepkiler başlamış, yönetim de tepkilerin büyümesinden korkmuş ve bu işten vazgeçilmişti. Zencilerin kesilip biçilmesini halk pek de rahatsız edici bulmuyordu anlaşılan.

1862'de bu kez Tersane ve Bab-ı Zaptiye hastanelerinde ölen garip ve kimsesizlerin cesetleri istendi. Ama bunlar da yetersiz kaldı, çünkü başka hastanelerden de ceset gönderilmesi isteniyordu ısrarla.

Tıbbiye'nin ceset ihtiyacı 1881'de de sürüyordu. Öğrenciler aralarında para toplayıp ölen kimsesizlerin gizlice Tıbbiye'ye nakledilmesi karşılığında Üsküdar Toptaşı Bimarhanesi hademelerine iki altın veriyordu. Velhasıl imparatorluk Tıbbiye'nin ceset sıkıntısını gideremedi öldü gitti.

Kadavralar üzerinde çalışma 1841'de Avusturyalı Doktor Charles Ambroise Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye başhocalığına getirilmesiyle başlamıştı ama bu yöndeki çabalar daha eskiydi. 19. yüzyıl başında, III. Selim, Karacaahmet Mezarlığı'nda yatan kimsesizlerin kemiklerinin tıp öğrencile-

**Ceset toplamak için
her yol denendi:
imama rüşvet,
hademelere ikramiye,
ceset ihbar edene
ödeme, padişah
fermanı...**

rine verilmesi için bir ferman çıkarmıştı. 1806'da Tersane-i Âmire'de açılan tıp mektebinin 1807'de hazırlanan nizamnamesinde de anatominin önemi vurgulanmış ve öğrencilerin ilm-i teşrih öğrenmesi için tersane zindanında ölen mahkûm veya esirlerin cesetlerinin gizlice gönderilmesi karara bağlanmıştı. Fakat uygulamaya geçilememişti.

1827'de Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Tıbhane-i Âmire ve Cerrahhane-i Ma'mûre okulunda çağdaş tıp eğitiminin temellerini atmıştı. Yabancı dilde eserler getirtmiş, bir kısmını tercüme ettirmişti. Ayrıca teorik anatomi dersiy-le yetinmemiş, Avrupa'dan teşrih modelleri getirtmişti. Bu modeller arasında kadınlara ve cenini gösteren hamilelere ait modeller de vardı.

Bu gizlilik, bazı dinî çevrelerin ve tabii halkın da tepkisinden çekinildiği içindi. Bazı din adamları cesetlere dokunmayı caiz bulmuyordu, bu yönde fetvalar vardı. Cesetlere dokunmak günah sayılıyordu. Ama bu durum İslama özgü bir şey de değildi. Hristiyanlık için belki de daha büyük bir tabuydu, kilise teşrihe kesinlikle ve katı bir biçimde karşı çıkıyordu. Ama bu, teşrih ve otopsi çalışmalarını önlemeye yetmedi. Ancak 18. yüzyıldan itibaren kilisenin muhalefeti gevşedi. İslam âlimleri de insan cesedi üzerinde çalışıyordu. İbn-i Sina'dan beri anatomi kitapları yazılmış, tercümeler yapılmıştı.

Osmanlı'ya dönersek... Emir Çelebi 1625'te hekimlerin, seferde ölen askerlerin cesetleri üzerinde teşrih yaparak anatomi öğrenmeleri gerektiğini yazıyordu. Şemseddin İtâki'nin 1632'de Farsça yazıp IV. Murad'a takdim ettiği *Vücut Azalarının Anatomisi ve Filozofların Rolünün İzahı* adlı eseri, İslam dünyasında anatomik çizimler içeren ilk kitap. Dahası, Cerrah İbrahim'in 1505'te teşrih yaptığını biliyoruz. İbrahim, kırık kaburga kemiklerini tarif ederken, kaburga kemiği ucunun kırıkta olduğunu ve bunun teşrih sırasında görüldüğünü söylüyordu.

Son sözleri neydi?

I. Murad (28 Ağustos 1389): “Bir maksudı var ola, kon gelsün.”

Kosova Savaşı kazanılmıştı. Murad Hüdavendigâr, gelenek uyarınca savaş meydanını dolaşıyordu. Kral Lazar’ın damadı olan Sırp soylusu Miloş Obiliç de yaralıydı. Osmanlı kaynaklarına göre, sultana bir şey söyleyeceğini bildirerek yanına yaklaşırken çavuşlar onu durdurdu. Fakat Murad, yukarıdaki sözü söyleyip yaklaşmasına izin verdi. Obiliç de yeninde sakladığı hançeri padişahın kalbine sapladı. Yabancı kaynaklara göre ise Obiliç’in görüşme isteği kabul edilince maiyetiyle birlikte serbestçe Murad’ın çadırına girdi ve hançeri orada kullandı. Bu olaydan sonra padişah huzuruna giren elçilerin divan çavuşları tarafından sınıksız koltuklanması âdet haline geldi.

I. Mehmed:

“Tizcek ulu oğlum Murad’ı getirin. Zahir budur ki, ben döşekten kalkmazın. İmdi eğer Murad gelmeden ölürsem memleket biri birine dokunur. Zinhar benim vefatımı Murad gelmeden kimseye duyurmamaya tedarik edin.” (“Tez oğlum Murad’ı getirin. Ben bu döşekten kalkmam. Murad

gelmeden ölürsem fitne çıkar. Tedarik görün, ölümümü gizleyin.”

I. Mehmed'in ölümü, Amasya Valisi Murad başkent Bursa'ya gelene kadar 42 gün saklandı.

II. Murad: “Başım ağrıyor.”

Sultan Murad bir gün Ada'ya (bugünkü Sarayıçi) seyrana varmıştı. Köprünün başında bir derviş oturuyordu; “Hay Sultan Murad Han! Günahlarına tövbe et ki, vaden yakındır,” dedi. Murad yanındaki paşalara “Tanık olun, ben günahlarıma tövbe ettim,” dedi. Sonra da, “Şol derviş kimdir, bilir misin?” diye sordu. Bursa'da Emir Seyyid müridlerinden olduğunu söylediler. Murad dönüp saraya girdiğinde hemen baş ağrısı başladı. Üç gün yattı, dördüncü gün de öldü.

II. Bayezid: “Kılıcın keskin olsun amma ömrün kâsir (kısa).”

Beddua ettiği kişi oğlu I. Selim'di (Yavuz). Selim kardeşlerini savaşlarla alt etmiş, padişah babasını da tahttan inmeye zorlamış ve Dimetoka'ya sürmüştü. II. Bayezid, sürgün yolunda, Çorlu yakınlarında öldü. Büyük ihtimalle Yavuz Selim zehirletti.

İbrahim (18 Ağustos 1648): “Baka Abdurrahim! İşte Kitabullah. Beni ne hükümle öldürürsün,” diye bağırırken cellatlar kemendi atıp boğdu.

On gün önce tahttan indirilmiş, yerine IV. Mehmed oturtulmuştu. Bir heyet durumu kendisine bildirmiş, ama o padişah olduğunda ısrar edince şu sözleri duymuştu: “Hayır padişah değilsin. Cihanı haraba verdin. Vaktini lehv (oyun, boş iş) ü gaflet ile geçirdin. Rüşveti fâş, zalemeyi (zalimleri) âleme musallat ettin. Küffar Bosna'yı istila etti. Seksen kal-yon Boğaz'ı tutmuş. Senin haberin yok!”

Sonra da koltuklarına girip hapsedileceği Kafes Kasrı'na götürdüler. Kapıya gelince, “Elhamdülillah, hele bir cemaat başı oldum!” demişti.

III. Murad (15-16 Ocak 1595): “Bimarım [hastayım] ey ecel bu gece bekle canım al.”

Murad 1594 sonlarından beri hastaydı, tedavi de kabul etmiyordu. Bir gün yine Sinan Paşa Köşkü'ndeki bir musiki gecesinde hanende ve sazandeler hazır bulunuyordu.

III. Murad'ın şu parça okunsun veya şu çalınsın diye istekte bulunması sık rastlanılan bir şeydi. Fakat o gün, bu musiki meclisinin adabına uymayıp henüz oturmadan, "Bimarım ey ecel bu gece bekle canım al," şarkısını istedi.

O sırada iki kadirga İstanbul'a gelmişti ve âdet olduğu üzere köşkün karşısında şenlik topları atıldılar. Köşkün camları kırıldı, hatta birçok parça oturdukları minderlere düştü. Böyle şey hiç olmamıştı. Toplar ikinci kez ateşlenince bütün köşk sallandı, herkes korkuya kapıldı. Padişah, "Bu kâfir yoksa yıkılıyor mu?" dedi. Bir süre düşünceye daldıktan sonra ağzından, "Bu olay, bizim köşke son gelişimizin isbatı oluyor," sözü, gözünden de yaşlar döküldü.

III. Mustafa: "Abdülhamid'i bırakın! Selim'i iclas edin [tahta çıkarın]. O büyük bir padişah olacaktır."

Selim, Mustafa'nın oğluydu. Ama devlet erkânı ölüm döşeğindeki padişahı dinlemedi tabii ve onun öldüğü gün (21 Ocak 1774), ekberiyet kuralı gereğince, hanedanın en büyük erkek üyesi olan Abdülhamid'i tahta çıkardı. III. Selim, I. Abdülhamid'den sonra 1789'da tahta çıktı ve gerçekten de büyük bir padişah oldu; reform devrinin kapısını açtı.

I. Abdülhamid: Hiçbir şey diyemedi. 1786'da, I. Abdülhamid hiç istememesine rağmen Rusya ve Avusturya ile savaşa girilmişti. Padişah'tan savaş onayı, "Moskof gemileri Sarayburnu'nda bekliyor!" diye kandırılmasıyla alınmıştı. Cepheden gelen kötü haberlerle sarsılıyordu. Nihayet serdar-ı ekremden bir mektup geldi ve yakınları bunu padişaha okudu. Özi'nin düştüğü bildiriliyordu. I. Abdülhamid fenalaştı ve felç geçirdi. Ertesi gün de öldü (8 Nisan 1789).

IV. Mustafa (28 Temmuz 1808): "Ben tahttan inmedim, Mahmud'u kim padişah yaptı?"

III. Selim'in saray darbesiyle tahttan indirilip vahşice öldürülmesi üzerine IV. Mustafa padişah yapılmış, dönemin güçlü adamı Alemdar Mustafa sarayı basmıştı. II. Mahmud'un tahta çıkarılmasıyla ancak yatıştırılabilmişti. İşte IV. Mustafa da bu sözünü tam o sırada söylemişti. Sonra Topkapı Sarayı harem dairesindeki odasında kapalı yaşadı. Ayaklanan yeniçeriler onu tekrar tahta çıkarma azmiyle saraya yürüyünce, II. Mahmud 17 Kasım'da abisini boğdurdu.

O andaki sözlerini duyan olduysa bile kimseye aktarmadı.

Abdûlmecid: “İnşaallah muvaffak olup gelirsin, lakin beni bulamayacaksın. Beni kadınların bitirdi!”

Bu lafları, 25 Haziran 1861'deki ölümünden önce Mayıs'ta, Hersek İsyanı'nı bastırmakla görevli Müşir Ömer Paşa'ya söylemişti. İçkiye ve kadınlara düşküncü. Haremi dünyanın en güzel genç kızlarıyla doluydu. Yine bir ziyafet sofrasındaiken rahatsızlandı ve 38 yaşında tüberkülozdan öldü.

Abdülaziz (4 Haziran 1876): Ağzından çıkan cümleyi bilmiyoruz ama sakalını düzeltmek için annesi Pertevniyal'den bir makas istedi. Kısa bir süre sonra odasından inilti duyuldu. Kilitli kapı kırılıp içeri girildi. Abdülaziz, kanlar içinde yerde yatıyordu. Küçük masada “Yusuf Suresi” sayfası açık bir Kuran duruyordu. Henüz ölmemişti ama çok da yaşamadı. 30 Mayıs'ta tahttan indirilmişti; öldürüleceğinden korkuyordu.

V. Murad (27 Ağustos 1905): “Ha-y-yır.”

Ölümünden iki gün önce Doktor İbrahim Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine, Çırağan Sarayı'nda hasta yatmakta olan Murad'ı kontrole gitmişti. Doktor hastaya doğru eğildi ve, “Efendim zahmetiniz nerede, bir yeriniz ağrıyor mu?” diye sordu. Murad gözkapaklarını ağır ağır kaldırdı, doktorun yüzüne baktı, “gayet titrek, yavaş ve harfleri uzatarak” yukarıdaki cevabı verdi.

Minnet borçlarım

Birinci sırada teşekkür etmem(iz) gereken büyük bir kitle var: kitaplarını hayranlıkla okuduğum Osmanlı tarihçileri. Osmanlı toplumunu çağrıştırır biçimde birçok etnik gruptan, dilden, dinden, coğrafyadan insanlar. Onların çalışmaları olmasaydı zaten böyle bir kitap yazamazdım. Yazdığım kitap onların değerini yansıtmaktan çok uzak ama tarihçilerimizi tanımayan okur için bir takdim yerine geçebileceğini umuyorum.

Bu tarihçilerimizin eserlerini okuyup da büyülenmek elde değil. 13. yüzyıl sonunda oluşmaya başlamış, 600 yıl boyunca şekillenip, dönüşüp var olmuş ve “kapanmış” muazzam Osmanlı dünyasını siyasi-sosyal-ekonomik yapıyla, hanedanıyla, köylüsüyle, şehirlisi, kadını, erkeği, çocuğuyla, diniyle, diliyle, cinselliğiyle, isyanıyla, ihanetiyle, yaşam tarzıyla yeniden kurmaya çalışıyor bu insanlar. İğneyle kazarak, ortaya çıkararak, inşa ederek. Bir bakıma, bir imparatorluğu fiilen kurmaktan daha zor bir iş yani. Türkiye’de pek alışık olmadığımız büyük ve samimi, göz yaşartıcı bir anlama çabasıyla. Sadece bu anlama çabası bile bize bir şey diyor olmalı, tarihi anlamanın ve öğrenmenin ötesinde. Bu

dürüst, cesur ve samimi anlama çabasının ve bu çabayla üretilen bilginin binde birine sahip olmayanların her Allah'ın günü televizyonlarda, gazetelerde, internet köşelerinde ahkâm kesip “analiz” yaptığı bir ülkede özellikle...

Kitaplarından yararlandığım tarihçilerden Necdet Sakaoglu, bu kitap fikri aklıma geldiğinde ilk konuştuğum insanlardan biriydi. Öncelikle teşviki için teşekkür borçluyum ona. Ama Necdet Hoca çok daha fazlasını yaptı: Kitabı baştan sona okudu, düzeltilti, uyardı, önerdi, öğretti, yol gösterdi. Nasıl minnettar olmam!

Bazı arkadaşlarıminun yardımları olmasaydı bu kitabı yazmak için okuduğum kaynakların bazılarına ulaşamayacaktım. Ceyla Altındış, sanki asli görevi bana kaynak sağlamakmış gibi uğraştı. Onun bu canıgönülden gayreti olmasaydı bu kitap çok şey kaybedecekti. Minnettarım. Sahaf arkadaşım Emin Nedret İşli raflarını büyük bir âlicenaplıkla bana açtı, şükran duymamam elde değil. Zengin kütüphanesini emrime sunan Haluk Oral'a da teşekkür ederim. Günizi Kartal'a da sıkışık zamanında elimden tutup bazı kaynaklara beni götürdüğü için müteşekkirim. Can Belge'ye benim için zor olan birkaç kaynağı bana sağladığı için, Masis Kürkcügil'e ise haberim olmayan bir kaynakla beni buluşturduğu için şükran borçluyum. Deniz Dağıstanlı, Hopa'da adeta bir lojistik üs olarak çalıştı; kitap getiren genç bir azizdir gözümde. Selvin (ablam) ve Turan Kasımoğlu, Hopa'da şahane bir çalışma ve yaşama ortamı sundular. İkisine de minnettarım. Saatlerce süren işret âlemlerim için bana evlerini açan ve eşlik eden Boncuk ve İbrahim Dağıstanlı da “kuru” bir teşekkürden çok fazlasını hak ediyor. Bu kitap daha yazılırken ne çok ve ne güzel ıslattık. Kardeşim Burak metinleri elden geçirdi. Burada adını saydıklarımın yanısıra başka birçok arkadaşım da metinlerin bir kısmını veya tamamını okuyup uyarı, öneri ve eleştiriler getirdi. Hepsisi de işime yaradı. Onlara da teşekkür borçluyum. Can Yayınları'nın sahibi Can Öz'ü de şükranla anmam gerek. 2015 Aralık ortasında bir sabah kitabın yaklaşık yarısını göndermiştim. Öğle vakti okumuş olarak geri döndü! Türkiye'de alışkın olmadığımız bir hız ve benim çalışırken duyduğuma eş bir heyecanla kitabı

sahiplendi. İlgileri ve destekleri için yayın yönetmeni Sırma Köksal ile titiz editörüm Emre Taylan'a da teşekkür etmek bir zevk. Son olarak, desteğini, yardımını, uyarılarını, teşvikini ve sevgisini eksik etmeyen ve üstelik İstanbul'la Hopa arasında mekik dokuyan Rana Alpöz'ün hakkını da burada kayda geçirmek benim için bahtiyarlık.

Ocak 2016 / Hopa

Kaynakça

Padişah her cariyeden istediği kadar çocuk yapabilir miydi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hûmayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Kimler sakal bırakamazdı?

Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hûmayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Orhan Bey'in annesi Şeyh Edebalı'nın kızı mıydı?

Divitçioğlu, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nûmâ*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Osmanlı Hanedanı için en lanetli isim hangisiydi?

Alderson, Anthony Dolphin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, çev. Şefaettin Severcan, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1999.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Sakaoglu, Necdet, *Bu Mülk'ün Sultanları/36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Nüfusun çoğunluğu Müslüman mıydı?

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, Cilt 2. (Ed.) Halil İnalçık, Donald Quatert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Dört kadın almak ne kadar yaygındı?

Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları, (Ed.) Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

“Fast food” var mıydı?

And, Metin, 16. *Yüzyılda İstanbul/Kent-Saray-Günlük Yaşam*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Faroqhi, Suraiya, “Lezzetli Yiyecekler ve Onları Elde Etme Yolu: Osmanlı Toplumunda Özel-Ama Saraya Ait Olmayan-Yiyecek ve İçecekler”, *Yemekte Tarih Var / Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, (Haz.) Ayşegül Avcı, Seda Erkoç, Elvin Otman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken / Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Yerasimos, Marianna, *Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Yemek Kültürü: Sistematik Dizin ve İlk Yorumlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Osmanlı askeri “Allah Allah” diye mi düşünürdü?

H. Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk / Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Kafadar, Cemal, *İki Cihan Âresinde, Birleşik Dağıtım Kitabevi*, İstanbul, 2010.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Çocuklu bir kadınla nikâhlanan tek padişah hangisidir?

Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2010.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Avrupalıların imrendiği “Osmanlı” hayvanı hangisiydi?

Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken / Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

İçki içtiği için fırça yiyen padişah hangisiydi?

Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Uyar, Mesut; Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 2014.

Beş yüzyıl sonra bile toplatılıp yakulan kitap hangisiydi?

Balivet, Michel, *Şeyh Bedreddin / Tasavvuf ve İsyan*, çev. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Ocak, Ahmet, Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler-15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Akrabalarının yanına gömülmek istemeyen padişah hangisiydi?

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Neşri, Mehmed, *Kitáb-ı Cihan-nümá*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkûn Sultanları / 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesi", *Osmanlı İlane-danı Üzerine İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Devşirilen bir çocuğun babası ne düşünürdü?

Goffman, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel, Çıdam Yayınları, 1989.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, Cilt III, s.563-565.

Padişahlar başka hükümdarların kızlarıyla evlendi mi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Padişaha adıyla kim hitap edebiliirdi?

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, Tarif Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Fatih Sultan Mehmed torunu Şehzade Ahmed'i neden hiç affetmedi?

(Kemalpaşazâde) İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz.) Abdullah Satun, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2015.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Erkekleri suya götürüp susuz getiren kadın kimdi?

Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ*, (Haz.) Filiz Kılıç İstanbul Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Latifi Tezkiresi, çev. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

Karahan, Abdülkadir, "Mihrî Hatun", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1957, Cilt VIII, s.305-306.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam / Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

İmar, nıkâh nasıl kıyardı?

Imber, Colin "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed.) Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Hadım olmayı gönüllüce kabul eden var mıydı?

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Ordu sefere ne zaman çıkardı?

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Tecavüz yaygın mıydı?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Goodwin, Godfrey, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

Sonbol, Amira, "Osmanlı Mısır'ı ve Modern Mısır'da Tecavüz ve Hukuk", *Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed.) Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Kardeş katline kurban giden en küçük şehzade kaç yaşındaydı?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

İki gönül bir olunca ne olurdu?

And, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul/Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Lady Montagu (Mary Wortley) *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, (Der.) François Georgeon, Paul Dumont, çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Hakkında en çok sulkast planı yapılan padişah kimdi?

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

İlk matbaa ne zaman kuruldu?

Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Tekeli, İlhan, Selim İltın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Evlenme rekoru hangi sultan kazındaydı?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Uluçay, M. Çağatay, *Haremden Mektuplar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Uluçay, M. Çağatay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Fatih Hristiyan olmaya gerçekten niyetlendi mi?

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

İnalcık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.

Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları/36 Osmanlı Padışahı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Molla Kâbız'm boynunu neden vuruldu?

Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011 (2. Cilt) (2010).

Ocak, Ahmet, Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler-15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Rycaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalcık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

Orakula'nın kardeşi Fatih'e niye kılıç çekti?

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Enderun ve haremde hâkim dil hangisiydi?

Ali Ufkî Bey, Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun / Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Calendar of State Papers, Venice, C 10, 329. Madde: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95621>

The Grand Signiors Seraglio, Robert Whlters http://www.forgottenbooks.com/readbook/Hakluytus_Posthumus_or_Purchas_His_Pilgrimes_in_a_History_of_v9_1000761483#385

Mustafa Naimâ Efendi, *Târîh-i Na'îmâ*, çev. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Necipoglu, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarı. Tören ve İktıdar*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Sakaoğlu, Necdet, *Saray-ı Hümayun / Topkapı Sarayı*, DenizBank Yayınları, İstanbul, 2002.

Thys-Şenocak, Lucienne, *Hadıce Turhan Sultan / Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Avrupa için hiç bitmeyen Osmanlı tehdidi neydi?

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Varlık, Nükhet, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*, Rutgers University, New Jersey, 2015.

Kız kardeşi Kanunî'ye niye küsmüştü?

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Suçluyu yakalamak kimin göreviydi?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Başaran, Betül, "III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti 1789-1792", *Osmanlı'da Asayiş. Suç ve Ceza / 18.-20. Yüzyıllar*, (Der.) Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Saydam, Abdullah, "Osmanlılarda Kefalet Usulü", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1997, Sayı 164.

Kanunî döneminde İstanbul'da kaç meyhane vardı?

And, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul/Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye / Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yog İken / Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Selçuk, O. İklil, "Devletle Toplumun Buluşma Yeri: Bursa'da Bozacılığa Dair Bir İnceleme", Haydi Sofraya! Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi, (Ed.) Amy Singer, çev. Pelin Tünaydın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

Kadınlar haklarını arayabiliyor muydu?

Farooqi, Suralya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Farooqi, Suralya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları, (Ed.) Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları / 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Her isteyen cami yaptırabilir miydi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Padişahların ölümü herkesten niye saklanıyordu?

Calendar of State Papers, Venedik, Cilt 9, Madde 324: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95477> ve Madde 328: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95477>

Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (Haz.) Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Karısının tabutuna kapanıp hüngür hüngür ağlayan vezir kimdi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Tarif Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Mollaların hepsi Müslüman mıydı?

Ocak, Ahmet, Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler-15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Rycaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hallihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalcık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

Bir kerede en çok kaç kardeş öldürüldü?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (Haz.) Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Hangi boşanma küçük çaplı bir isyan çıkardı?

Danışmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, 1971.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Samarcic, Radovan, *Sokollu Mehmed Paşa/Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Cinayet işlenince devlet ne yapardı?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Faroqhi, Suraiya, "Bursa'da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza / 18.-20. Yüzyıllar*, (Der.) Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları / 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Tamdoğan, Işık, "Atı Alan Üsküdar'ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza / 18.-20. Yüzyıllar*, (Der.) Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

"Adalet dediğin gelir kaybına yol açar" sözü kimindi?

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

I. Mustafa'nın cenazesi gömülmek için neden 17 saat bekledi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Annesine en düşkün padişah hangisiydi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Ordu seferinde nasıl besleniyordu?

H. Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk / Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Yıldız, Hakan, "On Sekizinci Yüzyıl Başlarına Kadar Seferlerde Osmanlı Ordusunun Beslenmesi", *Yemekte Tarih Var / Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, (Haz. Ayşegül Avcı, Seda Erkoç, Elvin Otman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Gönlünü genç bir diplomata kaptıran valide sultan kimdi?

Dallam, Thomas, James Theodore Bent, John Covel, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Hakluyt Society, New York. (<https://archive.org/details/earlyvoyagestrav00dallrich>)

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Bütün Müslümanlar oruç tutar mıydı?

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, (Der.) François Georgeon, Paul Dumont, çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması / Klasik Dönem Sonrası*, çev. Ömer Faruk Özçınar, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010.

IV. Murad bekimbashını nasıl öldürdü?

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

Mustafa Naimâ Efendi, *Târîh-i Na'îmâ*, çev. Mehmet İpsirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Çektirilmesi yasaklanan kitap hangisiydi?

Ocak, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri / Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması / Klasik Dönem Sonrası*, çev. Ömer Faruk Özçınar, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010.

Boşananlar var mıydı?

"16. ve 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda kişilerarası ilişkilerde bir pazarlık, kontrol ve ikna aracı olarak evlilik sözleşmeleri" Yahya Araz, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.2 Güz 2005.

Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, (Ed.) Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

IV. Murad nasıl dolandırıldı?

Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel, Cıdam Yayınları, 1989.

Mustafa Naimâ Efendi, *Târîh-i Na'îmâ*, çev. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Ceket ve pantolonu Osmanlı Avrupa'dan mı aldı?

Jirousek, Charlotte, "Ottoman Influences in Western Dress", *Ottoman Costumes-From Textile to Identity*, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Ulemeden kimse siyaseten öldürüldü mü?

Katgi, İsmail, *Maktûl Şeyhülislâmlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyasetli Osmanlı Uleması / Klasik Dönem Sonrası*, çev. Ömer Faruk Özçınar, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010.

Çocuk gelinler var mıydı?

Araz, Yahya, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları, (Ed.) Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları / 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

"Hanedanın babası" kimdi?

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mâlkûn Sultanları/36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Hangi ilim zararlıydı?

Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Araz, Yahya, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri / Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Tekeli, İlhan, Selim İlkın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Bir şehzadeyle aşk yaşayan valide sultan kimdi?

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Rycaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073729850>

Peygamber soyundan gelen 2.000 kişi hangi kasabada yaşıyordu?

Ocak, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri / Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Üleması / Klasik Dönem Sonrası*, çev. Ömer Faruk Özçınar, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010.

Recm (taşlayarak öldürme) cezası uygulandı mı?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayıt*, (Haz.) Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2015.

Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Üleması / Klasik Dönem Sonrası*, çev. Ömer Faruk Özçınar, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010.

Dünyanın en güzel kadını kimdi?

Lady Montagu (Mary Wortley) *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Bir üçgenin iç açılarının toplamı kaçtı?

Adivar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Katolik tarikatı kuran Osmanlı kimdi?

Canard, M., Cl. Cahen, J. Deny, "Armüniya", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Ermeni Halkının Tarihi, (Der.) Gerard Dedeyan, çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, 2015

En uzun barış dönemi kaç yıl sürdü?

Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

H. Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk / Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Klasik Batı müziği orkestrasındaki Osmanlı hangisidir?

Bowles, Edmund A., "The impact of Turkish military bands on European court festivals in the 17th and 18th centuries", *Early Music*, Vol. XXXIV, No. 4.

Sanlıkol, Mehmet Ali, *Çalgıcı Mehterler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Wright, Owen, "Düymazdan Gelmek", *Rönesans ve Osmanlı Dünyası*, çev. Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

Hangi padişah hacca gitti?

Alderson, Anthony Dolphin, *Bütûn Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, çev. Şefaettin Severcan, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1999.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Peirce, Leslie P., *Harem-İ İlûmayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Yeniçeri ordusunu kaldırmanın faturasını kimler ödedi?

H. Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk / Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Bellini'nin Fatih portresi Londra'ya nasıl gitti?

Angiolello, Giovan Maria, *Fatih'in İçoglanı Anlatıyor / Fatih Sultan Mehmet*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Osmanlı padişahları gerçekten halife miydi?

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Lambton, Soudel, D., A.K.S., Jong, F. De, Holt, P.M., "Khalifa", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, (Ed.) Halil İnalçık, Donald Quatert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, Cilt 1.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Peirce, Leslie P., *Harem-İ İlûmayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Yavroube kimdi?

Erdem, Y., Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Garnett, Lucy M. J., *The Women of Turkey and Their Folklore* : <http://www.readanybook.com/ebook/the-women-of-turkey-and-their-folk-lore-255433>

Nota kullanılmaya ne zaman başlandı?

Behar, Cem, *Aşk Olmadan Meşk Olmaz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Behar, Cem, *Musıktan Müziğe / Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Halk padişahı görünce neden hasır yakardı?

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

İpşirli, Mehmet, "Arzuhal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, Cilt 3, s. 447-448.

Masada yemek yenmeye ne zaman başlandı?

Farooqi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, François Georgeon, Paul Dumont; *Matbuat Hatıralarım*, Ahmet İhsan Tokgöz

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Osmanlı şeriatla mı yönetiliyordu?

Fleischer, Corneli H., *Tarihçi Mustafa Âli / Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri / Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları / 1510-1541 Osmanlı'da Aynatab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Clot Bey'i hayrete düşüren şey neydi?

Duben, Alan, Cem Behar, *İstanbul Haneleri / Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, çev. Nuray Mert, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Hatem, Mervat F., "19. Yüzyıl Mısır'ında Sağlık Mesleği ve Kadın Bedeninin Denetlenmesi", *Modernleşmenin Eşliğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed.) Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, (Ed.) Halil İnalcık, Donald Quatert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, Cilt 2.

Aşk cinayetine kurban giden şehzade hangisiydi?

Angiolello, Giovan Maria, *Fatih'in İçoglanı Anlatıyor / Fatih Sultan Mehmet*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Danişmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, 1971.

Tekindağ, Şehâbeddin, "Mahmud Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, Cilt VII, s. 183-188.

Uluçay, M. Çağatay, *Sancaktan Saraya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Hangi Osmanlı eşyası feministlerin simgesi idi?

Jirouseki, Charlotte, "Ottoman Influences in Western Dress", *Ottoman Costumes-From Textile to Identity*, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Lady Montagu (Mary Wortley) *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Osmanlılar geniş aileler halinde mi yaşardı?

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, (Ed.) Halil İnalcık, Donald Quatert, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, Cilt 2.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları / 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Cesetlere neden elkonuyordu?

Çelik, Yüksel, "Osmanlı Devleti'nde Anatomi Eğitimi ve Kadavra Teminindeki Sorunlar", *İğdiş, Sünnet, Bedene Şiddet Kitabı*, (Ed.) Emine Gürsoy Naskalı, Aylin Koç, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Shefer-Mossensohn, Miri, *Osmanlı Tıbbı / Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, çev. Bülent Çırpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Yıldırım, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar Hastaneler Kurumları*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

